

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

2

TARTALOM.

	Lap
Arany a compositióról. <i>Dr. Szinyei Ferencz</i>	129
Buda haláláról. <i>Loisch János</i>	139
Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. (Befejező közl.) <i>Bilzó Sarolta</i>	149
Adatok Szentjóni Szabó László prózai munkáihoz. (Befejező közl.) <i>Gálos Rezső</i>	177
A politikai költészetről. <i>Dr. Kristóf György</i>	188

Adattár :

Adatok Gyöngyösy István életéhez. (Első közl.) <i>Gyöngyösy László</i>	194
Egyleveles nyomtatványok a XVIII. századból. (Befejező közl.) <i>Hellebrant Árpád</i>	204
Szenézi Molnár Albert levelei Camerariusshoz és Leodiushoz. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	218
Zvonarich István és György életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	225
Báró Kemény Zsigmond levelei br. Kemény Ferenczhez. <i>R. Kiss István</i>	229
Csokonai-reliquiak. <i>Oláh Gábor</i>	235
Magyar írók levelei. <i>Szász Béla</i>	238
Egy ismeretlen magyar Katalin-legenda. <i>Dr. Bajza József.</i>	243
Aranka György életéhez. <i>Lukinich Imre</i>	246

Könyvismertetés :

<i>Bírálatok.</i> I. Ányos Pál versei. <i>Dr. Kristóf György</i>	249
II. A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig. <i>Fülöp Sándor</i>	250
Irodalomtörténeti repertorium	254

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

ARANY A COMPOSITIÓRÓL.

A magyar költészetben Arany a *compositio* legnagyobb mestere.

Ha a szerkezet szabályairól, a művészi egységről s ezek fontosságáról beszélünk, Arany neve szinte önkénytelenül eszünkbe jut s szabályaink megvilágítására az ő műveiből tudunk legtöbb példát idézni.

Költészetének a művészi *compositio* kétségkívül egyik legfőbb jellemző vonása. Maga is jól tudta ezt s barátaihoz írt leveleiben szől is róla az őt jellemző öntudatossággal. A Toldi »derekára« vonatkozólag írja Petőfinék (1848. ápr. 22.): »Meglátom, tudok-e repülni az Illosvai Péter diák szárnyai nélkül. Ha lehet, teszem, de ha nem lehet, elhagyom, mert nálam *főleg* a *compositio*ban van a poezis, ha t. i. van; és ha a *compositio*t már előre gyöngének sejtem, soha sem vesztegetem rá a mindennapi költészet tarka szalagbokrát.« Még jelentősebb e tekintetben egy Csengeryhez írt levelének (1854. márcz. 30.) következő pontja: »Tudom, hogy számosan meghaladnak geniuszra nézve — Zrinyitól Petőfig; — csaknem mindnyájan természeti könnyűség s termékenységben; sokan a nyelv s *dictio* bájában. Az én érdemem ama — félig sikerült — törekvés: formát és tárgyat összhangzásba hozni: egészet alkotni. E tekintetben tudom, hogy áll régibb költészetünk; tudom, hogy én itt még a kezdők, úttörők közt állok. Ezt Greguss is kiemelte, de úgy, mintha már én elértem volna a netovábbat, s mintha ez út, melyre léptem, egészen sajátom volna. Oh nem! Minél jobban tágult látköröm, minél több műremekkel ismerkedtem meg a világirodalomban: annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik a mi költészetünkben. Forma — nem jambus és trochaeus — hanem ama benső forma, mely a tárgygyal csaknem azonos. Érezni kezdtem, mi az, a miben a mesterek — Homertól Bérangerig — *egyeznek*: bár külsőleg — kor-, nemzetiségi stb. viszonyok szerint — oly különbözők. Ezt a *valamit* megfogni, magyar viszonyaink közt reproducálni, vala törekvésem, s hogy nem egészen jártam tévúton, mutatja a legilletékesb tekintélyek egyhangú elismerése. De hányszor maradtam előképem megett! hányszor

adtam töredéket az öszhangzó egész helyett! Azt csak én tudom s érzem.«

A tökéletes compositióra törekvés egyik fő oka lassú dolgozási módjának s elkedvetlenedésének munka közben. Tervet tervre halmoz mindig elégedetlenül önmagával, folyton javít készülő munkáján s a tárggyal való küzdelem vége sok esetben a kimerülés. A munka töredék marad. »Egyik skepsisből a másikba esem: fúrok, faragok, igazgatok = rontok, bontok, megsemmisítek stb. Persze aztán sokszor az első talán jobb volt mint az utolsó: de hiába: nem tudok magammal megelégedni. Innet az én meddőségem! Innet, hogy már nekem *végem!*« — írja Lévainak (1852. okt. 16.).

A Hunyadi balladakör tervét azért ejti el, mert előre látja, hogy *egység* nem lesz benne,¹ a Toldi Szerelme lassú készülésének az az egyik oka, hogy nehezen tud olyan mesét componálni, melynek *eleje* és *vége* legyen, a népies elbeszélés pedig ilyen kíván.² A Buda Halála előszavában mentegetőzik, hogy a költemény »speciál egysége« azért nem kifogástalan, mert mint egy tervezett trilogia első része, egy »magasabb egységbe« kell olvadnia. Ezért nem örül neki, hogy mutatványt akarnak közölni a *Murány ostromából*, mert az csak mint *egész* ér valamit.³ »Én nem egyes helyekért, hanem compositióért dolgozok« — írja Szilágyinak 1848-ban.⁴

Az *Elveszett* alkotmány mint egész »kiállhatatlan valami« előtte, mert nincs benne »kerekdedség, nincs a kellő emelkedés és elfogyás; episodjaiért látszik élni.«⁵ A Toldi elejét nehézkesnek tartja s nem tetszik neki, hogy »sok helyett igen elszélesedik.«⁶ Mások műveinek megítélésében is az egység, a compositio a legfőbb szempontok egyike nála.

Zrínyi és Tasso-jában sokat foglalkozik az eposzi compositióval. Ebből s egyéb töredékes jegyzeteiből látjuk, hogy milyen aprólékos gonddal bontja részekre a nagy epikai alkotásokat, hogy a compositio titkait mintegy ellesse. *Tinódi* »alaktalan eposza« nem tetszik neki,⁷ *Gyöngyösi* és *Gvadányi* méltatásában is kiemeli alakító tehetségük csekély voltát.⁸ *Szász* Károly költészetének is ebben leli egyik fő hibáját,⁹ *Fejes* István lyrájában a »tárgyi és alaki határozatlanság,« a versek »épségének« hiánya bántja legjobban.¹⁰

Hebbelnél viszont dicséri a »részek arányos, tervszerű beosz-

¹ Előszó az Elegyes darabokhoz.

² T. Szerelmének előszava.

³ Lev. Petőfihez 1848. jan. 8.

⁴ Jan. 27.

⁵ Levele Szilágyi Istvánhoz 1846. febr. 22.

⁶ Levele u. ahhoz 1847. nagypéntek.

⁷ Hátrahagyott prózai dolgozatai. 149.

⁸ Irói arcképek és H. pr. dolg. 279.

⁹ H. pr. dolg. 47.

¹⁰ U. ott. 162. 170.

tását, «¹ az *Ember tragédiájában* is a compositio tetszik neki² s Tompa költői haladásának is a compositioiban való tökéletesbedését mondja: »...különösen tárgyiasságod s tehetséged »műegészet alkotni« — írja neki 1854. jun. 23.-iki levelében — nem szórni képeket pazarul hanem oda tenni az erőt, a hova kell; szóval az egészet és nem a részeket ajándékozni meg főbb figyelemmel: az, a mit én művészi haladásnak mondok.»

Arany szerint a benső forma, compositio iránti érzék nem egy vagy más népfaj tulajdona, hanem az összes emberiségé: természetünkben gyökeredzik.

»Tudva van, hogy a nép sehol sem tanulja formáit; a mint a költemény eszméje megfogant: vele terem egyszersmind a benső forma egész teljességében.« A népköltés alkotásaiban nyilatkozó »benső teljességgel« a műköltészet csak versenyezhet.³ Az »alkotás egységét, formabeli teljét és kerekded voltát« a népköltészet mutatja a legszebben.⁴ Fájdalom, műköltőink éppen ezt nem tanulták el a néptől, melynek kerek compositióját »laza terpedtséggel« váltják fel.⁵ »Jó beszédes elbeszéléseket«⁶ írnak s olyan dalokat, melyeknek »vége ott van és azért van, hol és mert nincs mit olvasni tovább,«⁷ »itt az egység, ott a hangulat törik ketté.«⁸ »Mikor lesz nekünk oly epicusunk, a ki componálni tudjon! — írja Szilágyi Istvánnak 1854. márcz. 9. én — Az egy Zrinyin kívül még eddig nincs, az is merő utánzat. Vagy a mesét a nép phantasiája képes alkotni csupán, s az íróköltő csak a készből csinálhat valamit? Különben miért volna — semmi népi monda-alapra nem támaszkodható — Arpádiásaink és Lászlódiásaink szervezete oly iszonyúan szegény?« Rendkívül boszantja, hogy forradalom után költészetünkben akkora a formátlanság s hogy műveiből semmit nem tanulnak.⁹

Lapja, a *Figyelő*, ezért akar »a benső forma szóvivője lenni.«¹⁰

Naiv eposunkról szóló jeles tanulmányát is a compositio kérdésére alapítja s szinte kifogyhatatlan az erre vonatkozó terminusokban. Ime néhány; *műalkat, műalak, benső idom, műalkotás*,¹¹ *költői idom, műszerkezet, idomítás, műegész, teljes idom, benső alkotás, idomosság, gömbölyítés, kerededség, idomteljesség*. Lássuk már most, hogy mit ért Arany ezen a sokat emlegetett s szerinte oly fontos compositión.

¹ Birálata H. Mutter und Kind cz. költeményéről.

² Lev. Madáchhoz 1861. szept. 12. és nov. 5.

³ H. pr. dolg. 14. V. ö. még 25. és Irói arczképek. Szabó Dávid.

⁴ Irói arczk. Gyöngyösi.

⁵ A m. nemz. versidomról.

⁶ H. pr. dolg. 132.

⁷ U. ott. 140.

⁸ U. ott. 92.

⁹ Lev. Tompához 1860. márcz. 30.

¹⁰ Lev. Szász Károlyhoz 1860. aug. 27.

¹¹ Compositio értelemben.

Ha prózai dolgozatait áttanulmányozzuk ebből a szempontból, kérdésünkre kielégítő és érdekes feleletet nyerünk. Főleg bírálataiban, de másutt is elszórt megjegyzéseiből meglehetősen világosan kialakulnak előttünk a compositióról alkotott nézetei.

E nézeteit nem foglalja szabályokba, nem formulázza egészen pontosan, nem adja a compositio elméletét, hanem inkább gyakorlati szempontból tekinti a kérdést s megjegyzéseit mindig valamely mű elemzéséhez fűzi s így egyszersmind valamely műfajhoz is.

Rendesen nem a compositióról, hanem a dalnak, az eposznak, a balladának compositiójáról szól. Megjegyzései az egyes műfajokra nézve általános értékűek.

A dal compositiójáról aránylag keveset találunk prózai dolgozataiban.

A dal alapeszméje, alapgondolata Arany szerint legyen jelentékeny, legyen olyan, mint az élesztő. »Semmi mással nem bírom oly érthetően kifejezni — úgymond — az alapeszme jószágának föltételét, mint ha azon darab élesztőhöz hasonlítom, mely áthatja az egész süteményt: erőt, emelkedést, gömbölyűséget s úgy szólva, életet adván neki. Minden attól függ, hogy az élesztő jó legyen: ne régi, ne gyöngye, ne kevesebb, mint szükséges.«¹

A mellékgondolatok csoportosuljanak a főgondolat alá, ez ad »formai egységet« a dalnak.² A dal azzal a hatással legyen ránk, mintha folyvást emelkedő halmokról jutnánk a tetőre, ne pedig azzal, mintha lapályon haladva végre felállnánk a — határdombra.³ *A dalban legyen fokozatos emelkedés versszakonként s ez az emelkedés végül a főgondolatban nyerjen hathatós befejezést.* Petőfi dalai legszebb példák erre.⁴

A formai egységen kívül »az érzület egységének« is meg kell lennie a dalban. (Ma hangulategységnek nevezzük). Ezt minden oda nem illő gondolat, kép stb. megzavarja.⁵

A dal legyen rövid, ne legyen benne sok részletezés és leíró elem.⁶

A versszakok utolsó sora nem lehet pusztán toldalék, hanem bensőleg össze kell függenie a megelőzőkkel, különben »lemállik.«⁷ Mindössze ennyit találunk a dal compositiójára vonatkozólag, ezt sem így szabályokká formulázva. A formulázást magam végeztem a lehető leghívebben, Arany intentióihoz, sokszor a szavakhoz is ragaszkodva. Arany tudatában pontosan kialakultak ezek a szabályok, melyeket ritkán mellőzött, ha dalt írt. Néhány futó pillantás dalaira azonnal meggyőz bennünket állításunk igazságáról.

¹ H. pr. dolg. 233.

² U. ott. 237.

³ Irányok.

⁴ H. pr. dolg. 96.

⁵ U. ott. 220.

⁶ U. ott. 17.

⁷ U. ott. 74.

Az *Enyhülés*ben a lelki vihar utáni nyugalom boldogító volta a főgondolat, mely alá a mellékgondolatok szépen sorakoznak s mind a főgondolatot világítják meg. Elrendezésükben kellő arány és fokozatosság. A tengeri vihar hasonlatát gyönyörűen fűzi tovább a második versszak. A harmadik új hasonlattal, a negyedik ismét újjal, az előbbieknél érzelmi tartalmánál fogva még hatásosabban fejezi ki a főgondolatot, melyet az utolsó versszak a két fő hasonlattal együtt mintegy összegez.

Juliska leányához írt kis dalában ugyanezt a gondos compositiót látjuk. Az ősz hervadása bússá, de természetes, míg a tavasz bimbóié fájdalmas: légy hát derült, korán volna elhervadnod. Ha így a vázát tekintjük, szinte a syllogismus formáját juttatja eszünkbe, ez a merev forma azonban észrevétlenül felolvad az érzelemben s a kis dal báját meg nem zavarja. Éppen ez az a művészet, melyet Arany a dalköltőtől követel s melyet maga is inkább csak érez.

Még csak *Epilogus*át hozom fel például. A kezdő sor (Az életet már megjártam) háromszoros ismétlése három egészen egyenlő részre osztja a költeményt (5—5—5 szak), ez a compositiónak mintegy külső kerete, melyen belül a gondolatok művészileg vannak elrendezve. Mindenik részben van fokozatosság s mindenik rész emelkedés az előbbihez képest főleg az érzelem remek fokozódásánál, a költő érezhetően fokozódó megindultságánál fogva, mely a végső fájdalmas sóhajban éri el tetőpontját.

Talán szükségtelen külön kiemelni, hogy az érület »egysége« ellen nem vét Arany s részletezéssel sohasem zavarja meg dalainak gyors menetét és tömörségét. Henye szó, vagy sor nincs az ő verseiben. E tekintetben ő a legtakarékosabb gazda költőink között.

A *balladára* vonatkozó nézetei oly érdekesek és jól formuláltak, hogy szözszerint idézem őket.

»Költői mesét kell alkotnunk, — mondja Arany — melynek formája legyen, bizonyos kerekdedsége: kezdete, fordulata, vége. S a balladánál ez nem könnyű. Ott egy alaphangból fakad fel a forma, minden egyes balladában másképp fejlődve, úgyhogy balladai formát utánzani nem lehet. Feladatunk megkapni a balladai tárgy azon magvát, azon csirát mintegy, melyből az egész egy díszes virággá fejleszthető ki. Ha csak versbe szedjük, dialogizáljuk a történeti vagy mondai anyagot: ezzel nem megyünk sokra.«¹ Másutt is mondja, hogy hiba, ha »ballada nem »belülről kifelé« fejlődik s a költő balladai külsőségekkal akarja eltakarni a »benső (t. i. költői) cselekvés hiányát; a krónikai szerkezetet.«²

¹ H. pr. dolg. 221.

² U. ott 130. — Érdekes, hogy Aranynál a compositióra milyen nagy hatással volt a ritmikus forma. Szemere Pálhoz írt levelében ezt mondja: »balladám fogamzásakor is, az első, még homályos eszme felködlésénél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely, nem tudom micsoda sympathyánál fogva, éppen a szülemelő eszméhez társult, illet, és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy

Második fontos nyilatkozata a balladáról a következő:¹
 »Természete a balladának, (s annál inkább, minél népiesb), hogy *nem a tényeket, hanem a tények hatását az érzelem-világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát* fejezi ki, mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környület, csupán annyit vesz föl, a mennyi mulhatlanul szükséges, *csupán annyit a testből, amennyi a lélek feltüntetésére okvetlen megkívántatik.*«

Az *alapeszmére* vonatkozólag pedig azt jegyzi meg, hogy a balladában *érezsésé kell mintegy olvadnia*, mert a ballada »tanulmány-szerűen elvonható maximákat« meg nem tűr.²

Aranynak mindenik balladája mutatja, hogy ezek a szabályok élénken éltek alkotó lelkében. Az alkotáskor tán nem is tudatosan, csak mint titkos alakító erők.

Valóban mindenik balladájának megvan a maga különös alaphangja, mindenik önállóan, mintegy önmagából fejlődik, kis magból alakul csodaszép virággá, melynek formája, színe, illata más, mint egyéb virágoké. Sokan megkísértették utánozni, de az eredmény csak csinált virág lett. Nem szükséges arra utalnom, hogy balladáiban milyen hatalmas a tragikum s hogy nem a szomorú történet a fő nála, sőt ez a legmellékesebb (V. László, Ágnes asszony), s hogy csak annyit ad a »testből«, amennyi a lélek feltüntetésére kell. Az alapeszmének az egészet átható érezsésé olvadására elég, ha a Szondi két apródjára, vagy a Walesi bárdokra hivatkozom, melyeknek minden sorában ott lüktet a ki nem mondott, érzelemmé olvadt alapeszme, melyet ha formulázni akarunk, csak erejéből veszít.

A nagyobb epikai költemények compositiója a legnehezebb, Arany is leginkább ezzel foglalkozik. Több megjegyzése természetesen ráillik egyéb költeményekre is.

Arany egy nagyobb elbeszélő költeményben nem elégszik meg az események némi csoportosításával s az egyes részletekben mutatkozó egységgel, mint Gyöngyösi³ nem elégszik meg az »ütle-irási«, vagy »életrajzi« szerkezettel, a minőt Gvadányinál talál,⁴ hanem a tények összefüggéstelen egymásutánja⁵ helyett »a mese és cselekvény fejlődetes kerektségét«⁶ követeli. E tekintetben Vergilius lebeg előtte ideálként, mint a compositio nagymestere. »Régi hibája epikusainknak, — úgymond — hogy nem dolgoznak terv szerint. Lyrai fölhevüléssel ragadának tollat még legjobbaink is, mintha egy ódába kezdtek volna. Nagyjában körülgondolák a

ha a fölvett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, mégsem tudtam azt más, talán kényelmesebb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt«.

¹ H. pr. dolg. 115.

² H. pr. dolg. 132. V. ö. 113.

³ Irói arck. Gyöngyösi.

⁴ U. ott. Gvadányi.

⁵ Naiv eposzunk.

⁶ Irói arck. Gyöngyösi.

történetet; minden egyéb a pillanatra, az ihlet perczére lón bízva. Innen az áradozás, a descriptiók iránti nagy előszeretet, a lyrai ömlengés, mihelyt alkalom van rá; ellenben pedig a mesének zilált-sága, az egész és részek közti aránytalanság, a sok *inepte molitur*, mely semmi méltó eredményre nem visz. Egy nemzet sem nyögte hosszabban a latinság jármát, mint mi, mindazáltal epikusaink (Zrinyit kivéve) azt nem tanulták el Virgiltól, a mi legméltóbb vala eltanulásra: a compositiót. Nem vették észre, hogy az Aeneisben helye van minden sornak, szónak, hogy a költő nem áradoz tet-szés szerint jobbra-balra, hanem bölcs kiszámítással, mondani, fukar ökonomiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontos-ságút a lényegesb alá, minden részecskét külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvassza s több efféle. Majd azt kell hin-nünk, hogy a mi klasszikai műveltséggel kérkedő embereink Virgilt sohasem olvasták egészben, hanem csak egyes részeit ismerték, másként alig lehetséges, hogy a compositio iránti érzékek három hosszú század folytán föl ne ébredt volna.¹

Lássuk már most, hogy mit tart fontosnak Arany az elbeszélő költemény compositiójában. Az író előtt az elbeszélés minden moz-zanata világos, mindennek tudja indokát, következményét stb., de nem így az olvasó, ki előtt mindez éppen nem olyan világos. *Az írónak az olvasó helyzetébe kell beleélnie magát.* Ez Arany szerint »nem csekélyebb szerepet játszik, mint maga a költés, a phantasia«. Úgy kell eljárnia, mint a festőnek, a ki képét különböző távolság-ból, mintegy idegen szemmel próbálja nézni, hogy másokra való hatását lássa. »Szükséges, hogy a költő biztos kiszámítással meg tudja határozni *a világosság azon mértékét, mely éppen elég arra, hogy az olvasó nagy fáradság nélkül képes legyen felfogni, átérteni művét* (mert csak így élvez); de *sem igen sok, a mi untat, — sem igen kevés, a mi homályt szül*«. ²

Az írónak erre már az *expositióban* nagyon kell ügyelnie.³

Az expositiónak nem szabad vázlatosnak, sietősnek lenni, mert ez homályt okoz s nem gerjeszt figyelmet a következő ese-mények iránt.

Az előzményeket s indokokat figyelemgerjesztőleg előre kell bocsátani. Ha az esemény után jó későn tárgyalja ezeket az író, nem ér velük cél, mert addigra már az eseménynek magának az érdekessége is elhalványult. Szász Károlynak Bánfi Dénes csókja cz. ismert balladájában pl. a kegyelemhozó követ későn érkezése nem kelt hatást, mert elindulása nincs már előre jelezve, a mi az olvasó érdeklődését felkeltené s bizonyos feszültségben tartaná.⁴

Az elbeszélő költemény első éneke *ne csak előzménye, hanem*

¹ Hátr. pr. dolg. 136—7.

² U. ott. 49—50.

³ H. pr. dolg. 49—50. A hibás expositióra tanulságos példákat hoz fel Szász Károly *Trencsényi Csák-jából* 50—54.

⁴ U. ott. 130.

indoka is legyen a következőknek.¹ Az expositiót nem szabad személyekkel és eseményekkel túlterhelni. Általában mérsékletre van szükség, nehogy a fokozatos emelkedés lehetetlen legyen.²

Arany a saját költeményeiben mindig nagy gondot fordít a világos és érdekkeltő expositióra, úgy hogy az adott szabályoknak legszebb illusztrációi az ő mintaszerű első énekei.

Egy nem igen nagy terjedelmű elbeszélő költemény *nem bírja el az események és szereplők nagy tömegét*, mert bajos amazokat cselekvénynyé, emezeket jellemekké fejleszteni.³ Tasso pl. eposzában az Ilias egyik epizódját bonyolultabbá tette, de jobbá nem.⁴ Abban viszont művészi tapintata nyilatkozik meg, hogy a keresztes hadak küzdelmeiből csak kb. negyven nap eseményeit tárgyalja Jeruzsálem bevétele előtt, mert ezzel »az egység törvényeinek«⁵ hódol. Tehát Arany szerint szabad az *események koncentrálása*, ső kívánatos is, ha a történelem szolgáltatta anyag igen nagy és bonyolult. Tudjuk, hogy ő is összevonja Nagy Lajos két hadjáratát egybe a Toldi Szerelmében. Különböen bármily bonyolult legyen is a cselekvény, *minden tagot »kellő evidentiába kell helyezni«*, ezért nincs helyén hosszabb lélekzetű műben a ballada-szerű elnagyolás.⁶

A »kellő evidentiát«⁷ pedig a részletező figyelem adja meg-ez által minden határozottan, világosan terem képzetünk elé. »Hely, csoportok, egyének ily módon nem zavart bizonytalanságban felhőznek az olvasó előtt, mint akárhány hazai eposznál megcsik; hanem otthonossá leszünk a térben és tisztán kivehetjük a rajta mozgó tömbeket úgy, mint egyes alakokat«. Így pl. az Iliasban a harc terét szinte nyomról-nyomra ismerjük, Dante is mestere a részletező megvilágosításnak, nálunk pedig Zrínyi.⁷

A mestermű egyik ismertető jele az, hogy meséje, alakjai önkénytelenül emlékezetünkbe vésődnek, a történet kereken áll előttünk, az alakok megelevenednek.⁸ Ez az említett részletező figyelem eredménye.

Arany nálunk maga legnagyobb mestere ennek, innen van műveinek rendkívüli realitása, innen van, hogy meséi élénken élnek emlékezetünkben s alakjai húsból, vérből való emberek s mindnyájan jó ismerőseinkké lesznek. Nemcsak az expositióra, hanem a költemény további folyamára is vonatkozik az a szabály, hogy *a cselekvény indokait vagy újabb mozzanatait úgy kell odaállítani, hogy érdeket gerjeszsenek a további fejlődésre.⁹*

¹ U. ott. 136.

² U. ott. 48.

³ U. ott. 47.

⁴ U. ott. 473.

⁵ H. pr. dolg. 459.

⁶ U. ott. 48.

⁷ U. ott. 431.

⁸ Bírálatok: Wittgenstein: Had-i-Jurt.

⁹ H. pr. dolg. 54.

»Egy más mellett történő s mintegy versenyt futó eseményekről lerántjuk a leplet, hogy a néző tisztán lássa, s remény s kétely közt hánykodjék, melyik lesz a győztes.«¹ Így tesz Arany a Toldi Szerelme V. énekében, a hol Toldi sorsát a cseh földön s Piroskáét Budán szép párhuzamossággal meséli s éppen ez által fokozza érdeklődésünket.

A meglepetés rossz, ha igen váratlanul jő.² Hogy a művészi előkészítés nem von le semmit a következő események érdekességéből, sőt meglepő voltából, arra szép példa a prágai kaland Toldi Szerelmében, melyet kellően előkészít a költő s az egész mégis gazdag meglepő fordulatokban. Így készíti elő Toldi estéjében Toldi megjelenését a viadal helyén. Nem váratlan s mégis a legnagyobb mértékben érdekes.

Nem szabad »vak lármával« figyelmet kelteni.³ Ez legjobban boszantja a figyelmes olvasót, mert érdeklődését semmi sem jutalmazza. Ilyen valamely kis eredménynek nagyon előtérbe állított indokolása, mely utóbb »az inepte molitur lehangoló érzelmével hat az olvasóra.«⁴ Tasso pl. az Armida cselei által elvont ötven bajnok epizódját fontosnak tünteti fel, pedig végeredményében nem az, úgy hogy csalódunk várakozásunkban.⁵

Ebből a szabályból következik, hogy jellemet hiában rajzolni nem szabad. Főlöszleg olyan alakokat, bár futólag is, jellemezni, kik többé nem szerepelnek a költeményben. Ha a költő ezt teszi, megint csak az »inepte molitur« vádja éri.⁶ Az eposzírók különösen harczleírásokban sok nevet hoznak fel, de mindig művészi czélzattal, hogy pl. a hőst annál jobban emeljék, vagy hogy a vívásnak, elesésnek valami új képét ragaszszák hozzájuk.⁷

Epizódot sem szabad hiában közbeszöni, mert az is hiában kelt érdeklődést. Legyen kapcsolatban a főcselekvénnyel, mert különben ha csak hozzá van ragasztva, lemállik.⁸

Sok epizód se legyen, mert akkor a fáktól nem látjuk az erdőt.⁹

Az epizódoknak, vagy mellékeselekvényeknek nem szabad a főcselekvényt dominálnniok, hanem arányos terjedelemben kell szorosán összefonódniok a főcselekvénnyel.¹⁰

A tárgygyal kapcsolatban nem lévő, oda nem illő dolgok ne legyenek a költeményben, ha magukban véve szépek volnának is (»sed non his erat locus«).¹¹

¹ U. ott. 130.

² U. ott. 130.

³ U. ott. 130.

⁴ Bírálatok: Wittgenstein költeménye.

⁵ H. pr. dolg. 473.

⁶ H. pr. dolg. 55—7.

⁷ U. ott. 56.

⁸ U. ott. 136. és Bírálatok: Wittgenstein költeménye.

⁹ U. ott. 136. és Bírálatok: Wittgenstein költeménye.

¹⁰ U. ott. 58.

¹¹ U. ott. 131.

Az utóbbiak a compositionak általánosan ismert szabályai. Fontosabb s Arany költészetére is jellemzőbb az a megjegyzése, hogy »a kézzel-lábbal működést nem nevezzük költőileg cselekvénynek,«¹ vagyis a cselekvénynek nem külső (pl. történeti), hanem benső lelki motivumokon kell előrehaladnia.² Ennek a szabálynak következetes követése teszi oly nagy értékűekké Arany epikai műveit.

Ezekben iparkodtam kifejteni Aranynek nézeteit a a compositionról. Látjuk ebből a kis összeállításból, mely teljesnek mondható, hogy mennyire fontosnak tartotta s mennyiszer s mily nyomatékkal hangoztatta fontosságát, hogy a költőkkel megértesse, hogy milyen sarkalatos hiba költészetünkben a compositio hiánya. Iparkodtam összeállítani elszórt megjegyzéseiből az ő compositioelméletét, lehetőleg formulázva főbb szabályait, hogy lássuk, mily behatóan foglalkozott Arany ezzel a kérdéssel s mennyi gyakorlati útmutatást adott költőtársainak s hogy maga is mennyire megvalósította ezeket műveiben.

Azoknak, kik alaposan akarnak foglalkozni Arany költeményeinek művészi szerkezetével, ez a kis elméleti útmutatás hasznukra fog válni.

¹ U. ott. 55.

² U. ott. 56., 58., 131. Kiegészítőleg megemlítem, hogy Vas Gereben egyik regényének bírálatában (Bírálatok) azt fejtegeti, hogy az *adoma egysége* az, hogy a *történetet egy pontba fut össze*. A regényben ilyen egységre törekedni hiba. Hiba továbbá az egység túlzása, a túlságos *kimérttség*. — Hátrahagyott prózai dolgozatai közt az »*eposzi szerkezetre*« vonatkozó töredékében szintén van egy-két odavetett szó, a mi szabály magvát rejtí magában, pl. az enumeratio ne legyen nagyon számszerinti, legszebb cselekvés alakjában; nagyobb hősök későbbi felvezetése; a költői erő későbbi kifejtése stb.

SZINNYEI FERENCZ.

BUDA HALÁLÁRÓL.

Arany költészetének legjobb kommentára Arany prózája. Buda Halála rejtett vonatkozásait főképen azok a töredékes jegyzetek derítik föl, melyeket Arany a tervbe vett, de soha el nem készült értekezéseihez sebtiben papírra vetett. Megértetik a szerkezetnek sok csinját-binját, világosságot vetnek az előadás mysteriumaira; egy helyütt az epikai műfogásoknak egy hosszú, klasszikus példák-kal illusztrált lajstroma tűnik elő. Mekkora tudásnak a bizonyosságai! Megvallom, a mennyire örültem, ha a nehéz problémák közül, melyek Buda Halálában lépten-nyomon fölbukkannak, némelyiknek itt a nyitjára akadtam, ép annyira elcsüggedtem, ha arra gondoltam, mennyi mindent tudott még Arany, a mit sehol meg nem írt. Kinek van akkora tudása, hogy kritikai tévedésektől megóvja? Eszembe jut Erdélyi János esete, a ki ellenmondást nem tűrő alapossággal mutatott ki az Egri Leányban egy bonyolult dactylicus versmértéket, míg aztán fölvilágosította Arany, hogy a »Rozgonyi püspök palotája nyitva« kezdetű szakasz strófáit a »Búsul a lengyel« egyszerű nótájára írta.

Buda Halála forrásaihoz is útba igazítottak Arany prózai dolgozatai. Nem a Nibelungen és hún monda úgyis szembetűnő nyomaira gondolok, hanem a klasszikus eposzokra. Arany jól ismerte az Iliast, Odysseát, az Aeneist, a Megszabadított Jeruzsálemet, gyakran idéz belőlük, sőt a Zrínyiaszról írt akadémiai székfoglalójában olyan hasonlatokat tárgyal, a melyek Buda Halálában is előfordulnak, olykor talán csak öntudatlan reminiscentiáiként.

Íme, a mire majd hivatkozni fogok: Arany prózai művei és a bennök említett források. Elfogulatlanul, aprólékos gonddal rájuk akarok visszavezetni lehetőleg minden jelenséget. Jól tudom, hogy az ilyen adatgyűjtés a kezdet kezdete, de hát nem volt más czélom, mint csupán útját egyengetni egy tárgyához méltó, tartalmas kritikának. Buda Halála rengeteg kommentárirodalmában ugyanis kétségbeejtő adatinség van. Futó benyomások és erőszakolt ötletek, vadonat új szempontok és pókhálós aesthetikai elméletek, jöbbára ebből áll a kritikai apparátus. Első a rangosztás fejedelmi joga, s a szerint hol földicsérték, hol legyalázták a költeményt, de soha el nem maradt a nagy sententia. Aranyval szemben az efféle

felületesen sommázó »szépirodalmi« kritika boszantó tapintatlan-ság, Buda Halálával szemben kegyeletsértés is azonfelül.

Az eposz a népek szent könyve, bibliája volt mindenkor, valamint a biblia a zsidó nép eposza. És annál jobban megbecsülte minden nép, mivel oly igen ritka erekye. A költészetnek ez a virága, mint a mesebeli lótusz, évszázadok alatt egyszer ha nyílik. Az egész világirodalomban alig egy tucat nemzeti hősköltemény akad, magyar valójában csak kettő van: a Zrínyiász és Buda Halála. Az egyik magában áll, előzmény nélkül az irodalomban, a másik egy száz évig fejlődő költői irány betetőzése, a nemzeti mondának ez idő szerint legtisztábban kikristályosodott formája.

Elegyes darabjait útra bocsátotta Arany Goethe szavaival. Buda Halála elé is odaillett volna Goethének egy mondása, hogy értsenek belőle a kritikusai:

»Ich schreibe nicht euch zu gefallen,
Ihr sollt was lernen.«

Buda Halála

I. Mythologia *én azaz jövendőt*

Lenyugodtak a daliák, elhamvadtak a tábor tüzei, de szerte ragyog az ég nagy sátra és viraszt az öreg Isten, világ szeme, napja. Sátrában ül, aranyos karszékekben, hallgatja a halandók pihe-gését, vizsgálja az egek megnyiladozott kárpítjai közül a kerek földet mélybeható aczéltükörszemmel. Végre megnyugszik Etelenek álmán és komoly öreg arcza földerül. Lám, Etele hős ma is diadalt ült Ármányon, megmentvén bátyja életét. Itt az idő, hogy már birodalmát bírja, mikép meg vagyon írva fönn a Világfáján. Így szólván, Hadúr befordul fegyveres házába, hogy legjobb pengéjét kiválassza, szolgálai befogják a tűzleelő szélparipákat, maga gyep-lőt ragad és fénylő hadszekerén leszáll az égen Etele sátra elé. Halkan bemegey a földnek urához, álmában derekához köti a kar-dot és úgy, a mint jött, ismét tovanýargal szekerén.

Buda Halála nyolczadik énekének végső jelenete ez. Egyszerű, keresetlen az előadás, világosan és határozottan kidomborítva minden mozzanatot, úgy hogy hamarjában nem is látni, mi a magya-rázni való benne. Pedig hát akad bőven, a mi abból is kitűnik, hogy az idevágó irodalomban található értelmezések egymással összehasonlítva, merőben ellentmondók. Egy népies bevezetésből való például a következő idézet: »Hadúr megjelenése Etele álma-ként tűnik föl.«¹ Más magyarázat szerint: »Hadúr Aranyánál cse-lekvő személy, ki leviszi kardját Attilának és derekára övedzi... Ez a Hadúr is az eposzi conventióból való, még pedig nem ép a javából. Az eposzi apparatus teljesen indokolt a régi klasszikus köl-

¹ Moravcsik Géza, Magyar Könyvtár 137—9. VI. lap.

töknél, mert náluk még nem gépezet, hanem a közmeggyőződés kifolyása; ők hittek bennök, mi csak akkor folyamodunk hozzájuk, ha hexaméteres nagy mű van íróasztalunkon. Arany Haduránál is mintegy hallani véljük a színpadi tologép és sülyesztő recsegését.«¹

Most már észrevetted, türelmes olvasóm, miről van szó. Az a kérdés: álm-e vagy valóság az említett jelenet? És mivel látatlanra nem vagy hajlandó aláírni azt a szigorú ítéletet, kikeresed a könyvtáradból Buda Halálát, elolvasod a nyolczadik ének végét, meg a jelenet folytatását a következő énekben és — kénytelen vagy belátni, hogy Hadúr cselekvő személy. Hiszem oly körülményesen, valószerűen van leírva minden: hogyan készülődik Hadúr, majd útra kel, felövezi Etelet a karddal, Etele érzi nehezét, derekán a szíjja nyomását és mintha pillanatig »imett'« volna, tapintja is a kardot. A valóság mellett szól továbbá a lehetetlenség. Lehetetlen elgondolni, hogy valaki megálmodja álmának az ismeretlen okát, Etele tehát ilyesféléet álmodjon: Hadúr most hiú álmomat jobbra cseréli, végzetes álomba ejt, azért álmodom!

És a mikor ebben, türelmes olvasóm, már megnyugodtál, akkor újból figyelmesen elolvasod Arany strófáit és másodszorra ilyenformán okoskodol: A nyolczadik ének címe is jelzi, hogy »Etele álmot lát«. Álmát elbeszéli reggel az udvarába hívott jósoknak és habár más álmképeket is említ: hogy háborúsdit játszott Aëtioszszal, hogy szárny nélkül szállt a levegőben és kardja minden csapásával egy-egy várost levágott, azért az álmképek között mégis csak ott van az a nyolczadik énekbeli jelenet: az ősz öreg ember és a kard, melyvel derekát övezi. Aztán meg, hol az a kard reggel? Hagyján, ha Etele derekán; de kint a mezőn találják, a mi egymaga elég bizonyíték arra, hogy Hadúr nem cselekvő személy.

Látnivaló, hogy Buda Halála mythológiáját akár álomnak, akár valóságnak kijelenteni, korai ítélet volt. Kijelenteni könnyű sor, de nehéz indokolni. A kérdés megoldását Arany irataiban kell keresni, főképen az akadémiai székfoglalójának következő passzusában: »Eposzi használatban a csodás majd nyilt; midőn semmi kétség, hogy természetfölötti erő munkál, majd elfátyolozott vagy félcsodás, midőn a költő oly halaványan színezi a rendkívülit, hogy csupán beszédképletnek (tropus) is gondolhatni; néha maga sem dönti el, természetes úton vagy isteni erő által történt-e a szóban forgó esemény. Az álom, a látvány, természeti tünemények rendkívüliekké színezése, többnyire a klasszikai epopeia modorában kezeltek; épen úgy a végzetes bajnok, fatalis ló, fegyver s egyéb hősi szerszám, mely utóbbiak szintén bírnak saját történettel, úgy hogy gyakran némi kis epizódot képeznek.«

Ez az epikai műfogás, igaz, hogy nem szokatlan »a klasszikai régiség ismerője« előtt, de a magyar irodalomban új, tudommal Arany hozza be. Többször ír róla, terminusai: fátyolozott, fél,

¹ Riedl Frigyes, Arany János, 3. kiadás 222—3. lap.

halvány vagy rövid csodás, a szerint, hogy a különböző esetekben melyik kifejezés van inkább helyén.¹

A »klasszikai régiségből« valószínűleg Vergilius álomjelenetei lebegtek szeme előtt. Az egyikben jövődő sorsát látja Aeneas, akárcsak Etele a maga világhódító hivatását. A két jelenet külsőségeiben is van némi hasonlatosság.

Vergilius: »Éjszaka volt, s nyugodt már minden földi teremtmény:

A főbb s kisebb isteneim szent képei, kiknek
A gyúlt városból kihozójuk voltam, előttem
Állani látszottak, nyugtomban fénybe borulva,
Ahol az ablakomonn a hold bényomta világát...
S nem volt álom, hanem tisztán szemlélttem előttem
Képeiket s fedezett bajukat.«²

Arany: »Csillagok a földön csillámlani szüntek:
Zárva le minden szem, tüzek is eltűntek;
De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
Szerte ragyog...
Akkor pillanatig mintha imett volnék,
Tapintom a kardot, derekamon volt még.
Fényben az ősz ember ágyam előtt állta,
Megláttam a sátor mennyezetét nála.«

Álomnak és valóságnak a misztikus összefonása tehát szándékos Aranynál, öntudatos követése a klasszikus példának. A csodás valóság csak látszólagos. Az a nyolczadik énekbeli jelenet úgy van megírva, hogy igazi csodának lássék, de azért még se legyen az, hanem a minek Arany az Aeneis előbb idézett jelenetét minősítette: »álmólátás, mely tisztább az álomnál.«³ Erre vall a külső sceneria, a lélektani indokolás és néhol maga a szöveg, a mint kissé behatóbb elemzéssel kimutatható. A kilencedik ének 5—21. strófái alapján az említett jelenetet körülbelül így kell értelmezni:

Etele sátrában nyugszik, »álomban« gyermekkorát éli és Aëtiosz pajtásával háborusdit játszik. Egyszerre éles kard van a kezükben, igazándi harcba kezdenek, folyik a vér, nagy üvöltés támad, szörnyű mennydörgéstől és villámlástól kísérve.

A hirtelen változásra fölébred Etele. Az álomnak egy váratlan fordulatára, nagy zajra, ijedségre rendszerint így történik. Most már nem álmodik, most »álmot lát«. Ezt a kifejezést Arany az összetett főnév jelentésében használja, álmólátás pedig a pszichologia nyelvén: visio. Kétféle visiót szokás megkülönböztetni: a

¹ Arany összes munkái V. 1884. 17. 54. 89. lap. Hátrahagyott iratai II. 1889. 440. 457. lap. Tüzetesebben fejtegeti a félcodás elméletét Richard Heinze, Vergils epische Technik, Leipzig 1903. 305—8. lap.

² Aeneis III. 147. — Baróti Szabó Dávid fordítása.

³ H. I. II. 445. lap.

ritkábban előforduló nappalit, mely azonnal eltűnik, mihelyt szemünket félre fordítjuk és az igen gyakran, mély álm előtt vagy után jelentkezőt, melynek az a sajátága, hogy nehéz megkülönböztetni a valóságtól, a normális érzéki benyomásoktól.¹ Az elsöre (»látás« Szent László Fűvében) példa Ármány, a másokra (álomlátás) példa Hadúr. Etele valónak veszi a visiókat, a költő és krónikás naivsággal, élénken kiszínezve úgy beszéli el a történeteket, a hogy hőse látta. Hadúr megjelenéséről kétszer esik szó. Arany nem ismételi mint például Homeros, a ki szóról szóra másodszer is elmondta egy üzenetet. A kilenczedik énekbeli változat reservatio mentalis a hitetlen olvasóval szemben, kiegészítője és ellensúlyozója a valószerű első előadásnak. Burkoltan ugyan, — a »félcsodás« elméletéből kifolyólag nem lehet másként — de megőrzi a jelenet visionalis karakterét. Álomképek közé van illesztve, azoktól csak annyiban különbözik, hogy Etele világosabban, »imett« lát mindent: magát álomba merülve, Hadúrt az égben; Hadúr elhatározza, hogy Etelet mai tette jutalmául végzetes álomba fogja ejteni és kardjával felövezni; leereszkedik, az ágy előtt áll, Etele derekán a kard.

Azután »borult az álm«. Ez már nem az első, »hiú« álm, hanem a »végzetes« álm, melyben Isten hírül adja a jövendőket. Etele magasan fönt jár a levegőben és le-leszállva, tőből kicsapja a nagy városokat.

Ellenmondásnak tűnhetik föl, hogy másnap reggel valóban megkerül a kard, holott csak visio volt. Ez gondosan előkészített véletlen Arany compositiójában. A hadisten kardja ugyanis eltűnt hajdan, de 777 esztendő múlva ismét napfényre fog jönni. Mikor Etele elbeszélte álmát, az öreg-táltos az esztendőök folyamát követi elméjében és kiderül, hogy épen betelt az idő, a kard Eteleé lesz közvetlen isteni beavatkozás nélkül.

Az epikai csodásságnak Arany idejében sokat hánytorgatott, kényes kérdése így a lehető legjobb megoldását találta. Az ötvenes évek irodalmi kritikája váltig hangoztatta, hogy az eposznak már nincs jogosultsága, korunk ideáljának nem felel meg a mythologiai apparatus által mozgatott eposzi hős; ez a műfaj kihalt, helyét elfoglalta a regény. Arany az értekezéseiben, bírálataiban többször rátér a kritika kifogásaira. Elismeri, hogy »az epopoea, a hősköltemény, úgy, mikép Virgil hagyta, gépeivel, csodáival, isteneivel« nem korszerű. De azt kérdezi, hogy »vajjon a több-kevesebb romantikai vegyülettel modernizált eposz szinte lehetetlen-e?«² Buda Halálában megmutatta, miképen lehet a mythológiát úgy beleilleszteni az eposz szerkezetébe, hogy a kor aesthetikai fölfogásával ellenkezésbe ne jusson. Ármány megjelenése káprázat, visio, Haduré nem-

¹ Wundt, Grundzüge der physiologischen Psychologie, 4. Auflage, II. 529. lap.

² Ö. M. V. 237. H. I. II. 304. lap.

különben. Ez a megoldás fölötté áll Vörösmarty technikájának, a ki Zalánjában Hadúrt és Ármányt közvetlenül, gépiesen lépteti föl; elfogadhatóbb és művészbibb, mint a Voltaire Henriade-jának annyira csodált és utánzott allegóriái. A magyar eposznak, ha a jövőben még fejlődhetnék, ezen a csapáson kell haladnia.

De valamint a formájában modernebb, úgy tartalomban is új némiképen Arany mythológiája és azért helyén való lesz itt — futólagosan bár — kitérnem az eredetére.

Ismeretes, hogy Hadúr és Ármány nem ősmagyar istenségek. A magyar hitregékből csupán néhány népies szólás maradt ránk, mint a magyarok istene, öreg isten, isten nyila, gönczöl szekere. A hagyomány hiányait azonban pótolta nyelvészeink és történet-íróink fantáziája. Otrokocsi Fóris Ferencz a magyar nyelvet rokonnak hirdette a keleti nyelvekkel, Istent például a héber és-ből származtatja, ármányost (ármány) az Armenus, örmény szóból.¹ Cornides Dániel már a magyarok és perzsák vallásában fedezett föl rokon vonásokat. 1791-ben megjelent a »Commentatio de religione veterum Hungarorum« című munkája, melyben azt vitatja, hogy a magyar Isten és a perzsa Jisdan egy és ugyanazon szó; hogy mindkét nép imádta az örök tüzet; hogy lovakat áldozott istenének, még pedig szabad ég alatt, magas hegyeken; hogy végre úgy a magyarok, mint a perzsák, a plátói szentháromsághoz hasonlónak vélték istenségüket, a mi nyilvánvaló abból, hogy »Déés városát a'ról nevezték vólt a mi Scythiából ki-jött régi Magyar eleink Deusnak, Istennek, mert ott kiáltották vólt háromszor az Istent Romai nyelven: Deus, Deus, Deus«.

Cornides föltevéseit elfogadja Beregszászi Pál és Révai Miklós, tovább fejtí Horváth János veszprémi kanonok, az 1817. évi Tudományos Gyűjteménybe írt értekezésével: »A régi magyaroknak vallásbeli 's erkölcsi Állapottyokról«. Egyik fejezete »A jó és gonosz főbb alkotású Lelkekről« szól, az utóbbiak között szerepel Ármányos. »Az Ármányos név — mely Ármánytól származik, vagy Arimanius, régi magyarosan írva — még a Községnél is ismeretes. Első tekintettel szembetűnik, hogy azt Eleinknek a Perzsáktól kellett kölcsönözniük. Abból pedig még hihetőbbé léssen, hogy az ördögös s ármányos nevezetek mai napiglan is egy értelműek, ... valamint az ördög egyenlő hatalmú az Arimánnal«. A következő kiinduló pontja az ármányos melléknév és a perzsa Ahriman rokon hangzása és ennek révén lassanként becsúszik a perzsa dualismus.

Horvát Istvánnak egy elbeszélésében, melyet »Árpád Pannonia hegyén« címmel az 1822 évi Aurorában közölt, már Ormosdhoz imádkozik a fő táltos, miután »a' helyet és oltárt, mint tisztát, alkalmast, foganatost, Ármánytól és Zaklától mentet, megszentelték.«

¹ Ármány állítólag középfelnémet arman, arme mann-ból ered. L. Kertész Manó: Ármány, Magyar Nyelvőr, 1907. X.

Vörösmarty Horvát István tanítványa volt a pesti egyetemen, jó barátja a későbbi években és kalandos eszméinek lelkes híve. Átvette a perzsa-magyar mythológiát, tovább fejlesztette, a mennyiben Ármányt valóságos ellenistennek tüntette föl és népszerűséget teremtett e dualismusként. Ormosdot Hadúrnak nevezte el Aranyas-Rákosi Székely Sándor példájára, a ki avval az önalkotta névvel magyaros színezetet akart adni »A székelyek Erdélyben« című eposza mythológiájának. Székely Hadúrja egyébként elszigetelten áll a fejlődésben, semmi köze a perzsa dualismushoz. A kis eposzban szerepel ugyan Nemere, »a rohanó szél, melly Nemeréről vette nevét rossz éjszaki rémről,« de az éjszaki rém csak néhány sorból álló metaphora és nem ellenisten.

Zalán Futásában Ármány és Hadúr rendes csatákat vívnak egymással. Ragyogó képzelettel színezte ki Vörösmarty ezeket a jeleneteket. Magasan a nap fölött Hadúr, a nagy eget befogja iszonyú termete; az ég alján Ármány, sötét felhőbe burkolva. A rém megindul, zúgó denevér-szárnyaival és tompa üvöltésével a magyarok hadsorait rettentí. A hadisten ezt látva, népe segítségére siet, villámkardja csapásai alatt szertefoszlik a rém köddárdája, tagjait összezúzza és bosszúsan széttapossa.

Arany, a mikor csak alkalma nyílt, mindig hangsúlyozta az eposzi hitel fontosságát. A mythológiában nem támaszkodhatott népi hagyományra, tehát fölhasználta azt, a mit az irodalomban czéljára alkalmasnak talált. Ármánya egyben-másban a Vörösmartyéra emlékeztet. Nem szükséges ezt bővebben fejtegetni, csak össze kell vetnünk a két eposz szövegét.

Vörösmarty: »Ármány jő s a harc moraiát csikorogva hasítja.
Itten Etét, a mint ellenségére halálos
Vágást tenne, setét, rémítő képpel ijeszti,
S tornyos szikla gyanánt szakadólág elébe vetődik.
... Itt hős Ete bátorodottan,
Mint lecsapó sólyom, megrándult jó lova hátán,
S a szellemképet könnyű rohanással elérvén
Sujtva derékon üté vasazott dárdája nyelvél.
Még bomlott a kép, s szakadozva terült el az úton,
Majd kénkő lángban s füstben fölnyúlva magasra
Hirtelen elszállott csúfos röhögéssel előle.«¹

Arany: »De szörnyű jelenség, rút ördögi Ármány
Ott terme, király és öccse közé állván,
Torony módra meredt a bajnok elébe,
Irtózatós annak, szemlélni a képe.

¹ Zalán Futása, II. III.

Agyara lóg hosszan, szeme vérben ázik,
Nyelve, miként villám, tüzesen cikázik,
Üstöke lángot hány, övig ér szakálla,
Vértajaros kígyó minden egyes szála.

Paizsa, mint kőszál, hegy elő fokszirtja;
 Iszonyú pallosát egyik keze tartja,
 Buda fejét csonkán rengeti a mással,
 Hogy Etelnek dobja szörnyű vígyorgással...

De legott markolván somfa gerely végét
Támadja meg Isten gonosz ellenségét:
 Ármány! riad a hős — emberevő Ármány!
 Nehogy magad elbízod, Etelét bevárván.

Megölni nem öllek: nem szült anya dögre;
 Nyomorítlak sebbel és kínnal örökre! —
Szólt, iramodván a rettenetesnek;
Eltűnt az, a fegyver találta üresnek.»

A mit Buda Halála szövegében aláhúztam, az Vörösmarty hatása. De van ebben a jelenetben több olyan részlet, a melynek semmi nyoma Zalán Futásában. Alig hihető, hogy Arany saját inventiója, mert ez — leveleiből tudjuk — cserben hagyja, ha tapasztalatain kívül eső tárgykörben kénytelen dolgozni; neki, ha építeni akar, »téglá kell és mész.« A csonka fejet Tasso Megszabadított Jeruzsáleméből hozta Ármány:

»Ijesztő alakban megjelenik neki
 A szörnyű fúria s szívét rettegteti,
 Felső emberi test előtte ott terme,
 Melynek feje és jobb karja le van szelve;
 Levágott fejét bal kezében szorítja,
 Sápadt arcját aludt vér s szenny undokítja.«¹

Tasso maga is kölcsön vette ezt a motívumot, még pedig, a mint éppen Arany kimutatta, az Aeneis második énekéből.²

Hasonló leírást talált költőnk Ipolyi Magyar Mythológiájában, »téglának és mésznek« föl is használta. Sorjában következnek itt Ármány attributumai: »Nagy mint a hegy, arca fekete... két vadkanfog áll ki szájából, szemei hasonlók a vérforrásokhoz.«
 »Szája mint a repedt ég, midőn a tüzes istennyila szalad ki belőle.«

¹ Tasso, Megszabadított Jeruzsálem, ford. Jánosi Gusztáv, VIII. 59. 60.

² Ö. M. V. 30. 31. lap.

»Vörös lángoló szakállal, melynek minden szála egy-egy taréjos kígyóvá változik, üstökéből tűzparázs hull.«¹

Arany nagyra tartotta Ipolyi könyvét, gyakran hivatkozik rá Buda Halála jegyzeteiben, említi leveleiben is. Gyulai Pálnak írja 1854. szept. 25-én: »A Magyar Mythológiát drágasága daczára meghozattam. Igen érdekes, jó könyv; sok hasznát lehetne venni, ha volna kinek. Pár év óta várok rá.«

Feltűnően érezteti Ipolyi hatását még Hadúr alakja. Ebben semmi sincs Vörösmarty leírásainak a szertelenségéből, ám annál több személyesítés és népmesei fantázia. A tisztas fehér szakálú, jóságos arcú öreg férfi, az emberek segítője és erényeik jutalmazója nem egyéb, mint a népmesék jó istenkéje, a melyből Ipolyi kihámozta a magyarok istenét.

A lelkes főpap tudós rekonstrukcióinak legtöbb hasznát azonban akkor látta Arany, a mikor az istenkard mondáját kellett feldolgoznia. A krónikák előadása vajmi sovány, ott mindössze annyi van, hogy a pásztorfiú egyik sántáló üszőjének a vérző nyoma után indul és megtalálja a kardot. Arany előadása színesebb és új részletekben bővelkedő. Új részlet mindjárt, hogy Etele előtte való éjjel álmában magától Istentől kapja a kardot. A mondának ezt az eredeti változatát Ipolyi jegyezte föl, Oláhra és Bonfiniusra hivatkozva: »cum ille per quietem armari a Marte se vidisset« etc.² A nyolczadik ének záró jelenetéhez tehát Vergiliustól a formát, Ipolyitól a tartalmat kölcsönözte Arany.

Érdekes új vonás, hogy a kard kinő a földből. Ipolyi adaléka ez is. A népmesében, melyet idéz, egy kis fiú »guggon ülve« lesi a kard növekedését, míg Arany bojtárja lábujjhegyre ágaskodva bámulja a csodát. Később hozzá akar nyúlni és láng csap ki belőle: Ipolyi szerint ugyanis »idegen méltatlan kézbe jutva, halált s vészt hoz tulajdonosára.«

Meglepő azután, hogy ennek a gondolatnak milyen mély értelmet, messzeható jelentőséget ad Arany az eposzi conceptióban. Mint a Nibelungok átkozott aranya a germán mondában, úgy kísért itten az istenkard. Buda királynak balvéggzete. Azt hiszi, hogy őt illeti, csak a húnok elsője, királya méltó rá és — ellophatja. De máris bánja tettét, rettenetes kétség aggasztja, hogy »igy orozott kardban, vajh, lesz-e segítség.« A nemesis utoléri, mikor Etelel összezsap:

»Ott nem az istenkard által Buda vívik,
Kezében aczélja csak aczél tudnillik.«

Etele megölte testvérét, már ő is méltatlan Isten kardjára és a végzetét nem fogja kikerülni. De ez nem elég, Arany még tovább

¹ Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia, 49, 50. lap.

² Az istenkardról Ipolyi M. M. 509. lap.

fonja a szálakat. »Mint az istenség jelképe, úgy a hős kardja is ekkép a nemzet jelvévé és palladiumává, védszerévé lesz.« Ipolyinak ez a fölfogása tükröződik vissza Buda Halála következő soraiból:

»Nem adta Hadúr, nem! egynek ajándékul,
Se hiú asszonynak gyermeki játékul,
Adta egész ország fényére, javára.«

Az egész ország javára adta és az egész nemzet romlását fogja fölidézni. Buda Halála csak homályosan sejteti, hogy »népe jövődői számlálva Etelnek«, a végzetes katasztrófát tervezett trilogiája hátralevő részeiben akarta Arany megénekelni.

Igy bontakozik ki a jelentéktelen tudós jegyzetekből egy hatalmas költői conceptio.

Vannak írók, kiknek a műhelyébe betekinteni félő, mert ha egyszer ellestük a mesterfogásukat, vége az illúsióknak. Arany költészetének épen akkor villan föl sok rejtett szépsége, mikor az anyag és eszme küzdelmét, a költői forma kialakulásának egyes phasisait nyomról nyomra követjük.

LOISCH JÁNOS.

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Második közlemény.)

Kisfaludy Sándor előszót is írt drámájához, melyben elmondja, hogy »A' Hunyadyak« cím alatt egy nagy magyar »Históriai Drámát« akart írni két részben, úgymint: Hunyady János és Hunyady László.« Drámát akart írni, úgymond, epopéa helyett, mert azt csak a Tudósok olvassák, emezt pedig mindenki, még a »Hazának Leányai« is. Az első részt most adja ki, s reméli, hogy »ezen legnagyobb Magyarnek rajzolatya kedves léssen minden Magyar előtt«. Ezek után munkájának forrásait említi fel. Palmát, Heltayt és Fesslerert. Ez utóbbiból, mint írja, egész Dialogusokat átvett, de hát Shakspeare nem használta-e fel a krónikákat? »Ezt arra az Olvasóra nézve mondom« — teszi hozzá — »a' kiről előre feltehetem már, hogy róla szót fog tenni.« Itt Kazinczyra gondol Kisfaludy Sándor, mert Kazinczynak az ő munkáiról szóló recenziója 1814-ben jelent meg. Kisfaludy nagyon megharagudott rá azért is, mert Töviseiben és Virágaiban Himfyjét úgy »kibökdözte«. Ehhez járult még a Mondolat, melyről Kazinczy azt a hírt kapta, hogy Kisfaludy terjesztette el a Dunántúlon. Mindezek miatt Kisfaludy hevesen kikelt Kazinczy ellen a Ruszek József keszthelyi apáthoz írott leveleiben. Mindjárt a legelsőben, 1816 ápril 17-éről, ezt írja: »Hunyadym már kész. Előre tudom, hogy Kazinczy nem fog velem megelegedni. De ki tehet eleget az ő elkülönösödött finnyás ízlésének. Csak azért sem fog megelegedni velem, hogy a' szabad Jambusok' mechanismussában Verseggy' módgyát követtem.« (8. k. 291. l.) Azután azt írja az előszóban, hogy azt feleli annak, a ki drámája ellen szól, hogy ő azt nem úgy írta, mint poéta, hanem, mint Hazafi. S Hunyadyja mindenkor hazafiságra buzdító Dráma lesz, mert Hunyady oly nagy hazafi volt, hogy nemcsak magyart lelkesített az ő példája, hanem más nemzetbelit is, még akkor is, ha ő és az ő neve felejtve lesz is. Kisfaludy főczélja tehát hazafiságot ébreszteni, azért még a költészet követelményeit is feláldozza. Félünk azonban, hogy a dolog úgy áll, hogy Kisfaludy érezte drámájának fogyatékoságait s ezt enyhítendő a hazafiság palástjával takarja be. E kis előszó Kazinczynál s másoknál

is megütöközést keltett. Általában érdekes, hogy a kortársak hogy ítélték a műről. Helmeccy írta Kazinczynak 1816 ápril 10-én: »Tumida ubertas, egymásra halmozott synonymusok és a' felette szabad jambus a munka gyengéje, jobb oldala pedig a' ragyogó Nationalismus, mint regéjiben.« 1816 május 15-én pedig azt írja Kazinczy Pápay Sámuelnek, hogy: »A feleségem bátyja 's Gróf Csáky Antal ma nálam ebédlének feleségeikkel. Ezek Kisfaludy Hunyadiját már olvasták, 's nagy magasztalással szólának felőle. Én még nem láttam, de Szemere egészen közlém velem az Előbeszédet egyik levelében. »Ezt a részt azért idéztem, mert jellemző az általános felfogásra; tetszett bizony Kisfaludy darabja a közönségnek, ezt a róla megjelent recenzió a Tud. Gyűjt. (1817. I. 103—107) is igazolja, mely megmondja ugyan hibáit, de azért »felséges költeménynek« nevezi. A pesti jurátusok pedig felbuzdulván hazafiságán, elő is akarták adni, de hosszúsága és egyebek miatt nem sikerült. Nem így gondolkodtak azonban a hozzáértők; 1816 máj. 16-án Kazinczy levelet ír Döbrenteinek, melyben elmondja, hogy gróf »Dezsőffy« József nála volt s ő megmutatta neki Szemere levelében Hunyadi János előbeszédét, mire az nevetett. Szemere ezen időben írt levelének a végére Kazinczy máj. 25-én ezeket írta: »Virág le van verve Kisfaludynak Hunyadija által. Ez nem azt teszi, mint ha Virág érezné, hogy olly jót írni ő nem tud, hanem hogy oly rossznak tartja, hogy szégyelli, hogy Kisfaludy olyat ír.« 1816 június 9-én Horváth Endrének írt levelében beszél általában az ő viszonyáról Kisfaludyval szemben, s Hunyadiáról annyit mond, hogy recenseálni nem fogja. (Egy egészen közönyös hangú jelentést ugyan írt róla a Hazai és Külf. Tud. 1816. évf. 44. sz.-ban.) Azt teszi hozzá, hogy drámát csak úgy kell írni, ha valaki Poeta, a csak hazafinak nem szabad »az az nepoeta Hazafinak nem szabad«. Ő Kisfaludyt Poetának tartja. Hogy nem sokat tartott Kisfaludy e művéről, mutatja megjegyzése, melyet Kisfaludy Sándor leveléhez írt, ugyanis lemásolja Kisfaludy Sándor Ruszek apáthoz írt első levelét, s ezt német megjegyzésekkel kíséri; ezt írja Hunyadym már kész stb. mellé 1817 márcz. 28-án, hogy: »Nálam a darabnak nem abban áll a vétke, hogy jambusai közzé spondeusokon kívül anapestusi lábakat is veve, noha én nem pirulok megvallani, hogy az olly tarkás jambéont a' tragodiák' gravitásával ellenkezőnek itélem, hanem egyéb.« A levelében tovább azt írja, hogy Szemere, Prónay, Gróf Majláth, Schedius úgy ítélnék Hunyadiáról, mint ő. Horváth Endre és Takács sem kedvelték Kisfaludynak ezt a darabját, Döbrentei azonban »a gondolatok nagyságára nézve nem ismer jobb munkát drámairodalmunkban, mint Bolyai tragediáit és Kisfaludy Sándor Hunyadi Jánosát«. (Gyulai: Katona és Bánk bánja 106. l.) Gróf Desewffy József véleményét erről a darabról Kazinczyhoz írt levelében fejezte ki. (1816 okt. 28.) »Hunyadit olvastam, fagyos, jeges termény, ha az egészet, mint Drámát nézed, de itt amott tűzzel tellyesek rész-

léttyei (Details), azt mondja a bevezető beszédben, hogy tsupán hazafi érzelmeket kívánt gerjeszteni; mintha jó Drámában ezt véghez nem vihette volna? egynehány Jelenések nagyon tetszetek; a Characterek is alkalmasint jól vannak rajzolva és végig megfelelnek rajzolatlyoknak; tsudálkozom, hogy a' gyáva és habozó László Királyt úgy merte kitalálni a' mostani Uralkodó alatt, és hogy meg engedték a' kinyomtatást, a' hasonlatosság nagyon szembe tűnő, de talán abban állott az udvariság, ezt észre nem venni.« — Meglepődünk, ha e végső sorokat olvassuk. Tehát László király és Ferencz közt hasonlóság volt? Desewffy bizonyára nem tévedett. Kisfaludy az uralkodóra gondolt, igen, de nem úgy, mint Desewffy mondja. Kisfaludy maga megírta erre vonatkozó nézetét Desewffynak 1817-ben írt levelében: nem a király gyengeségét akarja feltüntetni, hanem azt a gondolatot kifejezni, hogy nem mindég a király a hibás az ország romlásában, hanem a tanácsadók. Ez határozottan Voltaire gondolata, melyet a Mahomedben is megtalálunk. Hogy azonban a darab mégis a jelen eseményeinek hatása alatt készült, mutatja Kisfaludy levele József főherceghez, melynek kíséretében Hunyadit annak megküldte. Ez a levél bővebben megvilágítja a költő felfogását, mely őt a Hunyadi János élettörténetének dramatizálásánál vezette és irányította. Azt mondja Kisfaludy a levél elején, hogy a vihart, melyet Napoleon hódítási vágyával keltett s a mely alatt az emberiség megvonaglott, csak a nemzetiségek fellobbanó hazafisága csillapíthatta le. Hasonló vihar volt, mely Európát fenyegette a XV. században II. Mohamed részéről, ki az egész világot le akarta igázni. Európa és a Vatikán reszketett, midőn Hunyadi János, a ki pedig királyától és tisztársaitól félreismert és üldözött kormányzó volt, kis seregével és Kapisztrán János által összegyűjtött kis csapatával ellene állott. Harczolt és győzött. S ezt a csudával határos győzelmet csak Hunyadi és a magyarság egy kis részének lángoló hazaszeretete tudta kivívni. Azután így folytatja: »Ich wagte die Catastrophe dieser Geschichte in meinem historischen Drama darzustellen. Es ist das erste ungarische Original Werk in dieser Gattung, treu nach der Geschichte behandelt. In einer Zeit der Noth worinn nur unlängst alle Nationen sich befunden, würde es seine patriotische Wirkung nicht verfehlen.« Majd elmondja, hogy ha sikerült neki a haza jámbor hőjét és korának legnagyobb emberét méltóképen rajzolnia, úgy ezt a nádornak köszöni, mert, mint az ő adjutánsa az Insurrectióban naponként szemtanúja volt, milyen önfeláldozó, fáradhatatlan buzgalommal törekedett az a közjóra. Ő királyi erényeket látott a legnagyobb polgári erényekkel egyesülni — s egy olyan embert akart rajzolni, a ki a haza kormányánál állva Magyarországot boldogította. — (Irod. tört. közl. 1896. 206. 1. Dr. Illéssy János). — Ez az adat tehát azt bizonyítja, hogy Hunyadi alakja a magyar insurrectió vezére után van rajzolva; nagy a gyanum azonban, hogy ezt csak utólag

magyarázta bele Kisfaludy, bár az tagadhatatlan, hogy a felkelés igen nagy hatást tett a költőre.

Kisfaludy erről a munkájáról azt mondja, hogy az első magyar eredeti munka ebben a nemben híven a történet után írva. Ha végignézzünk az eddigi magyar történeti drámákon, látjuk, hogy Bessenyei Buda és Attilája és Hunyadi Lászlója után Dugonics adaptációi következnek, melyekben csak a hely és a hős neve, no, és a ruhája magyar, egyéb semmi. Szentjóni Mátyás királya (1792) irásánál egészen a történelem rabja, drámája nem is egyéb, mint három történeti kép, beleviszi az akkor divatozó érzelmességet és retorikát (ebben is borzasztó hosszú beszédek vannak). Szentjóni önálló és kezdő volt abban, hogy valóban megtörtént eseményt vitt a színpadra, tehát nincs egészen igaza Kisfaludynak, mikor Hunyadiját nevezi első ilyen munkának, nem övé az elsőség, de ő valószínűleg nem ismerte Szentjóni darabját, ő egészen önállóan jutott el ehhez a gondolathoz. Bessenyeit ismerte Kisfaludy. Bessenyei, Dugonics és Szentjóni darabjaiban vannak lerakva a magyar történeti dráma alapelvei, melyek minden drámairón, még a kezdő Katonán is meglátszanak, megvannak ezek Kisfaludynál is, ki azonban nem az egyes művek, hanem a kor dramaturgiai viszonyainak hatása alatt áll. Kisfaludy olvasta Schillert, Kotzebuet, Shaksperet, de ezeknek a hatását bizony nem igen vesszük észre; hol van Schiller korfestése? hol Kotzebue leleménye? Ifjand érzékenységére is csak a könnyhullató Hunyadi emlékeztet, Shaksperere itt-ott egy-egy erőteljesebb hang mutat. Kisfaludy nem tanult a nagy drámairóktól semmit, ez mutatja, mennyire nem volt drámai tehetség. Dramaturgiai ismeretei épen séggel nincsenek, de nem volt korának sem tiszta fogalma a drámáról, ha gyönyörködni tudott Dugonics darabjaiban, meg a német érzékeny játékokban és rémdrámákban. Hunyadinak épen érdeme, hogy ilyen elemet nem találunk benne, ez Kisfaludy józan, világos, egyenes gondolkozására mutat, a mi a magyar lélek tulajdonsága, de hibái is épen ebből a forrásból származnak: a szónoklási kedv és a túlzott hazafiság. Hogy nem voltak tiszta képzetek a drámáról, nem róhatjuk fel neki, mert nem volt senkinek az eddigiek közül, még Csokonaynak és Berzsenyinek sem, de még Kisfaludy Károlynak sem, ő is inkább ösztönszerűleg alkotja drámákká meséit. Ezt látjuk abból, hogy Kisfaludy Károly Kemény Simont drámának nevezi, mert neki az áldozat nem nehéz, ellenben Iréne szomorújáték, mert neki az áldozat nehéz. (!) Egész Kölcsey Ferenczig nem akadt senki, a ki helyes szempontból ítélte volna meg a drámát, az első igazi drámabírálat az ő kritikája Körner Zrinyijéről 1827-ben.

Hunyadi a régi hazafias dráma képviselője s azok közt az elsők közé tartozik. Kiemelkedik a vele egykorú drámák közül s ez tiszta magyarsága, folyékony nyelve s ennek helyenként igazán költői lendülete. De ha elgondoljuk, hogy ez a darab 1816-

ban jelent meg, megértjük, hogy miért nem hathatott. Katona már minden ifjúkori darabját megírta, 1814-ben Bánk is elkészült, 1817-ben jelent meg Bólyai Farkas öt szomorújátéka, ugyanekkor Gombos Esküvése is. Ha ezeket az adatokat egymás mellett látjuk, be kell látnunk, hogy az említett művekkel szemben Kisfaludy Hunyadija háttérbe szorúl drámaiság tekintetében. Ezt talán a laikusok nem vették észre és szerették Kisfaludy lelkes jambusait, de Kazinczy és hívei s az irodalmi férfiak általában, kik ítéletüket Shakspeare, Lessing, Molière művein élesítették, bizony nem elégedtek meg Kisfaludy páratlan hazafias lelkesedésével és könnyen ömlő nyelvével.

Hogy Kisfaludy mennyire járatlan volt a színpadi dolgokban, a szereplők számára írt utasításai is bizonyítják, pl. a harmadik felvonásban Gara levelet kap, melyből megtudja, hogy Czillei leánya meghalt, ezt mondja:

»Hamar halál ez?

Hervadni látszott régen szegényke.« (4. k. 159. l.)

Az utasítás ehhez így szól: »Mintegy kivervén fejéből egészen az előbbi gondolatot, tudniillik, hogy a' Czilliai talán maga segéttette volna Leánya' halálát, csakhogy ő általa a' Hunyady-házzal atyafiságba ne keveredjék.« Igazán kíváncsiak volnánk tudni, hogyan csinálja ezt a színész? — Jellemző még a IV-ik felvonásban, midőn Rozgonyi hírül hozza, hogy nyakukon a török. Utasítás: »Közönséges rémülés, ámulás, háborodás, zajgás. A király szembetűnőképpen megretten; szólani sem tud. A' Czilliai Gróf, Ujlaky, Giszka kevesebbet ijednek meg a' többenél. Hunyady legkisebbet sem változik. Bátorj haragra gerjed.« (4. k. 214. l.)

A dekorációra vonatkozó utasítások is hosszúk, részletesek, úgy, hogy a leíró, tájképi elem sem hiányzik ebből a darabból; az epikus előadás minden kelléke megvan tehát ebben a műben, természetesen így színszerű formában. Bayer József (A magy. drámairod. tört. I.) ebből azt következteti, hogy Kisfaludy gondolt darabja előadására. Erre nemcsak ez mutat, hanem az is, hogy azt képzelte, hogy öt óra alatt elő lehetne adni művét, ez hosszú idő ugyan, de a kihagyás nagyon elcsúfítaná Kisfaludy nézete szerint. Hozzávetőleg számítva 12 óra kellene eljátszására, hiszen 317 lapra terjed.

Ami Hunyadijának előadását illeti, maga Kisfaludy így nyilatkozik: »Tudom én, mert ha nem tanultam volna is, legalább sok fő Városok' Játékszíneiben forogván több esztendőig, tapasztalásból is ragadhatott volna valami reám — tudom én, hogy Hunyadymban a' személyek számossága, több Scénáknak és az egész darabnak hosszúsága a' Drámának két esztendei történet összefoglalása, a' helynek többsége, maga a' Dialogus a' Drámá-

nak közönséges theoriája ellen van, de szántszándékkal írtam én ezt úgy, hogy semmi játékszínen meg ne jelenhessen.« (8. k. 333. l.) A dolog nem egészen így van, ezt nemcsak a színésznek szóló bőséges utasítások, dekoráció leírások bizonyítják, hanem az is, hogy Kisfaludy egyenesen azért gondol a drámaíráásra, hogy a színészet ügyén segítsen. Elképzelte, hogy hangzatos szónoklatai mennyire hatnának a színpadon, milyen elérzékenyülést támasztának ünnepélyes tableau! Szép reményei nem teljesültek, s Kisfaludy megvigasztalta magát azzal, hogy nem is volna jó, ha ilyen izzóan hazafias mű a színpadra kerülne, mondván: »Ilyen könyvnek jó a' Nemzet között forogni és pedig olyan formában, mely a szívhez szól, azaz dráma formában.« (8. k. 333. l.)

Hunyadi Jánoshoz írt előszavában azt mondja a költő, hogy ennek folytatásaképen még egy Hunyadi Lászlót is szándékozik írni; de ezt sohasem írta meg Kisfaludy. Dessewffy Józsefhez írt levelében azonban elmondja, hogy miképen gondolta volna. Ulrik megöletésével kezdődött volna a darab, azután Hunyadi László kivégeztetése történt volna, majd, hogy »a nemzetek felett uralgó Nemezist is belehozza tanuságul és ijedelmül«, a darab talán V. László halálával s Mátyás királlyá kiáltásával végződött volna. Hunyadi Lászlót nem írta meg, mert már a Hunyadi János is, mint crimen laesae maiestatis adatott fel Amade és Sümegi által, kikkel Kisfaludy czivódott is e miatt. (Erről a dologról ennyit említ Kisfaludy idézett levelében, bővebbet a dologról nem mond. De mi talán e kis vázlatot elolvasva, nem sajnáljuk, hogy Hunyady László sohasem készült el?)

Hunyadival kapcsolatban nem hagyhatom szó nélkül, hogy Bayer József A magy. drámairod. tört. I. k-ben azt mondja róla, hogy ez az első kötött formában írt magyar dráma. Nem is kell bizonyítanom, hogy ez nem helyes, mert már Bessenyei Ágisa is kötött formában, azaz versekben van írva; hanem feltétlen helyes lesz, ha úgy fogalmazzuk a mondatot, hogy ez az első jambusokban írt magyar darab.

A kortársak ítélete Hunyadi Jánosról, de különösen Buczy Emil megjegyzése (Erdélyi Múzeum 7. füzet), »Némelyek Drámát mernek írni a' nélkül, hogy a' Dráma' theoriáját jól megtanulták volna, 's mégis hiszik, hogy ők felette jól írnak«; nagyon bántotta Kisfaludyt, nem is nyugodott bele ebbe az ítéletbe, épen azért újra kísérleteket tett a dráma terén s 1820-ban már hat darabja volt készen. Mindamellett, hogy Kisfaludy erősen kikel a »theoria« ellen, s Buczynak szemére hányja, hogy ő aligha többre nem becsül egy marok iskolaport a legemberségesebb magyar szív érzeméneinél és hazafiságánál, mindamellett a recenziók meggyőzték őt arról, hogy Hunyadija nem igazi dráma s ő ezután iparkodik mélyebben belátni a dráma szövevényeibe. Erről a törekvéstről tanúskodnak azok a darabjai, melyeket 1825-ben Eredeti magyar Játékszín cím alatt ki is adott.

Ezek közül legközelebb áll Hunyadihoz *Kún László*-ja, mely ép úgy történelmi dráma, mint ez. Tulajdonképen nem dráma, történelmi képek sorozata ez is, de mégsem olyan szétfolyó, nem oly hosszú, mint az első, ennyiben mondhatjuk talán jobbnak, máskülönben haladást nem mutat.

A darab 1290-ben játszik. Kisfaludy itt sem akart valami tragikus összeütközést elélni állítani, hanem festeni az ország állapotát Kún László idejében, Kún László jellemét s halálát akarta elélni tüntetni. Az első felvonás mindjárt korrajzi vonásokkal kezdődik. Budur, Erzsébet királyné kincstartója pénzt hozott, melyet azonban nemcsak a királyné birtokain gyűjtött, hanem mindenütt, a hol csak magyarok laktak. A pénzt ő olyanoktól vette fel, kik hivatalt szeretnének, vagy igazukat keresik. — Albert osztrák herceg a Németújvári grófok ellenében csatát nyert, a magyarok pedig elkeseredésükben a királyt okolják mindenért, mert ő Izabellát, első feleségét, is elzárva tartja s a kún Éduával kelt egybe. Az özvegy királyné ifjúságával és szenvedélyességével menti a királyt, ki pedig most is a nogárok közt van, hol három szép leány kötötte le figyelmét. (Nogároknak a nogáji tatárokat nevezi Kisfaludy a latin alak után: neugerrii, I. Szilágyi S. Magy. orsz. tört.) Magyarok és kúnok várnak kihallgatásra, a királyné csak Alpár és Uzú fejedelmeket fogadja, kiket megró kún ruhájukért, de ezek csak a király példáját követik. Panaszkodnak, hogy a király tőlük elfordult s térítők háborgatják őket, de a királyné megnyugtatólag felel. Majd magára maradva Erzsébet elmondja, hogy a foenni gyűlésen, úgy képzei, a magyar főrendek hatottak a királyra, hogy a kúnoktól elfordult. Izabellát ő sem szereti, dicséri a fiát, ki »Remekje a férfiúi szépségnek« s szereti Éduát is és nincs ellenére fia törvénytelen házassága. Jön Édua, kit a költő 14 évesnek mond. Panaszkodik, hogy László oly soká késik, kétségbe van esve, mert Miklós bátyjától hallotta, hogy a király három nogár leánynyal mulat, nem országos dolgok foglalják el. Hiába vigasztalja a királyné, Édua zokog, hogy ő is Izabella sorsára jut. A király sebesen belép »Kún viseletben, nyirett hajjal; lankadt és halavány«, üdvözli anyját és Éduát, s bemutatja az új nádort, Mizét. Magukra maradva Édua szemrehányást tesz a királynak, ez őt megnyugtatta. — Mize és a királyné visszatérnek, s Erzsébet a magyarok, kúnok és nogárok közt uralkodó elégületlenségről szól és Albert előnyomulásáról. Mize elmeséli Kőszeg ostromát. A király sajnálatát fejezi ki, de minél előbb szabadúlni akar az országos gondoktól s elmegy Éduával.

Ezután Ilmur János Érsek házába visz bennünket a költő, hol a magyar urak beszélgetnek az ország állapotáról. Egyszerre megjelenik a király; az érsek megmutatja neki a pápa levelét s elkezdődnek megint a leczkéztetések, hasonlóan, mint Hunyadiban, itt is nagy általánosságokat mond az érsek, de a hangulat mégsem oly elkeseredett, mint amott, de nem is oly emelkedett.

Szemére hányja a királynak, hogy a magyarokat elhanyagolja, a király érvei evvel szemben gyermekesek, kivéve azt, hogy be akarja olvasztani a kúnokat a magyarok közé. Az érsek utal arra, hogy gyűlölség harapózott el a két nemzet között, mert a király túlságosan kitüntette a kúnokat. A király megígéri, hogy ezután minden hivatalt a magyar uraknak ad. Majd házaselete kerül szóba s az érsek kifejti, mily rossz példát ad László nemzetének s kéri, emlékeztetve őt dicső őseire, hogy vesse le a kún ruhát, hisz ő a magyarok királya. A király mentegeti magát, hogy a gonosznak nem ő a kútfeje, hanem a »veszett idő«, mely most a nemzetek felett jár.

A második felvonás megismertet minket Izabellával. Czelláját kis mécs világítja, setéség, mennydörgés, villámlás. Izabella monológjában kitarja előttünk szívét: szereti Lászlót, bár az így bánik vele. Gunda »jó, középkorbéli nemes Asszony«, mint Kisfaludi jellemzi, vigasztalja Izabellát; egészséges felfogása látszik abban a tanácsában, hogy Izabella menjen vissza hazájába. De ez restell szégyenszemre hazatérni. Gunda dicséri Uzdót, ki szerelmes Izabellába s neki a királyról hírt szokott hozni. Most is jó és hírül hozza, hogy a király megint kún öltözetben jár s a magyarok közt nagy az elégedetlenség, leírja a király feslett életét. A királyné megizeni férjének Uzd által, hogy mennyit szenved.

Ezután Eduát látjuk reggeli öltözetben s halljuk a bizony nem 14 éves naiv leánykához illő beszédet. Testvére, Miklós, mérsékletre inti őt s kéri, hogy titkolja el féltékenységét. Alpár és Uzu jönnek s kéri Eduát, tegyen nemzetsége javára, mert a magyarok ellenük vannak. Edua lefesti a kúnok romlottságát. Majd jó a király s megígéri a kúnoknak, hogy törvényt tenni majd utánuk megy. Ezek eltávoznak. Edua ekkor megint indulatosan követeli a királytól, hogy koronáztassa királynévá, László ekkor kitarja egész lelkiismeretlen s útalatos romlott szívét egy nyegle monológban. Csapodár a természete, hát mit tegyen? — és nem is akar megváltozni. — Uzd lép be s átadja Izabella izenetét, de László gyűlöli nejét, hogy miért, közelebbről nem tudjuk. Felháborodunk, midőn Uzdnek három falut ígér, ha őt Izabellától megszabadítja. Valóban teljesen romlott és ostoba ez a király s a mellett oly telhetetlen! Izabellát sóvár, ragaszkodó olasz Kollancsnak nevezi s a maga hiteselegét kész volna Uzd ölébe tenni! Nem hisz ez a király semmiféle női erényben, még a maga feleségét sem tiszteli, mint királynét nem becsüli meg s ezzel önmagát is teljesen lealacsonyítja. Uzd tudja, hogy a király tanácsát meg nem fogadhatja, mire a király haragra lobban, Uzd büszkén távozik, László őt erre lelkes, derék Ifjúnak nevezi (!) s bánná, ha megsértette volna. Ezt hiába teszi, inkább szégyelhetné magát előtte! Majd elolvassa Rudolf császár levelét. Ennek tartalma ugyanaz, mint az érsek beszédének. László belátja, hogy ő rossz király, de nem rossz ember, természetén uralkodni nem

bir, mindenesetre meg fogja próbálni, hogy bölcsebb legyen. — Mize hírül hozza, hogy Iván testvérét, a veszprémi püspököt, megölték. Majd Lize jó, ez a király meghittje, épen olyan korhely, kicsapongó, mint László. Lize Izabella elcsábítására volt kiküldve, de kísérlete nem sikerült. Hogy mit akarna elérni László Izabella elcsábításával, nem tudjuk, mert magát olyan gonosznak nem mutatja, hogy talán ezt ürügyül használná fel az elválásnál? Érthetetlen ennek a királynak az erkölcstelensége.

Eddig még mindig beszélgetést hallottunk, most a harmadik felvonásban cselekvést is látunk. Visegrád környékén az erdőben, nem messze az országúttól, Sipos, a pásztor kesereg felesége után, kit rabló kúnok hurczoltak magukkal. Három kún rabló lopózik elő a sűrűből, Sipost megkötözik s juhait elhajtják. Segélykiáltására az erdőből kilopózik Endre, egy öreg, elszegényedett nemesnek, Zongor Péternek fia s megismervén, hogy magyar, kiszabadítja Sipost, ki elmeséli, hogy miként rabolták el feleségét és most meg juhait. Endre is elbeszéli, hogy az ő hűgát is elragadták a kúnok. Eltávozik, de nemsokára visszatér apjával egy talyigát húzva, mert ők nemes létükre fát szednek az erdőben, olyan nagy a nyomor az országban. Így mutatja be a költő Kún László szekerét s ez igen sikerült gondolat. Endre felszólítja Sipost, menjenek el együtt s keressék meg az elragadott testvért és feleséget. Kürtszó hallatszik, félrevonulnak. A király jön vadászkíséretével, észreveszi Zongort és társait s előszólítja őket, de ezek őt nem ismerik s Zongor előadja minden bajukat s a kúnok rettenetes visszaélését a király elé tárja, ki magát udvari diáknak mutatja, Zongor kimondja, hogy a »megveszett erkölcsű« király nyomorúságuknak az oka. Sipos is elpanaszolja esetét, mire a király lovasokat küld a rablók után. Mize jön, megszólítja a királyt, s Zongor, bár meglepődik, nem vonja vissza szavait. Egy kún ifjút találtak az erdőben, ez Lauka, Zongor Péter elrablott leánya. Zongor kétségbeesik, mert leánya ártatlansága veszélyben forgott. Lauka elbeszélte, hogy megölte elrablóját, úgy menekült meg tőle. A király ezt a tettét megbocsátja, mert máskép nem cselekedhetett és megparancsolja Mizének, hogy szigorúan büntesse meg a kúnokat. A király egyedül maradván, igazán megindultnak látszik országa állapotán s fáj neki, hogy:

»— a' Magyarnak ellene
 Átok, szitok, minden lehellete
 Hát szent Igazság!« —

Kemény bírója akar lenni a bűnösöknek, de csak akar, mert csakhamar felülkerekedik benne csúf természete s Lauka szépségére gondol s hogy e szerelmét felejtse, a nogár rózsák közé indul. — Ez a felvonás élénkségével, határozott korfestő vonásaival még a hosszú dialogusok mellett is leköti érdeklődésünket. Most azt

várnánk, hogy a király szemével látván országának szomorú viszonyait s a kúnok garázdálkodását, igazán magába térne, vagy legalább is tusát vívna benne jó elhatározása és romlott természete. Nem, ő innen egyenesen a kún és nogár lányokhoz megy.

A negyedik felvonásban csakugyan a tatár sátorok közt vagyunk. Holdvilágos estén Ajda énekel egy furcsa kis dalt, mely az ő érzéseinek alacsony voltáról tanuskodik. Mandula nem oly érzelmes, mint Ajda, ez a csapongó szerelmet dicsőíti. Borzasztó ellenszenvesek ezek a leányok, nem is leányok, mert hiszen nem szemérmesek egy csöppet sem. Miklós, Édua testvére jó, most is itt kémkedik a király után. Lize jó s Miklós tudtára adja, hogy a pápától újabb levél jött, a királynak Budára kellene mennie.

Ezután a kún táborban lefolyó dolgokat látjuk. A kúnok látják, hogy László tőlük elfordult a nogárok felé, Éduát is elhagyta, azonkívül a keresztyén vallással háborítja őket; leányaiikat, nőiket elcsábítja, a Hódtónál őket haddal is megverte, ezért halálát határozzák el. Uzu, Alpár nem javasolják ezt, de Árbucz szerint még a magyarok gyűlölete is enyhülni fog irántuk, ha ezt megteszik.

Miklós elmondja Éduának, mit látott a nogár táborban, jellemzi Ajdát, Kupcsát, Mandulát. Édua haragszik és siránkozik sorsán; elhatározza, hogy rokonaihoz megy. A királyné hivatja fiát, kire az ország főrendei is váraкоznak. A király beleegyezik Édua elhatározásába, s ígéri, hogy ő is utána megy. Erzsébet kéri őt, változzék meg, mert a magyar türelmes ugyan, de imitt-amott kitört máris elnyomott indulata. A király erre azt mondja, hogy a magyarok ismerik az ő jó szívét. S mégis, midőn az ország-nagyok jönnek, Lizét maga mellé rendeli: »Ha kellene?» t. i. védelem. — Megkezdődik a gyűlés, melyben leginkább a király s az érsek beszélnek, csak néha szólnak bele a többiek. Trencsényi Máté pusztítja az országot. Erre van a királynak gondja. Német-újjvári Ivánt visszaverte Albert. A király már intézkedett, hogy Albert foglalásait visszaszerezze. Milutin, Szervia királya, László hűgát a klastromból elragadta s nőül vette. László szerint hűga bizonyosan inkább szeretett asszonynya lenni, mint apáczává. Tehát ez sem baj. A brebiriai és korbáviai grófok Dalmáciát rabolják. Erre a király azt tanácsolja: »Borzadatok fel ellenek«, ő vezére lesz a seregnek, de azt szervezni nem hajlandó. Az érsek most azt mondja, hogy a kúnok és nogárok pusztításának maga László az oka, kéri, változtassa meg életét, kormányát s az emberiség és vallás nevében szabadítsa ki Izabellát s Éduát hagyja el. László hajlandó a kúnokat megbüntetni, Izabellát sem hagyja fogva, Éduára nézve meggondolja magát. A pártoskodás okozta az ország sanyarúságát; a gyűlésre bizza a tanácskozást, ő mindent nem tehet, segítsenek neki az urak. Ő most elme-gy törvényt látni. — Az urak kijelentik, hogy nincs többé királyuk. Andrásra (II. Endre) gondolnak és zúgolódva országgyűlésbe vonulnak.

Az ötödik felvonásban Uzd tudatja Izabellával küldetésének hiábavalóságát. A királyné még sem megy haza, itt akar meghalni. — A következő jelenetben az érsek lakásán vagyunk, Loránd hírül hozza, hogy Albert felégette Sopron megyét. Az érsek siránkozik. — Ezután sűrű erdőben Turtul és Kemencse várják Árbuczt, mind a háromnak személyes oka van, hogy a királyt gyűlöljék. Már Édua is be van avatva tervökbe. Árbucz jön, elhatározzák, hogy megölik a királyt. — Édua sátrát látjuk ezután, hol Édua Miklóssal arról beszél, hogy a király több kúnt kivégeztetett, s most mégis ide jön a magyar rendek ellenére. Édua küszködik magában: szereti és gyűlöli Lászlót, tudja, mi fog történni. A király jó, majd Éduával a sátorba megy. A nádor és Lize gyanakszanak a kúnokra s elhatározzák, hogy őrködni fognak. Édua kilopózik a sátorból, a három kún összeesküvő is jön. Édua elájul, azok azalatt behatolnak a sátorba, de Édua kiáltani kezd, a három kún megöli a királyt és elmenekül. Lize, azt hívén, Édua a bűnös, megöli őt. A gyilkosokat elfogják s a nádor irtóztató halált mond rájuk, s kijelenti, hogy a királyt jó és gonosz közt csapongó élte juttatta ide. Volt szívében jó is, de csak a gonosz gyümölcsözött, ez hatalmasodott el s ez fogja még félszázados nyavalyába dönteni a magyart.

Kún László sem dráma, cselekvés nincs benne, állapotok és érzések ábrázolása csupán. László életének vége van elénk tűntetve széles vonásokkal rajzolt korkép keretében. Tulajdonképpen a darab hosszú expositió, mi várunk folytonosan, de csalódunk az egész darabban. Csak a király megöletése a cselekmény, a többi ennek előkészítése. — Az események legapróbb mozzanata is a történelemből van véve, pl. Rudolf császár levele, melynek mi a darabban semmi fontosságot nem tulajdonítunk, igaz. A személyek is csaknem mind valóban éltek. Kisfaludy csak a harmadik felvonást költötte hozzá a történelemhez, s ez a felvonás határozottan kiemelkedik a darabból. (Toldy Ferencz is, midőn mutatványt közöl Kisfaludy drámáiból A magyar irod. tört.-ben, innen szakít ki egy részt.) Itt cselekvést látunk, érdekes fordulat előtt állunk s ez a fordulat meg is történik, bár nem olyan mértékben, mint mi szeretnénk. Ez a felvonás a kor viszonyainak feltűntetése szempontjából igazán haladást mutat Hunyadihoz képest, mert míg ott, különben itt is, a darab első felében, rendkívül sokat beszélnek az ország állapotáról, nem látjuk azt magunk előtt, itt megjelenik az öreg elszegényedett, tönkrement, de keserűségében bátor, nemes és annak földönfutó családja, sőt Siposnak, a juhásznak alakjában a nép körülményeit is feltűnteti a költő. Az országban uralkodó romlott erkölcsi viszonyok is határozott képet öltenek Lauka esetében. Jellemző az, hogy az egyik kún azt mondja, hogy László király minden »ékesebb kún és nogár asszonyt, leányt magának ejt«, tehát ők ezek helyét a magyar nőkkel akarják pótolni. Így világos az, hogy csakugyan a király oka a romlás-

nak. Mi várnánk, hogy a király ezután a határozott vád után megjavul, vagy küzd önmagával. De nem. Ő a régi marad. Rendkívül ellenszenves ez a László előttünk, korhely, kicsapongó, tehetetlen, nem bír magán uralkodni, nem tud megjavulni, de nem is akar; a sok korholást egykedvűen tűri s mindent ígér. Nincs benne erkölcsi érzék, állhatatlan s életmódját nem is szégyelli, nem is takargatja. Bevallja őszintén, hogy azért szeret király lenni, mert így szabadon töltheti kedvét. Nagyon visszatásztók monológjai s jelenetei Éduával, hol csúf természete annyira kirívó színben áll előttünk. Hajlandók volnánk őt betegnek (Kisfaludi úgy is lankadt-nak mondja), érzékei tehetetlen bábjának tartani, ha a negyedik felvonás tanácskozási jelenetében bizonyos bátorságot s erélyt észre nem vennénk benne. László érzékiségétől utálattal fordulunk el, de még jobban visszataszítanak bennünket a kún Édua és a három nogár leány, kikben semmi nemes nőiesség nincs. Édua féktelen, vad, nagyon féltékeny Lászlóra, szemrehányásokat tesz neki minduntalan, de vele szembezállni nem mer s eszébe se jut, hogy őt kicsapongásaiban hogyan akadályozhatná meg. Édua lehetne tragédia hősnője, ha a költő elénk állítaná lelki küzdelmét s az indító okokat akkor, mikor beleegyezik László megöletésébe. Azonban így is megsajnáljuk őt, mert a szerelem mégis erősebb benne; a gyilkosokat látva, segélyért kiált. Nem igazságos halála pedig valósággal megborzaszt bennünket. Édua szereti Lászlót s a király őt viszont, mert nem hajlandó elhagyni, így tehát érthető az ő ragaszkodása, de Izabella lelkét nem értjük. Izabella felolvad bánatában, nincs benne semmi királynői méltóság, nincs büszkeség, mert azt mondja, hogy hajlandó volna a királynak akármilyen alacsony szolgálója lenni, csak hogy közelében lehessen. Rendkívül alázatos, érzelgős, s vonzalmát László nem érdemli meg, mert ennek egyetlen érdeme az, hogy szép férfi. Izabella minden jog szerint Magyarország királynéja, ő is fejedelmi származás s mégis oly kevés a büszkeség benne, nem is gondol az uralkodásra. A hatalom elvesztése eszébe se jut, csak mindig László szerelme után epekedik. Erzsébet királyné szereti fiát és mindig mentegeti. Szereti a kincseket, ezt mindjárt az első jelenet mutatja. — A többi szereplők már nincsenek ily határozott s világos vonásokkal elénk állítva, kivéve Zongornak és Sipsznak az alakját, melyek típusok. A magyar urak közt az érsek visz legfőbb szerepet, ki nem olyan tüzes hazafi, mint Hunyadi érseke, de épen olyan optimistikusan bízik abban, hogy jóra fordul minden. Mize hűséges, komoly ember. A kúnok kapzsik, mindig a maguk hasznát nézik, az összeesküvők alakja sincsen kidomborítva; sokszor halljuk, hogy milyenek a kúnok, de egy valóságos kún jellemet nem látunk sehol.

Visszagondolva Lászlóra, Izabellára, Éduára, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy ezek a jellemek teljesen megfelelnek a történetből ismert jellemeknek; László épen ilyen lehetett, az ország állapotának rajza is találó, el kell tehát ismernünk, hogy Kisfaludy

képet tudott rajzolni a történeti személyekről, de azok az eszközök, melyekkel bennünk a királynak épen ilyen képét ébreszti fel, nem drámaiak, nem cselekvésből, hanem monológokból ismerjük meg a hőst. S ennek oka az, hogy túlságosan ragaszkodott a történethez, nem mert, nem tudott bonyodalmat alakítani. Mennyivel erőteljesebb ott, a hol történeti források nem kötik, a hol szabadjára engedi képzelőtehetségét!

Mi a darabot nagyon kellemetlen érzéssel tesszük le, s ennek oka először az, hogy tisztán csak a testi szerelem a vezérlője a főalaknak, másodsor, hogy a darab nyelve nemcsak, hogy nem drámai, de nem is szép; nem finom, sokszor durva, sőt parasztos is, bár a költő iparkodik magát a lehető legfinomabban kifejezni. Felemelkedés, pathos nincs benne; Hunyadi Jánost rokonszenvesse teszi a költő hazafisága, itt semmi lelki szépet nem látunk sehol.

Ebben a darabban is megvan a dekoráció részletes leírása, kivált a harmadik felvonás elején.

Kún Lászlónak fennmaradt két prózai kidolgozása is és Kisfaludy jegyzetei ehhez a darabhoz. A két prózai kidolgozás közül az első rövidebb, a második hosszabb, de lényeges változásokat nem mutatnak fel, egyedül csak azt, hogy Tolon alakja a végső verses formában nem szerepel, itt pedig igen. Jellemzők ezek a vázlatok abból a szempontból, hogy hogyan dolgozott a költő. Kisfaludy röviden meghatározta a kéziratban a szereplők jellemét, de ez nagy általánosságban történt, csak annyit jegyez meg: jó hazafi, középkorú derék ember stb. és röviden a dialogust is megcsinálja. Hunyadijának is van prózai kidolgozása, itt több eltérés van a végleges alakban, ezekre az eltérésekre Angyal Dávid, az ő kitűnő kiadásának jegyzeteiben rá is mutat.

Kún László története épen olyan kedvelt tárgya volt a drámaíróknak, mint Hunyadié. Kisfaludy darabja előtt keletkezett Boér Sándor IV. Lászlója, melyről szerzője azt mondja, hogy »valósággal megcsinált történet«, de bizony Boér benne a történetet is össze-zavarja és megtoldja olyan részekkel, melyek a drámai szükség-szerűség szempontjából feleslegesek. Ezután Dugonics: Kún Lászlója következik, mely tulajdonképpen Bertuch Elfridája után készült, nem is eredeti tehát, mint Boéré s nem is magyar. Nem Kisfaludy volt tehát az első, a ki e tárgyakat feldolgozta, de az ő érdeme, hogy megérezte bennük a drámaiságot, bár tévutakra tévedt s nem sikerült neki igazi drámát alkotnia. A Hunyadiiban és Kún Lászlóban rejtőző problémák izgatták későbbi íróinkat is, Vörösmarty megpróbálkozott az elsővel, újabban Dobsa Lajos, majd Bakonyi Károly a másodikkal, de egyiknek sem sikerült. Kún Lászlóra nézve Arany tett egy rendkívül sokat ígérő kísérletet Éduájában, bár ez nem dráma, sajnos, hogy töredék maradt.

Eddig tárgyalt két darabjában a tárgyválasztásra nézve Kisfaludy nem volt eredeti, a harmadik történelmi drámájában az volt. *Bánk* történetének dramatizálására előtte egy magyar író sem

gondolt. Bacsányinak írja 1808. aug. 6-án, hogy egy »eredeti« hazai szomorú-játékot Bánkó Nádorispányt tervez, de mert a versnemre nézve nem tudta magát elhatározni s »hogy talán a tárgy magában is botránkozást okozhatott volna«, elnyomta kedvét. 1820. aug. 28-án írja gróf Majláth Jánosnak: »Seitdem die ungarische Schaubühne anfängt Fortschritte zu machen, verwende ich meine von Wirtschafts- und Lebensorgen freie zeit auf Dramen: Ich habe drei Trauerspiele, als Kún László, Bánk, Maróthy Kálmán... Lauter Originals, theils in Jamben, theils in Prose bereits fertig.« Tehát 1808-ban gondolt először a tárgyra, de elejtette, 1820-ban pedig már készen volt a darab. A kérdés az: hogyan fogta fel Kisfaludy Bánk bánt? és vajjon ismerte-e Katona darabját?

Eddigi történeti darabjaiban láttuk, hogy Kisfaludy mindig szorosán a történehez ragaszkodott, az igazságot nem áldozta fel azért, hogy cselekményét drámaibbá tegye. Bánkban is ugyanezt látjuk: színpadra viszi azt, a mit Bonfiniusban talált, a költött részek csak a korrajz szempontjából nevezetesek. Mindenesetre érdeme Kisfaludynak, hogy észrevette azt, hogy ez a tárgy alkalmas a drámára s belőle olyan darabot alkotott, mely ugyan nem remekmű, de kora színvonalán alul nem áll s az ő történeti drámái közt első helyet foglal el.

Első felvonás. Lóra, Bánk felesége és ennek rokona Etelka, beszélgetnek a városi és falusi életéről. Lóra visszavágyódik a város zajából a szabad természetbe, Etelka épen ellenkezőleg, a szüntelen változó multságokban leli örömét. Bánk érkezik Bor Endrével, Lóra kitörő örömmel fogadja, csak az fáj neki, hogy Bánkot hivatala tőle elvonja. Bánk kijelenti: »Ketté van osztva szívem, egygyik felét te bírod, gyermekimmal; másik felét a' Haza és a' Nemzet.« Majd hosszú beszédet tart öcscsének és magát állítja fel követendő például. Bor szerelmes Lórába, de lemond. A hazafiság nemcsak Bánk legelső szavaiban látszik, hanem abban is, hogy itt a legszorosabb családi körben is Lóra így köszönti el a billikomot: »Éllyenek a' jó férjfiak, jó Hazafiak!« Mire Bánk ezt mondja: »Éllyenek a' jó Asszonyok, a' jó Hazaleányok!« Bánk elmondja, hogy milyen a királyné: beleavatkozik a kormány dolgaiba, pénzt gyűjt s »betyár testvéreit« hivatalokba emeli s ezáltal »gyenge szívű« férjét vádaknak teszi ki. Csakhamar megismerkedünk azután a királynéval is. A palotában udvarnokok és Kongó várják a királynét, a ki jön Ottóval s a tárnokmestertől pénzt kér, mire Kongó elmeséli álmát, hogy egy sereg magyart látott, kik nagy, sós könnycseppeket sírtak, ezek a könnyek a tárnok kezében körmöczi aranyakká váltak. (Meglépő és erőteljes kép.) Majd egy kis dalban jellemzi a tárnokot és Ottót. Vialka, a tárnok bejelenti, hogy kevés pénzt hozott, mert az ország már utolsó zsírját izzadja és mert a nádor megtiltotta, hogy a kamara pénzt szolgáltatson be a király megérkezéséig; továbbá elmondja, hogy a nádor és barátai »toroktátva« kárhoztatják, hogy a királyné testvéreit

főhivatalokba helyezi. A királyné kijelenti, hogy méltóságán alul van háborúba keveredni a nádorral, de a királyi udvarban mindenki az ő parancsát kövesse, az ország dolgaiban intézkedjék a nádor. Bánk jó és elmondja, hogy zűrzavar van az országban s ennek oka a királyné, a ki a törvényekkel ellenkező rendeleteket bocsát ki a jövedelmekre nézve. A királyné kész ezért a királynak megfélemleni és gőgösen elbocsátja őt. Gertrúd nem törődik az ország szegénységével, az őt megilletőt megköveteli, mert gyermekei és testvérei közelebb állanak szívéhez, mint a nemzet. Megtudjuk még azt is, hogy Ottó szemét a nádornéra vetette; a királyné fél, hogy »zabolátlan, tudatlan, szilaj« testvérei miatt sok baja lesz. Itt sejteti velünk a költő, hogy ez lesz a tragédia alapja.

A második felvonásban csakugyan látjuk, hogy Ottó Lóráért lángol. Kongó is dicséri Lórát, pedig ő a királynét és a tárnoknét sem kíméli. A királyné jön Lórával és Borkával (a tárnokné) s megfeddi Kongót »mérges« beszédeiért, de ez csak folytatja czélzásait Ottó érzelmeire; majd ezek eltávoztával a királyné inti Ottót Bánktól; kéri, felejtse baját s menjen Kalocsára testvére után. Ottó azonban még erőszakot alkalmazni is kész.

Bánk pedig törvényt tenni jár a Dunántúlon. Hosszan festi az izmaeliták elhatalmasodását s az ország nyomorát. S ennek oka az, hogy a király az ország határán kívül a lengyel koronáért harczol s a királynét erős szíve, éles esze és asszonyi kellemei mellett még fényt űzni, pénzt zsugorni és rokonait emelni »vonszák veszedelmes ingerei«. Tury és Kendy, nemesek, panasza jönnék, a nádor indul, hogy törvényt lásson.

Csontos és Borzók, két paraszt, kalodába zárva panaszkodnak sorsukon és Bárdyné esetén. Bánk jó kíséretével s kiszabadítja őket s meghallgatja Orsolya-Bárdyné panaszát, ki pénzt vett kölcsön Kaján kamaraispántól s ez hamis volt s midőn vissza akarta neki adni, nem vette vissza, hanem még törvénybe idézte őt a hamis pénz miatt, minden földjét lefoglalta, leányát pedig elrabolta s mikor fia tőle húga szabadonbocsátását követelte, poroszlói által félig agyonverette. Csontos és Borzók is azért ítéltettek kalodára, mert a fiú mellett szóltak. Bánk megkötözteti Kajánt s az özvegyet visszaiktatja birtokaiba. Ez a jelenet a legdrámaibb az egész darabban, cselekvés van itt, nem csupán referálás.

A harmadik felvonás elején a királyné nyíltan megmondja Ottónak, hogy távozzék, mert erkölcstelensége megméltelyezi az udvart. Ottó gúnyolódva szól az előítéletekről, azonban a királyné kívánságára elhatározza, hogy elmegy. A királyné pedig búcsú-ünnepet fog rendezni. Hírül hozzák, hogy a parasztok és szegény nemesek Bertholdnak, a kalocsai érseknek udvarát és a káptalant feldúlták. Bezzeg most szeretné a királyné, ha az erős lelkű, tüzes eszű nádor jelen volna! Kongó gúnyolódik, Kaján berohan, mentegeti magát és a királyné pártfogását kéri, majd elmeséli az esetet: A királyné azonban helyesnek találja a nádor ítéletét. Ottó pedig

mindenáron el akarja érni célját vagy Borka vagy a királyné segítségével, ki, mint ő mondja, szolgálhat neki nem akarva is.

Budához közel az erdőben táborozik Bánk, híveivel együtt. Várja a hírvivőt, kit nagy és fontos kérdéssel az érsekhez küldött. Jő a posta a levéllel, melyet Bánk elolvastván, felszólítja barátait, hogy a ki nincs elszánva mindent tenni a hazáért, még ha vérnek kellene is folyni, vonuljon vissza. Mindenki ott marad, mire Bánk felolvassa az érsek választát: »A' királynét megölni nem kell félni jó ha mind megegyeztek ebben én nem ellenzem.« (Annak a furfangos mondásnak a fordítása ez, melyet a krónikában is megtalálunk s melynek értelme a vesszők felrakásától függ.) Elmennek, hogy erről tanácskozzanak. Itt tehát nincs összeesküvés jelenet, itt maga Bánk intézkedett; csupán az érsek véleményét kérte ki, elhatározását azután készen terjeszti hívei elé.

A következő jelenetben a polgárok elmélkednek az ország állapotáról. Lampárt és Lábos találkoznak este a vár alatt Buda egyik utcájában; Lábos, a szűcs, panaszkodik, hogy a szegény ember nyers bőröket hordoz testén, nem megy a mestersége, Lampárt, a varga, hasonlóképen beszél, de azt hallották, »a nádor emberséges ember«.

Ezután a királynét látjuk, ki Ottónak azon a kérelmén töpreng, hogy az négyszemközt akar búcsúzni Lórától. A királyné megengedi, mert Lóra erényét ingathatatlanak tartja s reméli, hogyha öcsce visszautasítatik, kigyógyul szenvedélyéből. Lóra jön, a királyné hívására, nemsokára Ottó is, Borka a háta mögött, az ajtó bezáródik, Ottó ostromolni kezdi Lórát, ez menekülni próbál, de az ajtó zárva, Ottó eloltja a gyertyát és eközben a kárpit sebesen lefordul.

Negyedik felvonás. Lóra hazaér összetépett ruhában, szétbomlott hajjal, magán viseli Ottó visszataszító erőszakosságának minden nyomát. Bánk lép be s Lóra szenvedélyesen eltaszítja magától férjét és elmondja, mi történt vele; azt hiszi, hogy a királyné zárta rájuk az ajtót, kéri Bánkot ölje meg őt, azután álljon bosszút gyermekeinek anyjáért. Bánk kétségbeesik, Péter és Simon, kiket Bor Endre értesített, besietnek. Bánk így szól: »Még ifjúkoromban, hogy Róma történeteit olvastam, Lucretiának sorsa nagy kínnya volt szívemnek; 's most nekem kell azon szerencsétlen Magyarnak lennem, ki a' megsértett római férjnek kínnyait szenvedem. Brutusok! hol vagytok?« (6. k. 143 l.) Ez a rettenetesen megbántott férj hangja? Vajjon képes-e az fájdalomban római reminiscenciákkal vesződni? Bánk nem az erős szenvedélyes férfi, ki az eseménynek borzasztóságát felfogni képes volna, nem is gyűlöl annyira, hogy gondolkozás nélkül a tette sietne; nem, ő, úgy tetszik, elhatározásában nyugodtan indul a palotába a királyné ellen. Bor Endre »a gonosztévőnek életét vette célba«, Ottó után siet, ki az országúton vár a pénzre, melyet érseki hitre Konrádtól, a kalmártól kicsikart. Ez az a pénz, melyet nénje gyűjtögetett gyermekeinek.

Ottó nem sajnálja; szerezzen újra. A nádorné sem érdeklí már, de Bánktól fél, azért menekül el, néniét, ki »noha tüdejét néha a dorgálásban elfusztotta« sajnálja, mert gyanúba keverte, de vigasztalja magát, hogy ez csakhamar szétfoszlik, mint a köd a nap előtt. Bor Endre megtámadja Ottót, de ennek fegyveresei agyonszurkálják. Talabor, a kalocsaai várnagy hozza a pénzt, Ottó gyorsan elmegegy, Endrét felismerik, kocsira teszik s Budára szállítják.

A királyné nagyon nyugtalan. Raskay hírül hozza, hogy a városban milyen hír kering s hogy a nádor hazajött; majd Gothárd fut be, jelentvén, hogy Bor Endrét holtan vitték a nádor házába. Ekkor Bánk és hívei rontanak be fegyvereikkel, a királyné ijedten hátrál és így szól: »Urak! talán csak nem emelitek gyilkos kezeiteket felszentelt Királynétokra?« (Emlékeztet ez ismét Imre és Endre jelenetére.) Bánk: »Tisztelet a' királyi méltóságnak, míg az a' kegyelmeknek kútfeje, — az igazságnak osztója, — a' közjónak szerzője, — az erkölcsnek példája, az ártatlanságnak Védője. — Tisztelet addig a' Királyi méltóságnak! — De neked, Nemzetemnek nyomorítója! Inségünk szerzője! — ártatlanságnak Sátánnya, gyalázatos öcsédnek kerítője!« (6. k. 156. l.) A királyné sir és könyörög, hogy ártatlan, de Bánk »által döfi« kétszer, egyszer feleségéért, egyszer hazájáért. A királyné újra ártatlanságát említi és meghal. Bánk pedig »büszke elszánással« indul a király elé, hogy magát és tettét feladja. Az ötödik felvonás elején a király Budától nem messze táboroz, egy fa alatt ülve gondolkozik arról, hogy a korona sok nehéz terhet ró viselőjére; megbánta, hogy bátyjától ő is menyinyire iparkodott azt megszerezni s most fején a korona nem sugárzó, éltető nap, »hanem a' nemzetnek javát, szerencséjét sanyargató, emésztő csipős köd«. (!) Most elhatározza, hogy maga veszi kezébe a kormányt, mert mindenütt nagy elégedetlenséget tapasztalt. »Az asszonyok szava az Udvarnak körén kívül ne hasson többé.« A királyban itt nem a győztes hadvezért látjuk, hanem egy megtört férfit, kit régi erőszakoskodásai bánattal töltenek el, tudja, hogy gyengesége az országot milyen helyzetbe sodorta s ő még egy bágyadt kísérletet akar tenni, hogy az állapotokon változtasson. Bántja őt a kalocsaai eset s midőn tudára adják, hogy sokan a királyné ellen háborognak, ezt meglehetősen egykedvűséggel veszi, mert az »asszony« sokat tett maga. Csekély kísérettel váratlanul szeretne Budára érkezni, de épen jön Bánk az urakkal. Bevallja a királynak, hogy megölte a királynét. A király elsőörnyedve csak ennyit mond: »Bánk! Bánk! lehetetlen.« Bánk nem sajnálja tettét, mert anynyi gonosznak kútforrását elfojtani nem lehet bűn, csak az fáj neki, hogy ezzel a király szívét megsértette. A király csak akkor fakad ki, mikor Bánk felesége sérelmét meséli el: »Hazudsz gyilkos! Egy olly istenfélő, olly jó erkölcsű, olly okos Asszony, a millyennek a' Királynét esmertem, azt nem tehetted.« Péter állítja, hogy Bánk neje, véresen, összetépvé sírákozott, Ottó meg Bertholddal együtt elszőkött, Bor Endrét pedig, ki meg akarta bosszúlni

Lórát, összevagdalták. Bánk most nagy bőbeszédűséggel, azonban annál kevesebb bensőséggel, azt mondja a királynak, hogy döfjön szívébe, ha vétkesnek gondolja őt s hozzáteszi: »Ezen emberséges Urak és hív Barátaim kérlelni, csillapítani fogják a' háborgó Nemeseknek nagyobb részét, hogy haláloamat meg ne bosszúillya.« Ezekkel a szavakkal megfélemlíti a királyt s így ítéletében befolyásolja, de mi még e mellett nem tudjuk elhinni, hogy Bánknak olyan nagy pártja volna, vagy olyan erős a hozzá való ragaszkodás az urak közt, hogy a királylyal szemben az ő halálát megtorolnák. Ha a király Bánk véres bosszúját igazságosnak találja, mentse fel őt minden vádtól. A király elbocsátja Bánkot azzal, majd ha hazaér tesz törvényt felette.

Ezen egész jelenet alatt végtelen kellemetlen érzés uralkodik rajtunk, hiszen mi tudjuk, hogy a királyné hibája csak az, hogy megengedte, hogy Lóra és Ottó egyedül maradjanak, Ottó és Borka ármányáról sejtelve sem volt. Egészen hamisak tehát a vádak a királyné ellen, hamisak Bánk bőbeszédű mentegetőzései, hamis a páthos, melylyel a királyné gonoszságát festik. Hogy Borka miért követte el gyalázatos tettét, azt csak bizonyos kis irigységgel motiválja a költő, mi úgy érezzük, hogy vele csak a királyné hibáját akarja enyhíteni. A királyné jóhiszeműleg cselekedett — Bánk is. De Bánk nem az első felindulásban öli meg Gertrudot, hanem elhatározásból; csekély utánjárással megtudhatta volna az igazat, ezért jobban illetheti őt a gyilkosság vádja, mint Katona Bánkját. Ez a Bánk nem esik gondolkodóba a királyné szavain, nem érez lelkifurdalásokat. Nem, szinte tetszeleg magának ebben a helyzetben, nagy lelki örömmel szónokol a király előtt, de hiába halljuk sérelmeit panaszolni, lelkét a sok szótól nem látjuk.

Lóra elvesztette eszét. Egy fekete kányától fél, ki szívét marcangolja. Határozottan drámái hatású ez a jelenet, de hol van az az érzékeny szív, a mit Melindában látunk!?

A király összegezi azt, a mit már sokszor hallottunk, a királyné hibáiról s az ország állapotáról. Bánkot elítéli magában, de nyilván nem meri, mert veszedelmet hozna vele gyermekei és a maga fejére. A királynét Lóra dolgában ártatlannak tartja s vétkének csak azt gondolja, hogy hét ezer márkát helyezett el titokban Kondárnál, de ezt a pénzt most Berthold vitte magával. A király tehát világosan lát: a nemzet ellen vétett a királyné, de Bánk ellen nem. Azonban ezt a meggyőződést Endre nem mondja ki, nem indít vizsgálatot az ügyben, hanem felszólítja az urakat, hogy nyilatkozzanak. Csak a tárnok szól a királyné mellett, de őt azonnal elhallgattatják. Simon a királyné tettét nem erkölcsstelen-ségből magyarázza, hanem bosszúból, mert a nádor »pénzt zsarló« vágyait akadályozta. »Bánk köszönetet érdemel és nem büntetést« ezzel végzi szónoklatát. Raskay hivatkozik a királyné utolsó szavaira, de senki sem ad rá semmit. Simon dicséri a Nádorné erényeit, Etelka rohan be azzal a hírral, hogy Lóra tébolyodásában kisebbik

gyermekével együtt levetette magát egy magas csarnokból és meghalt. Bánk elkeseredve így szól: »A' nap alatt nincs igazság. Azt tartom barátomnak, jóltevőmnek, a ki életemtől megszabadított. Most már tehát koronás ember! döfj kiürült Szívembe. Bosszúld meg rajtam kényed szerint a' Sátánt, ki életemnek minden érdemét, becsét, erejét tőlem istentelenül kicsikorta.« A királynét nevezi Sátánnak, de azért a király kezét nyujtja neki, mert a sors őket »irtóztatóképpen« egymáson bosszúlta meg. A vétkeseket eléri isten büntetése, Bánk »éllyen s vigasztalódjon vele együtt a' mint lehet.« Most pedig készülődjenek országgyűlésre, ő a nemzetet boldogítani akarja, hogy »E' rendkívül való szörnyű szerencsétlenségekből, a' most omlott drága vérből a' magyar Nemzet boldogságának egy olly arany Fája teremjen, mely sok századokig virágozzon«. »A királyi hatalmat meghatározó törvényekből egy olly arany oltárt akar állítani, mely a nemzetnek legdrágább kincse, imádott Bálvány, legszentebb nemzeti ereklyéje, oltalom fegyvere lehessen.« Valamennyien áldják a jó s' igaz Királyt.

Igy tárgyalja Kisfaludy Sándor Bánk bán történetét. Katona darabjának se felfogás, se ízlés, se előadás tekintetében még csak távolról sem léphet a nyomába. Pedig Kisfaludy és Katona ugyanazon források után dolgoztak. Kisfaludy elolvasta Bonfinius munkáját, Palma Notitia Rerum Hungaricarum című művét és Virág Benedek Századait, ezekből jegyzeteket is csinált, melyek a Kisfaludy-társaság kézírattárában meg is maradtak. Ugyanitt van meg a dráma első tervezete is, melynek a címe II. András, magyar király. Ebben Béla királyfi a trónörökös, Ugrin, a győri püspök is szerepelnek; a végleges kidolgozásban ezeknek és néhány jelentéktelen mellékszemélynek a szerepe kimaradt, de különben a tervezet mindenben megfelel a kész drámának. A nevekben van azonban néhány eltérés; a nádor feleségét Ilonának hívják, Ottó helyett Ekbert szerepel, Etelka neve mellett zárójelben Ágnes van, a darabban Ágnes néven fordul elő.

Kisfaludy teljesen a források nyomán indult, nem alakított az eseményeken semmit, a jellemrajzot sem tette drámaibbá, sőt annyira ragaszkodott forrásaihoz, hogy egész dialogust is átvett Bonfiniustól, ilyen a negyedik felvonásban a Bánk és felesége közti jelenet. Kisfaludy Sándor darabja egészen a kor színvonalán áll, hazafias, szentimentális és nem tragikus. Mennyiben? Hazafias már tárgyánál fogva is, de hazafias benne a szereplők beszéde is. Bánk mindjárt első megjelenésekor kijelenti, hogy szívének fele a nemzeté. Kongó, a bolond, pedig csipős tréfáiban mindig az ország állapotára tesz megjegyzéseket s ezeken átcsillog az ő őszinte hazafiúi fájdalom az ország romlásán. Az ország állapotáról különben igen sokat hallunk beszélni az egész darabon keresztül, elkezdve Bánkon, végezve a budai vargán, mindenki elsírja a maga hazafias könnyeit előtünk. Szentimentálisnak neveztem ezt a darabot, mert bár ilyen elem kevés van benne, de van mégis, ilyen Lóra és

Etelka beszélgetése a darab elején. Lóra szentimentális, az igaz, hogy nem annyira, mintha német darabban szerepelne. Szentimentális Bor Endre szerelme is; Bánk maga sem ment ettől: a negyedik felvonásban, midőn Péter és Simon hozzásietnek »egygyik kezével könnyekre fakadt szemeit fedezi el«, másikat barátjának nyújtja. Az ötödik felvonásban pedig épenséggel barátai vállára borul. A lovagdrámákra emlékeztet a darab vége: a királyban nincs semmi erő, semmi igaz fájdalom és Bánk beszédeinek hamis páthosa s barátainak nagyképűsködése is ezeket juttatják eszünkbe.

Legfőbb hibája azonban a darabnak, hogy nincs benne tragikum. Csak Lóra siralmas sorsa borzaszt meg bennünket s talán sajnáljuk a királynét, kit elvetemült, romlott öcscse juttatott erre a sorsra. Bánk azonban nem tragikus. Bánk itt is a büszke nádor, mint Katona darabjában, de hol van ennek lelki élete amazétól? Hol van Gertrúdis hatalmas egyénisége, hol Melinda kedvessége? Hol vannak az összeesküvők? és az ő igazi hazafiságából származó elkeseredésük? Mindennek nyoma sincs Kisfaludynál. Bánkban nincs lelki nagyság, egészen közönséges, kissé nagyszájú, nagyképűsködő ember, kire a két budai polgár is csak ennyit mond: »hallottuk a bán emberséges ember«, (meglehetősen homályos, hogy mit értenek ezen; ez különben kedves jelzője Kisfaludynak.) Bánk nagyon ellenszenves előttünk, roppant sokat beszél, önmagát mindig nagyon fontosnak akarja feltüntetni. Folytonosan halljuk a panaszokat a királyné ellen, de semmi nyomát se veszszük észre az urak között az összeesküvésnek, azt pedig nem is képzeljük, hogy Bánk, a ki felhozta nejét Budára, hogy a királyné udvarában megjelenjen, hogy épen ő fog az összeesküvés élére állani. Úgy tűnik fel, hogy ő maga intézte az egészet, ő kérdezi meg az érseket, hogy mit cselekedjenek s csak a válasz olvasása után szólítja fel az urakat, hogy készek-e még vért is ontani. Nincs itt sehol elfojtott indulat s izzó gyűlölet az idegenek ellen. Kongó is nagyon nyíltan teszi célzásait, legnagyobb csodálkozásunkra a királyné előtt. Nemcsak az urak tehetetlen bábok, hanem maga Bánk is, az események sodorják őt, nem lelke kétségbeesése. Lóra vallomása után is csak átkozódik, siránkozik, bensejének megrendülését nem látjuk s az esetnek rettenetességét csak hangoztatja, de mintha nem tudná felfogni. Társai hasonlóképpen tesznek a király előtt, például Péter ezt mondja: »Uram királyom! vedd méltó tekintetbe az illy gonoszul megsértett embernek, szerető férjnek igazságosan fellobbanható bosszúját, a' baromul tapodott emberiségnek, szentségnek vért kiáltó iszonyúságát.« (6. k. 178. l.) Ezek csak szavak s tragikai érzést bennünk nem ébresztenek. Katonánál mesterien van motiválva, hogy Bánk miért öli meg a királynét, itt nincs Bánkban lelki vihar, nem féltékeny; elhatározza, hogy megöli Gertrudot s egy pillanatig sem ébred fel benne a gondolat, hogy talán a királyné ártatlan, hogy talán tette igazságtalan, lelkiismeretével nem küzd; elhatározta, hát át is dőfi a

királynét. S a haldokló végszavai sem ébresztenek gyanut lelkében, feltétlenül hisz feleségé szavainak, (6. k. 139. l.) később is ezt hangoztatja s daczosan védi igazát. A királyné megölése nélkülöz minden hősi vonást, s a mennyire utálatos ez előttünk, ép oly visszatetsző Bánk magaviselete a királylyal szemben is, magát mintegy hatalomnak tartja a királynál, s nincs benne semmi tisztelet, hódolat, a királynét itt is a legborzasztóbb gyalázó címekkel és szidalmakkal illeti. Életéhez ragaszkodik s mintha tettének igazságában sem bízna, körmönfont módon ráijeszt a királyra, hogy neki megbocsásson. Ilyen ez a Bánk, ilyen a darab hőse.

Bánk ellenfele: a királyné is elveszti itt minden méltóságát, minden erélyét. Katonánál egy igazi, hatalmas, uralomra vágyó, heves, okos királynéval állunk szemben. Itt egy közönséges asszony van előttünk, a ki pénzsovárságában minden okosságát, belátását félreteszi. A bolond őt sarkantyús, lovas, nadrágos asszonymak mondja, jelezni akarván férfias uralkodói hajlamait. Mi azonban nem látjuk az ő uralomvágyát, csak pénzt szerezni minden törekvése, s az a kívánsága, hogy az udvarban mindenki elfogadja az ő parancsait, az országban pedig intézkedjék a nádor. Bosszantja őt a bolond csipkelődése, még sincs benne annyi erély, hogy elhallgattassa. Katona Gertrudisa pedig Melinda első sértődött szavára azt mondja: »A kis majom harap — Negyednapig előmbe nem bocsájtatik.« — Milyen más az, a mint Gertrudis és Ottó beszélnek egymással s milyen sértődéssel rezzen vissza a királyné, midőn Ottó tanácsát kéri, miként lehetne Melinda szíve az övé. Kisfaludy királynéja végig hallgatja Ottót, oktatja, feddi, végre nem bírván ellenállani öcsce kívánságának, hivatja Lórát, s egészen hamis érvekkel akarja menteni tettét. Hibás a királyné, hogy a találkozást lehetővé tette, de ártatlan a következményekben, mert nem ő, hanem Borka csukja az ajtót a szerencsétlen Lórára. Miért teszi ezt Borka? Nem tudjuk, őt egyáltalán nem ismerjük, egyedül a bolond szavai jellemzik őt. Bánkkal szemben a királyné az első felvonásban még gőgös, megfogadja, hogy az ő sípja után fog az ország tánczolni, csak jöjjön el annak az ideje; majd gondolkodóba esik, hogy Bánk: »Férjfiúnak remek ember. Mit nem adna érte, ha ilyen volna az ő gyáva férje.« Itt annak a tragikus konfliktusnak a csírája van meg, mely alapja Lilló darabjának, t. i., hogy a királyné szereti a nádort s feleségét meg akarja semmisíteni. De ebből itt semmi sem fejlődik tovább. Ez a hatalmaskodó királyné a negyedik felvonásban már gyáván hátrál Bánk elől, királyné voltára hivatkozik, de hiába, mert Bánk eddig is s ekkor is tiszteletlenül bánik vele. Katona Gertrudisában látjuk, hogy van tehetsége arra, hogy beleszóljon az ország dolgába, ez a királyné itt híjával van minden észbeli felsőbbségnek, nem rossz, nem erkölcstelen, hiszen van benne igazságérzés, mert az izmaelita ügyében helyesnek mondja a nádor ítéletét, csak gyöngye, erélytelen, gyermekeit és öcscsét szerető asszony, kit mi mégis meg-

sajnálunk, látván, miként hal meg és hallván, hogy halála után is gonosz sátánnak nevezik, pedig csak gyöngé és ostoba volt.

A királyné öcscse: Ottó pedig minden, csak nem jellem. Utálatos a szó legszorosabb értelmében. Gyáva, élvhajhászó, ostoba; Katona Ottóját némileg szánni tudjuk, ezt nem; megvetéssel és ijedten fordulunk el romlottságától, mikor halljuk, hogy erőszakra is képes lenne s látjuk, hogy utálatos tervébe beavatja Borkát is és a királyné gyöngeszégét miként használja ki. Katona Ottóját megbűvölte Melinda szelídsége, ártatlansága, ez az Ottó csak Lóra szépségére éhes. Mikor pedig kedvét töltötte, nem is érdeklődik többé iránta, nem törődik nénje sorsával sem, csak Bánktól tart még; meg akarja menteni életét s ezért Bor Endrét is lekaszabol-tatja, ezzel fejezi be gyalázatos szereplését és fut.

És milyen Lóra? áldozata ennek a beteges indulatnak, áldozata a királyné együgyűségének? Lóra szereti férjét és gyermekeit, egyszerű, ártatlan lélek, egy kicsit közönséges is, erre mutat monologja a harmadik felvonásban, és sejtelve sincs Ottó indulatáról. Rettenetes látunk azt, hogy ott marad bezárva Ottóval egy szobában. Rettenetes aztán viszontlátunk őt összekarmolva, összetépvé. Igaza volt Kisfaludynak, midőn azt írta levelében, hogy a tárgy maga talán botrányozást keltene. Igen, azt kelt bennünk, a legnagyobb felháborodást, nemcsak Ottó iránt, hanem a költő égbekiáltó izléstelensége iránt is. Nem értjük, hogy a finomkodó Kisfaludy hogyan tudott ilyen jelenetet színpadra vinni! És Lóra vallomása! Csak a legnagyobb erőfeszítéssel vagyunk képesek végigolvasni, minden pillanatban szeretnénk a könyvet messze messze dobni magunktól s elfelejteni a történetet egészen, elfelejteni azokat a szavakat, melyek a szépséges Lóra szájából ömlenek. Katonánál csak Izidóra szavai sejtetik velünk, hogy mi történt, Melinda vallomását sem halljuk, Katona ezt a legfinomabb költői tapintattal kerüli; itt azonban látjuk Lórát, ki szelídségéből egészen kivetkőzött, dühöng és átkozódik a legközönségesebb módon; igazán fel van háborodva, de hol vannak a bánatnak és szegénynek szivettépő kifejezései? Róna Béla, ki a Phil. Közl. 1894. évf. 309. l. szól erről a darabról, többek közt azt mondja, hogy Lóra tragikumának nincs semmi alapja, a téboly nincs megokolva, mert Bánk hisz neje szavainak: hogy a királyné oka mindennek, s Lóra, kit Kisfaludy naivnak, gyermetegnek tüntet fel, épen azért tiszta tudatára sem jöhet annak, a mi vele történt. Hogy Lóra nagyon is tudatában van ennek, vallomása is bizonyítja, hogy nem oly naiv és gyermeteg, szavai mutatják. Tragikumának alapja pedig a rettenetes ijedtség, mit benne, a teljesen gyanútlanban, Ottó magaviselete támaszt. Midőn Lórát az ötödik felvonásban viszontlátjuk, összeszorul a szívünk, elfeledjük rémes vallomását, s csak a szerencsétlen tönkretett fiatal asszony áll előttünk.

A szereplők közül még Endre király alakja vonja magára figyelmünket. Első megjelenésekor búsnak, megtörtnek látjuk, nem

királynak, hanem meglehetősen gyönge embernek; ilyennek mutatkozik később is, felesége halálán nem is meri fájdmát kimutatni. Érzi, hogy a királyné nem bűnös, de nincs benne erély a cselekvésre, elbódítja őt Bánk nagyhangú beszéde és intelme. Látván, hogy a többiek is Bánknak adnak igazat, nem meri őt elítélni, s mikor hírül hozzák, hogy Bánk neje és fia is meghaltak, megnyugszik Isten büntetésében. Ezzel bevégeződik Bánk sorsa, de ezt bizony nem nevezhetjük drámai végnek.

A többi szereplők hasonlóak a főalakokhoz abban a tekintetben, hogy mindben sok az emberi gyöngeség, annál kevesebb a drámai nagyság. Hogy mennyire hiányzik az egész darabból a drámai emelkedés, arra jellemzőül csak azt akarom felemlíteni, hogy a királyné Bánktól családja felől kérdezősködik úgy, mintha ma egy ismerősre akadunk. A király is a táborban híveivel kisfiáról beszélget. A magyar urak Péter, Simon: Bánk hívei és elégedetlen hazafiak, nincs is ennél több jellemvonásuk, tenni semmit sem tesznek. A tárnok és Hubert, meg Gotthárd udvarnokok a királyné hívei, de nem sok vizet zavarnak. Erőteljesebb vonásokkal van rajzolva Bárdyné és az izmaelita alakja, természetes és nagyon sikerült a két paraszt, Borzók és Csontos. Az a falusi jelenet, melyben ezek szerepelnek, a kor viszonyait tünteti fel, épúgy a budai polgárok beszéde is, e mellett az ország állapotának feltüntetésére szolgál Kongónak, az udvari bolondnak alakja is. Ez a három dolog pótolja Kisfaludynál Tiborc alakját s meg kell vallanunk, hogy ez így sokkal valószínűbb és drámaibb is, mint Tiborcznak a palotába lopózása. Kongó határozottan Lear bolondjának a testvére: keserű bolond. Nem az a nevetető fecsegő figura, mint Kisfaludy Károly Beczkója, ő érzi a nép elnyomtatását, látja az udvari népek hibáit s ezeket ostorozza is. Okos, mély érzésű bolond, meséje a magyarok könnyeiről költői. Tréfái azonban, ha találók is, épenséggel nem finomak. Kongó alakja, a budai polgárok beszéde Shaksperere emlékeztetnek; erre a hatásra mutat az is, hogy csaknem minden jelenet máshol történik. Drámai szerkezet, felépítés tekintetében Kisfaludy darabjai közt az elsők között áll a Bánk; történelmi drámáinak sorában pedig a legjobb. Határozott drámai erő van benne, előttünk kezdődik a bonyodalom s előttünk fejeződik be, nem oly hosszadalmas, mint Hunyadi, s a cselekmény menete sem oly vontatott, mint Kún Lászlóban. Mindezt természetesen a drámára sokkal alkalmasabb tárgy hozta magával.

Kétségtelenül ez a legérdekesebb történelmi darabja Kisfaludynak, melynek már a címe is magára vonja érdeklődésünket. Bánk ugyanaz a téma, mint Katona Bánk bánjáé, de láttuk, mivé lett Kisfaludy kezében, míg Katona darabja mestermű. Ugyanazon időben keletkeztek, most az a kérdés, van-e közöttük hasonlóság? van-e közöttük kapcsolat? Katona 1814-ben kezdett Bánk bánba, de csak 1821-ben jelent meg a darab. Kisfaludy drámája végső

alakjában 1820 előtt keletkezett, de csak Angyal Dávid kiadásában jelent meg. Róna Béla a Phil. Közl. 1894. évf. 309. l. felveti a kérdést: vajjon ismerte-e Kisfaludy Katona darabját? S erre a kérdésre igennel felel. Érvei a következők: Kisfaludy Bánkjának első tervezetében Bankó nevet találunk, Ottó helyett Egbertet, e mellett Béla királyfit és Ugrin püspököt is szerepelteti Kisfaludy. Czíme a tervezetnek II. András magyar király, melyből Róna Béla azt következteti, hogy ez azon kor zavaros állapotainak rajza akart lenni, melynek mintegy háttere lett volna Bánk bán tragédiája. Ezt mi a tervezetből épen nem vehetjük ki, mert Bánk története itt a fő mindig s Béla királyfi szerepe is igen csekély. Kisfaludy a tervezetet megváltoztatta. Mi kényszerítette őt erre? Katona darabja, így felel Róna Béla. Másik bizonyítéka meg az, hogy miért hevertette Kisfaludy Bánkját, miért nem adta azt ki a Magyar Játékszínben? Azért, mert Katonáé után a magáét nem akarta kiadni, vagy az is lehet, hogy drámájának tervezete volt csak készen s ezt most Katona hatása alatt dolgozta ki. Végre Róna Béla a jelenetek csoportosítására, az alakok hasonlatosságára, Lóra és Bánk tragikumának kifejtésére, a király engesztelékeny szerepére, s a darab végjelenetére utal, mint olyanokra, melyek meggyőzhetnek bennünket arról, hogy Kisfaludy ismerte Katona darabját. Tiszta átvételnek tartja azt, hogy épen Bánk öli meg a királyt, hogy Lóra megőrül, s hogy Bor Endrét lekaszabolják ép úgy, mint Biberachot leszúrja Ottó.

Mindezen érvekre felelt Angyal Dávid a Phil. Közl. ugyan ezen évfolyamában 410. l. Elmondja, hogy Kisfaludy Bacsányinak 1808 aug. 6-án írt levelében említi, hogy egy hazai szomorújátékot Bankó nádorispányt akar írni, de mivel a versformára nézve nem tudott megállapodásra jutni, különben a tárgy is botránkozást okozhatna, tehát elnyomta kedvét. Mi ebből azt következtetjük, hogy Kisfaludy ekkor már tanulmányozta Bánk történetét, ekkor készítette jegyzeteit, s minden valószínűség szerint a dráma tervezetét is. Ezután az insurrectio foglalta le érdeklődését, s csak 1812—13—14-ben fordult ismét a drámairodalom felé. És ekkor írta meg Hunyadiját. Tehát feltevésem szerint Bánk lenne az első önálló drámája, nem Hunyadi, hogyan van az mégis, hogy Hunyadi szerkezete szétfolyó, semmi drámaiság nincs benne, holott emebben van kerek compositió, van drámai élet? Lehetséges volna ez a visszaesés? Igen. Mert Kisfaludyt nem az öntudatos költői alkotó erő vezette, hanem a tárgy maga, a történet. Hunyadi élettörténete nem alkalmas a drámára, Bánk igen. Bánkot elejtette Kisfaludy, mert tárgyát botránkoztatónak gondolta s Hunyadiat dolgozta ki előbb. Majd ismét elővette s megváltoztatta, Róna szerint Katona hatása alatt. Ha ez állana akkor Kisfaludy bizonyára nem ragaszkodott volna annyira a történehez, melyen semmi lényeges változtatást nem tett. Gál Györgynek többször is ír drámáiról s ekkor 1820-ban azt is megírja, hogy darabjai tisztázásához kezd, tehát

ez is mutatja, hogy nemcsak a tervezet, hanem maga a darab volt készen. Hogy a régi Bankó helyet Bánkot ír, az sem Katona hatása, mert kétségtelen Kisfaludy Majlátnak írt leveléből, hogy darabja már 1820-ban készen volt s címe: Bánk. [A Bankó név a latin Bankus, Bankius, Bankó-ból eredhet s közönségesen el lehetett terjedve, mert Lakfalvy Ede is 1793-ban Schillerhez írt levelében Bankót említ. (Heinrich Gusztáv: Bánk bán a német költészetben) Kisfaludy a latinból könnyen rekonstruálhatta a magyar formát]. Ha tehát 1820-ban készen volt a dráma jelenlegi formája, akkor kutatnunk kell, hogy miért változtatta Ekbertet Ottóra? Kétségtelen, hogy valamely olvasmány készítette őt erre. Katona Müller-Cséry regénye alapján szerepelteti Ottót. Lehetetlen-e, hogy Kisfaludy is ismerte ezt a munkát? A történeti könyvek közül, melyeket Kisfaludy ismerhetett, csak Katona István *História critica regum Hungariae 1779—1817* című művében fordul elő Ottó. Ez a könyv pedig elég elterjedt volt, könnyen feltehetjük, hogy ismerte, mindamellett, hogy nem említi sehol. Hogy pedig Béla és Ugrin szereplése kimaradt, s a korrajz szűkebb körre szorult, megmagyarázható abból, hogy Kisfaludy Hunyadiját a kritika hogyan fogadta. Epikusnak, túlságos hosszúnak s a drámai teória ellen valónak mondták; ezeket az ellenvetéseket szem előtt tartva alakította most Kisfaludy a drámára sokkal alkalmasabb tárgyat.

Érvül azt sem fogadhatjuk el, hogy Kisfaludy a darabot nem adta ki a Magyar Játékszínben. Erre rámutat Angyal Dávid is; a Magyar Játékszín három kötetre volt tervezve, de csak kettő látott napvilágot; valószínűleg a harmadikban jelent volna meg a Bánk és Az elmés özvegy. Erre nemcsak az említett, Majlátnak szóló levél bizonyíték, mely szerint már ekkor mind a hat drámája készen volt, hanem a Gaál Györgynek írott is — 1821. jan. 27-én írja Kisfaludy: »Ich bin mit meinen 6 original ungr. Dramen bis zur Abschrift in's Reine fertig. Aber ich muss mit dem Drucke derselben noch warten: denn mit meinem jetzigen Einkünften muss ich froh seyn, mein Haus ehrlich zu erhalten und meine Wirtschaft fortzusetzen. Geld ist nirgends auf längere Zeit aufzutreiben.« A darabok tehát készen voltak, de kiadásuk pénzbeli akadályokba ütközött és e mellett félt Kisfaludy a censura szigorúságától is. Érdekesek azok a sorok, melyeket Kisfaludy erre nézve ír, ezek egyszersmind megvilágítják azt is, hogyan ítélte darabjairól a költő. Szintén Gaál Györgynek írja 1821 márcz. 19-én: »Nun verzweifle ich schon vollends, dass mein Kún László und Bánk, obschon historisch wahr, und das Allerhöchste Schlechte nicht nur nicht grell, sondern entschuldigend geschildert und wie der Ungar sagt, mit mézes madzag gestrichen, doch je das einseitige Gesetz aushalten werde, wovon man bei Beurtheilungen auf eine Nation wirkender Geisteswerke auszugehen pflegt.« Ugyanebben a levélben, később azt mondja Kisfaludy, hogy ezen említett két darabját

valószínűleg nagyon meg fogja nyirbálni a censura. E mellett a könyvkiadó is keveset ígért darabjaiért. Mindezen akadályok miatt késett tehát a Játékszín, s ezek voltak az okai annak, hogy a harmadik kötet végkép elmaradt, de hogy Kisfaludy ki akarta adni, az bizonyos. Ezek voltak az okok, amiért Bánk nem jelent meg, nem pedig az, hogy Kisfaludy Katona után ugyanazzal a tárgygyal nem akart fellépni. Az az eshetőség tehát, hogy a darabnak csak a tervezete lett volna meg 1821 előtt, így lehetetlen. Hogy később átalakította volna Kisfaludy Katona hatása alatt, erre nem mutat semmi bizonyíték.

Hogy olvasta-e egyáltalán Katona darabját, erre nézve sehol sem találunk feljegyzést. A Magyar Nemzeti Játékszínhöz írt előszavában, melyet 1824-ben a censura eltiltott, de melyet 1831-ben újra átdolgozott, említi a nevetlen »Erdélyi Dráma költőnek öt Szomorú Játékát«, de Katonát nem. Leveleiben sem tesz erre célzást. Nagyon valószínű, hogy Kisfaludy később sem ismerte meg Katona darabját, mert ez a mű ébenséggel nem keltett feltűnést; az akkori lapokban sehol még egy rövid czikkecskét sem találni róla, hogyan vonhatta volna magára Kisfaludy figyelmét, ki visszavonulva élt sümegi magányában; nagyon ritkán ment Pestre s az itteni írókkal is úgyszólván semmiféle összeköttetésben nem volt. Katona darabját nem olvasta senki, sem az írók, sem a közönség, sem a színészek. Kölcsey sem ismerte még megjelenése után 6 évvel, midőn Körner Zrinyijéről írt kritikájában az akkori drámairodalmi viszonyokról szól. De tegyük fel, hogy Kisfaludy figyelmét magára vonta azzal, hogy ugyanazt a tárgyat dolgozta fel, mint ő, tegyük fel, hogy ismerte, ennek nyomán 1821 után átdolgozta darabját, sőt át is vett belőle, mint Róna Béla mondja, nézzük tehát, hogy feltevéssünk igazolja-e a darab.

Róna Béla szerint sok a hasonlóság a két darab között. Igen, de ezek kimagyarázhatók a tárgy azonosságából is, nem »tisza átvételek.« Először az egyes jelenetek csoportosítására, alakjainak hasonlatosságára mutat rá Róna. Ha egymásután elolvassuk a két darabot, a jelenetek csoportosításában sehol se látunk hasonlóságot, a darab egészen másképp indul meg. Katonánál már a búcsúestélyen vagyunk, mely itt csak a harmadik felvonásban következik. Ottó és Melinda még az első felvonásban találkoznak, Ottó és Lóra csak a III. végén, s akkor is hogyan? Katonánál Ottó érzelmeit már a prolóbusban látjuk, Kisfaludynál csak az első felvonás végén sejteti ezt a királyné. A második felvonást itt Ottó monológja, Kongó csipkedései és Bánk igazságszolgáltatása foglalja el. Katonánál a második felvonás az összeesküvők jelenete. Kisfaludynál a harmadik felvonás a királyné intelmeivel s a búcsúestély elhatározásával kezdődik, azután a már említett összeesküvő jelenet következik, utána a budai polgárok s végre Lóra és Ottó. Katonánál Melinda és Bánk jelenete, Tiborcz, majd Ottó és Biberach és ennek halála. A negyedik felvonást itt Lóra vallo-

mása, Bánk kétségbeesése s a királyné halálának elhatározása, Ottó szökése, végül pedig a királyné halála foglalják el. Katonánál itt Izidóra vallomása van, majd Melinda, utóbb Bánk és a királyné halála. Tehát a két negyedik felvonás közt az a hasonlóság, hogy mindegyik a királyné halálával végződik. A csoportosításban tehát ez az első hasonlóság. Az ötödik felvonásban Kisfaludy szorosán ragaszkodott a történethez annyiban, hogy a király nincs Budán s először nem is ítél Bánk fölött, hanem későbbre halasztja az igazságtételt. Bánk kétszer lép tehát a király elé, e két jelenetet Lóra megőrlése választja el. Katonánál a király fájdalommal kezdődik a felvonás, majd Bánk jó, hogy méltóságát letegye s tettét igazolja. Solom szándékozik megvívni Bánkkal, de Myska bán hírül hozza Biberach vallomását, hogy a királyné ártatlan volt, Bánk pedig orozva gyököl, annak mondta őt Petur is. Hozzák a meghalt Melindát, Bánk összeroskad. A király megbocsát. Itt a meg egyezés az, hogy Bánk magát igazolja és hogy Lóra is, Melinda is meghalnak, Bánk megtörik erre a hírre; de milyen daczos mégis Kisfaludynál, hibáját itt nem látja be, míg emitt vétkének súlya nyomja le. A királyt bocsánatra itt is, ott is a nádorné halála indítja és a félelem is; mert Katonánál is ezt mondja Endre: »Büntetni nem tudtam (magában) nem mertem is — — —«, de itt nem azért, mert őt Bánk zendüléssel fenyegette, hanem mert azt maga előtt látja. Nem tudjuk hát, hogy ezeket az utolsó jeleneteket miért tartja Róna Béla majdnem mindenben hasonlóknak. Egy sor emlékeztet Katonára Kisfaludynál; az, a midőn a király azt mondja: »A' kit a' nép egyszer gyűlölni indult, annak vétkesnek kell lenni, ha szent is.« Bánk bánban is azt mondja a király: »Ő hibás; hiszen — Másképp nem ölte volna meg magyar.« — Összehasonlítva a két darabot, az elrendezés tehát vajmi kevés hasonlóságot mutat, az a körülmény pedig, melyre legutóbb utaltam, nem fontos, lehet egészen véletlen találkozás is, és arra épen séggel nem elég, hogy átvételnek mondjuk. S vajjon, ha csakugyan ismerte Kisfaludy Bánk bánt, csak ennyit vett volna át belőle? Vajjon nem vette volna észre, hogy az, a mit ő botránkoztatónak tartott a maga darabjában, itt milyen finoman el van kerülve? Vajjon nem tett volna kísérletet, hogy kihagyja azt, a minek az ő ízlése is ellene szólt? Vajjon nem próbálta volna követni Katona erőteljesen rövid nyelvét, s megelégedett volna ama jelentéktelen gondolat átvételével? Nem, nincs itt kapcsolat, csak az események hasonlóak.

A mi az alakok hasonlóságát illeti, a különbségre már a jellemelek tárgyalásánál rámutattam, s rámutat erre Róna Béla maga is. Hogy a királyné uralomra vágyó, hogy Ottó romlott, Lóra ártatlan! hisz ezek mind megvannak a történeti forrásokban. A király engesztelékeny szerepe is benne van a történetben, nem kellett ezt átvennie Katonától. Lóra megőrlése pedig benne van már a tervrajzban is. Hogy miért öli meg épen Bánk a királynét? Mert

Lóra vallomása erre utalja Bánkot, s különben is az összeesküvők közt nincs senki, ki ezt elkövethetné, no és mert a történet így mondja el az esetet. Hogy Bor Endre is orozva öletik meg, mint Biberach? Ez azért van, mert Kisfaludy úgy akarta, a tervrajzban is azt mondja, hogy a »fegyveresek Bort megölik.« Arra pedig utalnom sem kell, hogy a két Bánk jelleme és szerepe merőben ellenkezik. A két darabnak egész felfogása, beosztása, a szereplők jelleme, a nyelv, az előadás mind-mind annyira eltérők, hogy nem képzeltük el, hogy köztük kapcsolat lehessen.

A külső okok, melyeket már érintettem, okozták, hogy a darab Kisfaludy életében nem jelent meg. Kisfaludy 1821 után egészen más dolgokkal: Hattyúdalával, az Insurrectio történetével, az Akadémiával, s a balatonfüredi színház ügyével foglalkozott, valószínű, hogy többé elő sem vette Bánkját. Midőn 1835-ben Katona darabját a Nemzeti színházban előadták, akkor sem vett erről tudomást, hiszen a mű értékét még akkor sem ismerték fel. Maga Bárány Boldizsár is, ki pedig csak ismerte a Bánk bánt, elfordul 1836-ban s többre tartja Grillparzer: Ein treuer Diener seines Herrn-jét; tudjuk, hogyan ítelt a darabról Vörösmarty, Toldy. Csak 1845-ben nyert a Bánk bán teljesebb elismerést; ha ezt elgondoljuk, hogyan kívánhatnánk mi akkor Kisfaludytól, hogy 1820 előtt szervesen fejleszse ki Bánk tragikumát, ezt erőteljes, de ízlést nem sértő módon színpadra vigye, mikor Kisfaludy nem volt drámai tehetség s annyira korának gyermeke volt! Kisfaludy nem gondolt ezen darabjának előadatására, mert itt nincs meg a díszletek bő leírása, mint Hunyadiban és Kún Lászlóban. Érdekes ez a darab, mert ugyanazt a történetet dolgozza fel, mely legnagyobb tragédiánk tárgya, érdekes, mint Kisfaludy Sándornak egyik legsikerültebb drámája.

BITZÓ SAROLTA.

ADATOK SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ PRÓZAI MUNKÁIHOZ.

(Második és befejező közlemény.)

5.

Első Mária magyar királynak élete.

A szentimentális Gessnernek és a logikus, higgadt Rousseau-nak, a ki csak irányt jelöl a szentimentalizmusnak, közös hatása összeolvad Szabónak abban a munkájában, a mely, ha befejezi vala, leginkább megőrzi nevét a magyar próza fejlődésében. Eddig tárgyalt munkáiról kimutattuk, hogy vagy szözszerinti fordítások, vagy idegen hatás reminiscenciái. Az *Első Mária magyar királynak élete* minden esetre eredeti conceptio töredéke. Sajnos, hogy töredék.

Bajos róla eldönteni, hogy milyen műfajhoz tartozik. Toldy Ferencz eleinte, bizonyára címéből (vagy épen a Kassai Magyar Museum közléseinek főcíméből: RÉGI MAGYAR TÖRTÉNETEK) indulva ki, történeti munkának nézte. Utóbb, Szabó munkáinak kiadásában, már novellának mondja, és ehhez a föltevéséhez a Szabóról szóló irodalom is hozzájárult. Részünkről azonban, a szélesen festett alap miatt, a melylyel Szabó e munkáját kezdi és alábbi részletezéseink alapján inkább az első magyar történeti regények egyikének töredékét látjuk benne. E tekintetben pedig kétszeresen érdekes ma ez a mű.

Mert a modern irodalom, a festészet módjára, műfajaiból kezdi a történeti vonásokat kiküszöbölni. Úgy a mint a hősi eposz ma már csak az irodalomtörténetnek szeretettel ápoltt emléke, a melynek szakembereken kívül többnyire csak kegyeletből ha akad olvasója, lassankint más epikai válfajok is letűnnek. A hősi eposzt — minden jel rávall — máris követni fogja a vele többé-kevésbbé analóg¹ prózai műfaj, a mely nálunk a XIX. század eposzával közös talajból virágzott ki, de jóval túlélte azt: a történeti regény.

¹ Herberger Béla, *A regény*. 12. és köv. ll. Csíksomlyói főgimn. értesítő progr. értekezése 1903—1904. 1—66. l.

Jókai történeti regényei — a melyek messze távolodtak Eötvös schémájától — legélénkebb bizonyítékai ennek a föltevésnek. Ezek az egy századnál alig tovább virágzott műfajnak már olyan alkotásai voltak, a melyek mind jobban közeledtek a társadalmi regényhez.

Nálunk az eposznak ezt a szerencsés vetélytársát (Toldy Ferencz nevezte így) tudvalevően Dugonics András alkotta meg. A XVIII. század végének, de sőt a XIX. század elejének¹ Dugonics regényei kedves olvasmányai voltak. Ezek a regények, a melyeknek — Eötvös József hasonló munkájával szemben — a történeti mult-hoz édes-kevés közük volt, csakugyan »epochalis hatást gyakoroltak«.² Jelentőségükhöz szó sem férhet. Ha a mi történeti regényeinkben több vonás van is Scott vagy Chateaubriand műveiből, mint ezekből az első kísérletekből, Dugonics regényei mégis fontos adatok több évtized művelődése történetéhez, mert hosszú ideig megtartották népszerűségüket és korszerűségüket.

Ha egyéb nem, a kegyelet is megőrzi Dugonics regényeinek emlékét. Szabó László regénytöredékét azonban, — ennek a kor-nak egyik érdekes tőrőjét — csakhamar elfeledték. Pedig, ha szabad e hasonlattal élnünk, egy halódó életnek szépek az emlékei, és Szentjóni Szabó Lászlónak az a töredéke, a melyet a Magyar Museum 1789—1790. évfolyamának második és harmadik negyede és Toldy Ferencz kiadása³ tartott meg, a történeti regénynek nálunk első gyermeklépései közé tartozik.

A kis, alig egy nyomtatott ívre terjedő töredék is, mint munkáinak legnagyobb része, költőnk nagyváradi tartózkodásának idejéből való és alig egy évvel Dugonics Etelkája után jelent meg. A Kassai Magyar Museum folytatásokban kezdte közölni. Azonban, sajnos, csak két folytatás jelent meg, azután szerzője abbahagyta. Az 1789—1790-iki évfolyam negyedik negyede már egyéb munkát közöl Szabótól. Épen ezért valószínű, hogy a mű további része kéziratban sem volt meg. Ugy vagyunk ezzel is, mint majdnem mindennel, a mi Szabó Lászlóra vonatkozik: itt-ott fölmerül egy adat, itt-ott legalább valószínű, néha biztos következtetéseket vonhatunk le valamiből, a mi költőnkre nézve fontos volt, nagyjában azonban a kutató csak tapogatózhatik; a mennyire ez a kritikai irodalomtörténettel megfér. Világosságot csak kéziratainak lappangó része meglelezései deríthetnének rá, ha előkerülne belőlük valami.

Irodalmunk határozott kára, hogy ez a megkezdett munka töredék maradt. Nagy munkának az aláfestését és első, már jellemző vonásait őrizi ez a töredék. Sok részlete emlékeztet ugyan

¹ Az *Etelka* harmadik kiadása 1805-ben jelent meg.

² *Toldy Ferencz*, A magyar nemzeti irodalom története. Pest, Emich, 1864—1865. 131. l.

³ A magyar nemzet classicus írói. Negyedik folyam. *Szentjóni Szabó László köllői munkái*. Összeszedte *Toldy Ferencz*, Pest, Heckenast, 1865. 196—212. l.

korának érzékeny regényirodalmára, de az egésznek impressiója olyan műnek az emléke, a mely egyéni vonásokat őriz, mert önállóan készült. Már benne van az az erős hazafias érzés, a mely később Szabó László hazafias drámáját, a *Mátyás király*-t legjobban jellemzi¹ és a mely megvan Dugonicsnak minden munkájában. Van stílusa: folyékony és cziczoma nélkül való. Tud elbeszélni: sohasem unalmas, mert ért a meseszövéshöz és figyel a korrajzra. Alkalmazkodik saját korának hangulatához is. Csupa olyan tulajdonság, a mely őt, korának viszonyaihoz mérten, minden tekintetben kiváló regényíróvá tette volna.

De relative tekintve is fontos Szabó László töredéke. Dugonics fantasztikus históriái mellett Szabó László regénytöredéke — nálunk először, mert hiszen közvetlenül az *Etelka* után jelent meg — azokat az elveket tartja szem előtt, a melyeket később Eötvös körvonaloz. A történeti hűségre való törekvés a kis töredeknek minden sorából kilátszik. A történeti eseményeknek ugyan nem egy helyen nem egészen hű a képe; a jóhiszeműséget azonban nem szabad költőnkől elvitatni. Egyetlen adat, — Czillej Borbála szereplése — az, a mely öntudatos változtatásnak látszik. De épen ez a változtatás egyik bizonyítéka annak, hogy regénytöredékkel van dolgunk, mert ezt a változtatást a munka meséje kívánta meg. Minden másban Szabó híven ragaszkodik korának történeti tudásához és más kérdés az, hogy e tudás milyen viszonyban van a történettudomány mai állásával.

A korrajz, mondottuk, igen széles alapon nyugszik. Mária királyunk életében csakugyan vannak tragikái vonások. Ezeket azonban csak úgy lehet a maguk valójában megrajzolni, ha az író Mária egész életére kiterjeszkedik. Szabó László ennél is tovább megy: Nagy Lajos végső napjait. A történeti események, a melyekre rövid bevezetésében kiterjeszkedik, a következők: 1. Nagy Lajos hódításai: Veres-Oroszország, Podolia, Moldva, Bolgárország, Bosznia és Dalmácia; Velence adófizetése. 2. A királyi székhelyet Budára teszi át Visegrádról. 3. Pécssett egyetemet állít. 4. Lajos öccse, István, Erdély, Szepesség és Sáros vezére, majd ennek fia is, János meghal. 5. Ifjabbik leánya, Hedvig, Jagellóhoz megy férjhez. 6. Máriát magyar királynak szánja és IV. Károly fiával politikából eljegyzi.

Mindez adatokhoz — különösen Lajos király koráról — Szabónak bőséges följegyzések voltak rendelkezésére. Nagy Lajosnak még a *Hármas kis tükör*² is elég sok hadjáratáról tud. Említi az oláh vajda megfélekezését, Podolia, Bosznia, Servia és

¹ Gyulai Pál előszava a *Mátyás Király*-hoz, Id. kiad. III—XX. 1.

² Dolgozatunkhoz a következő kiadást használtuk: *Hármas Kis Tükör*, mely I. A' szent Históriát, II. Magyar Országot, III. Erdély Országot annak földével, polgári-állapotjával, és históriájával, gyenge-elmékhez és a' mostani időkhöz alkalmaztatott módon summásan de világosan elő-adja és kimutatja. Ovid. Nescio, qua natale soľum dulcedine cunctos / Ducit et immemores non

Bulgária elfoglalását és a nápolyi hadjáratot.¹ Való is, hogy a jó magyar tankönyvecske legközelebb állott Szabó Lászlóhoz, a váradi »falusi iskola« tanítójához. De a töredék ennél mélyebbreható történeti kutatásokról is tanuságot tesz.

Küküllei János, vagy inkább az e néven ismert Tótsolymosi Apród János küküllei főesperes munkája alapján² és Turóczy krónikája meg a budai és dubniczi krónika révén Lajos élete és családi viszonyai elég részletesen jutottak el a későbbi történetírás kereteibe, Katona, Pray munkáiba. Szabó Lászlónak pedig Küküllei munkája ekkor új magyar fordításban is rendelkezésére volt; a jó pálos P. Orosz Ferencz,³ a ki Turóczy 1488-iki augsburgi kiadásából fordítja le »Ennek az Authornak Krónikájá«-t⁴ és könyvecskéjét 1760-ban, ugyancsak Lajos hadjáratait emeli ki előszavában: »Óh melly sok és nagy Hadakozásokat vitt ő véghez tellyes életében!« Munkájában Lajosnak mindazon hadjáratai megvannak (V. VI. VII. VIII. X. XXVII. XXIX. XXX. XXXIII. XXXIV, XXXVIII. cikkely), a melyekre Szabó kitér. De akár ezt, akár a krónikák valamelyikét, talán közvetlenül Turóczyét, használta is, minden esetre Küküllei valamelyik változata volt forrása. Erre vallanak a Lajos király családi viszonyairól írott részletek. (LII. cikkely.⁵) Megvan itt Mária gyermekkori eljegyzése Nagyszombatban, Hedvig (*Adviga*), az ifjabbik királyleány férjhezmenetele, a jegyzetben Zsigmond magyarul-tanulása. Lajos életének végső éveiről, mint Szabó László is, kiemeli, hogy »Országi és Birodalmi, minden-felől, vagy-is környös-környül nyugodalmas és csendes állapotban lennének,« — s evvel szemben, mikor meghal, »ezt a' sok nyomorúság alá vettetett életet« hagyja el — olyan contrast, a mely Szabó Lászlónál is a kép első vonásait adja.

Hogy Küküllei munkáján kívül másét is — talán Katona István hatalmas művét — használta Szabó, az nincs kizárva. De Orosz Ferencz fordítására rávall az a részlet, hogy Szabó, Lajos korának jellemzésében, azt írja: »akiket ma iródeákoknak hívunk, azok akkor titoknokok voltak.«⁶

sinit esse sui. Posonyban és Komáromban. Wéber Simon Péter' költségeivel, és betüivel. 1793.

¹ Id. kiad. 128—129. l.

² L. erről újabban: *Dékáni Kálmán*, Küküllei János műve Nagy Lajosról. Az E. M. E. első vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1906. 78—94. l.

³ Első Lajos Magyar Királynak dicsőséges országglásárú, élete fogytáig viselt dolgairú), Ugyan ő Felsege János nevű belső-titok-tartó Nótáriussától (ki üdövel osztán Erdély-Országban Kiküllői Fő esperes vala, és ugyan ottan az Esztergami Érseknek Lelki dolgokban Generalis Vicariussa) szerzett rövid krónika, mellyet azon Királynak frissebb Emlékezetére, és a' Magyar Nemzetnek Dicsőségére Deákbül Első Remete Sz.-Pál Szerzetebéli *Pr. Orosz Ferencz* most újonnan magyarra fordított, 's némelly rövid magyarázatokkal megvilágosított és bővített. Budán, Landerer Ferencz Leopold által, 1760-dik Eszt. 16.-dr.

⁴ Id. kiad. 100. l.

⁵ Id. kiad. 93—96. l.

⁶ V. ö. *Orosz Ferencz* művének a címévé!

Szabó regényének az a töredéke, a mely ránk maradt, még Lajos életében játszik. Hódításainak végén van, Hedviget férjhez adta. Öcscse István és ennek fia, János is elhúnytak. Károlylyal — egykor ellenségével — békében él. A regénytöredék tehát »az egész magyarországi történeteknek« egyik legnagyobb és legszebb korszakába vezet vissza bennünket. Majdnem Dugonics terjengősségével, de hihetőleg nem az ő hatása alatt, igen részletesen beszéli el nagy királyunknak alkotásait. »Nem elégedett meg úgy, Szent Istvántól fogva, egy királyával is Magyarország, mint Lajossal.« Ismerte ő, ugymond, a magyaroknak nemzeti lelkét. És értett hozzá, hogyan kell szeretetüket megnyerni és megtartani. Az ő idejében volt a legnagyobb Magyarország. És talán ezért időzik hosszasan és kedvvel ennél a kornál a költő, noha tárgya már továbbvinné őt. Ismeri Lajos uralkodásának, mint mondtuk, minden eseményét, és látszik, hogy olvasóira is rá akarja készíteni azt a szeretetet, a melylyel ő e korhoz ragaszkodik. Általában csak igen nagy emberek vonzzák Szabót. II. Józsefről tudja, hogy

— — — nagyobb volt az egész századnál,

Mátyás királyról »ki még egyszer nagyobb az atyjánál,« Vergilius szavaival fennek hirdeti, hogy: hic vir, hic est . . . Lelke egész melegségével fordul Lajos király korához,¹ a mikor »boldog volt a háza, — csak maga Lajos volt boldogtalan.« Mert tudta, hogy fiutód hijján lányainak uralma alatt megdőlt Magyarország hatalma, hogy a belső egyenetlenség megemésztí majd a külérő által legyőzhetetlen népet. Öcscsének, Istvánnak és ennek fia, Jánosnak, a horvát bánnak halála után két leánya, Mária és Hedvig egyedül maradt.² A fiatalabbikat, Hedviget, Jagelló lengyel királyhoz adta feleségül a gondos apa. Az idősebbikre, Máriára, várt a magyar trón minden fénye, minden gondjával.

Ez az a helyzetrajz, a melyet Szabó László a cselekményhez bevezetésül ad. Kiegészíti ezt a háttérül szolgáló rajzot néhány szó IV. Károly római császárról, a kit, ha hatalomban nem ért is föl Lajossal, mint a római császári korona birtokosát, az uralkodók közt elsőnek tekintettek. Fia, az ifjú Zsigmond, hírnévre szinte az apját is fölülmulta, mert már gyermekkorában igen nagyeszűnek tartották. Ezt a kiváló ifjút választotta Lajos leánya férjéül; választásába az ország rendjei is beléegyeztek.

Ezt a helyzetrajzot, a mely egy-egy közbevetett megjegyzésével érinti csak az eseményeket, de a cselekmény fejlődésére nem hat, hangulatkeltő bevezetésnek tekinthetjük. — Láttuk, mik

¹ Érdekes, hogy Nagy Lajost Mátyásnál is jóval többretartja: még ama hatalmas Mátyás király is csak halavány holdvilágban jelent meg az elmúlthoz képest.« Ed. Toldy, 198. 1.

² Lajos legidősebb leányáról, Katalinról, úgy látszik nem tud Szabó. Munkája legalább nem említi.

benne Szabó történeti adatai; láttuk, mit tud ezekről a kor főkrónikása, Küküllei; lássuk most, hogy az újabb történeti kutatásokkal szemben mint állja meg helyét Szabó László korrajza?

Pór Antal és mások kutatásai óta világosan áll előttünk a terv, a melylyel Nagy Lajos élete végén két leányának Magyarország és Lengyelország trónját biztosítani, de ezzel együtt politikájuk további irányát kijelölni is akarta. E szerint Máriának jutott volna a lengyel trón, férje pedig Zsigmond brandenburgi őgróf lett volna, azért, hogy ekként Lengyelország a Keleti tenger felé nyerjen utat a terjeszkedésre; Hedvignek pedig a magyar korona, férjül meg Lipót osztrák herceg fia, Vilmos jutott volna, hogy így Magyarországnak Ausztriára való befolyása biztosítsék. Hogyan tette tönkre e századokra szóló terveket Erzsébetnek, Lajos özvegyének az ambíciója, nem tartozik tárgyunk keretébe. Az eddigi adatok is megczáfolják azt, hogy Zsigmondnak és Máriának a magyar trón volt szánva.

Megfelel viszont mai történeti tudásunknak is az az adat, hogy Zsigmond a magyar udvarban nevelkedett és magyarul is tudott. Lajos terve azonban az volt, hogy Zsigmondot azután Lengyelországba küldi, az ottani szokások elsajátítására. Való az is, hogy Mária nevelése az ursuliták nagyszombati zárdájában fejeződött be, noha Szabó meg arról nem tud, hogy a visegrádi várban, János esperes vezetése alatt kezdődött. Nagyszombatba vezet a cselekmény voltaképpen kiinduló pontja.

Mert az eddigieken még nem volt meg a kép jellemző színezete, és a háttérrel csak odavetett ecsetvonások jelezték. De árnyalataiban — ha megmaradhatunk hasonlatunknál — únos-eleget mutat a rajz ahhoz, hogy végre a cselekmény főszemélyével megismerkedjünk, a ki a már vázolt vagy jelzett csoportoknak a középpontja lesz. Eddig az ő alakját is csak néhány egyszínű vonás jelenti, a mely semmiben sem különbözik a többi személyétől. Most vezet bennünket környezetébe a költő.

A környezet a ragyogó, viaskodó lovagkornak egyik regényes szürkeségű, rejtett klastroma, fönn, Nagyszombatban. A nevelési módszerökről híres Orsolya-szűzek sürgölődnek ott Magyarország jövődjé királyának¹ oktatása körül. Udvarában Gara nádor felesége a »fő gondviselő asszony;« társai közül Czilley Borbárával mulatgat legtöbbit.

Czilley Borbála szereplése — noha, mint látni fogjuk, az egész regénynek váza ezen alapszik — mai fölfogással vizsgálva mindenesetre meg nem engedhető poetica licentia, olyan anachronizmus, a melylyel szemben áll az a részletekre kiható tudás, mely Szabó egész művéből egyébként kiviláglik.

Regénytöredéke Lajos élete végét, tehát az 1379—1382.

¹ Természetesen Szabó álláspontjára, illetve az ő történeti tudásának alapján állva.

közötti éveket vázolja. Mária 13 éves. — Zsigmond, helyesen mondja Szabó, 15 éves (* 1368. febr. 14.) — Mária 1395-ben hal meg mint áldott állapotban levő fiatal, 25 éves asszony (* 1370.) és hat év múlva 1401-ben jegyzi el az ekkor 33 éves Zsigmond Czilley Ulrik *kilencz éves* leányát, Borbálát. Mária és Czilley Borbála közt legalább 22 év korkülönbség van, és Czilley Borbála 1382-ben, mikor Szabónál már mint Mária játszótársa szerepel, még nem is él (* 1392.), Mária halálakor pedig mindössze három éves.

Gara István ekkoriban szintén nem nádora Magyarországnak. Ellenben az Garay Miklós, az előbbi makai bán, a kinek utóbb Mária uralkodása alatt oly fontos szerep jutott. Az ő feleségére gondolt-e Szabó László, az mellékes. Mindenesetre Garáné az egyetlen költött alak, a ki szerepel; mint látni fogjuk, igen sikerülten rajzolt alak. Ő és Czilley Borbála a töredéknek Mária mellett legjelentékenyebb alakjai.

Az ő társaságukban, a »kies völgyben, egy suhogó víz partján, szép kilátású termékeny határban« épült kolostorban jelen meg az olvasó előtt Mária. Nem szép leány. De igen kedves arcza van, nyílt, tiszta tekintete, méltóságos megjelenése. Társaságban csöndes természetű. Jellemzését mintegy a maga egészében előtanulmányának tekinthetjük a *Mátyás király* Katalinjához; minden vonása egyezik vele; de Máriában költőnk egyúttal — úgy lehet — előttünk mindmáig ismeretlen menyasszonyát is megörökítette. Legalább ilyesmit sejtet az, a mit Máriáról meleg szeretettel jegyez meg, hogy: »a *legjobb, legáldottabb feleség, s legkedvesebb házi-asszony lett volna*, ha egyszersmind — fejedelemnek is nem kellett volna lennie.« És ha Máriának (egyébként mai történeti tudásunkkal is megegyező) rajzára gondolunk, eszünkbe jut Szabó egyik költeménye¹ is, a melyben ezt írja szerelmeséről:²

— — szelidségét, jámborságát,
Tiszta szíve' erányosságát,
Ártatlan szeme' tekintetét
Ember-szerető természetét
Mind az imádásig tisztelem.

Vele (Máriával) ellentett természetű a csinos, de hiú, tetszelgő, pajkos Czilley-leány, a kit apja nagy befolyása miatt választottak a királyleány játszótársául. (Természetesen ez a befolyás is anachronismus. Czilley Ulrik először 1396-ban, Zsigmond havasalföldi szerencsétlen hadjáratában tűnik ki s nyeri meg Zsigmond — nem Nagy Lajos — kegyeit, a ki a siklói fogsága alatt szerzett új érdemeit jutalmazza meg Czilleynek, mikor leányát eljegyzi. Szabónál azonban Borbála, úgy látszik, később a királyné vetélytársa.

¹ A' *szerelmes pásztor*. Ed. princ. 54—55. 1.

² V. ö. Erdélyi Múzeum. XXIII. 122. 1.

A töredék legalább így mutatja.) A mennyi gyötrelmet okozott később Máriának, annyiszor derítette föl pajkosságaival gyermekkorát. A kertben csörgedező patak partján sokat járkáltak együtt. Ott csevegték el egymásnak színes leányálmaikat, oda fűződtek a legszebb leányévek visszahozhatatlan ábrándjai. Szabó rajzában abban a korban voltak mind a ketten, mikor a leányszívben az első sejtés ébred a szerelemről, megjelennek az első rózsaszínű fellegek, az első álmok — ezúttal jogosan: a királyfiúról.

A királyfiú meg is jelent. De nem a maga jószántából jött. »Elmúlik a szerelem sokszor — írja Szabó, — midőn az első kedves képnek visszatért emlékezete a csalárd szívet mégis gyönyörködteti. Zsigmondnak éppen nem tetszett Mária.«

Zsigmond, mint említettük, IV. Károlynak, a hatalmas német-római császárnak a fia, a ki hírnévre szinte apját is felülmúlta, mert — regényünk szerint — már gyermekkorában igen nagy-eszűnek tartották. Ha Máriában Katalin előzőjét látjuk, még több joggal hihetjük Zsigmondról, hogy Szabó benne az ifjú Mátyás alakjához adott sok vonást. Nem csupán egy-egy jellemvonásból következtetjük ezt, hanem több részletből is. Legérdekesebb és a legbiztosabb adat erre nézve a következő két részlet közt vont párhuzam:

[A kor] kedves ízű gyümölcsöket esküdött e fakadó bimbóról, mely még az őszi megérésig az egész esztendő bizonytalan, változásainak alájok volt vetetve.

*Első Mária élete.*¹

Vitéz: Ah, de mi edesebb még is a reménységnel? és egy ilyen jól indult fából nem várhatunk-e méltán áldást, a ki magát már most is oly gazdagon mutatja, életének tavaszába a legszebb termést, nyárra és őszre a legjobb ízű gyümölcsöket igéri?

Mátyás király. I. felv. 6. jel.²

Van még néhány közös vonás a két műben. Az a célzás, a melyet Gyulai Pál a *Mátyás király* III. felv. 5. jelenésében lát,³ a melyben, mintha Gara nádor Mátyás helyett I. Ferenczhez szólana: »Kegyelmes király! csak egy kéréssem vagon hozzád a haza nevében — — Válasszad Buda várát lakóhelyedül; stb.«⁴ megvan a *Mária Király*-ban is, midőn elmondja, hogy Lajos ott hagyta Visegrádot, mely pedig atyjának nagyon kedves volt, és Budára tévén székhelyét, ezt a várost nagyon fölvirágoztatta.

De Mátyás, ha öntudatos is, szerény. Zsigmond öntelt és hiú. Mikor a két leányt meglátja, a szelid, méltóságos, királyi Máriát és a kaczer, szép Borbárát, szíve ez utóbbi felé hajlik. »Édesdeden szíttá bé azon sugárokat, melyek annak kellemetes

¹ Ed. Toldy, 200. l.

² Ibid. 109. l.

³ Gyulai Pál, Előszó a *Mátyás király*-hoz. (Id. m.)

⁴ Ed. Toldy. 168. l.

arczairól tündöklöttek.« De egyúttal volt benne annyi politika, hogy nem mutatta szerelmét, hanem Máriának hódolt. Mária szíve pedig eltelt Zsigmonddal. Naív gyermekes vonások azok, a melyekkel költőnk Mária szerelmét rajzolja. A valónak talán megfelelhetne, mert eljegyzésekor (1379.) Mária csak kilencz éves, Zsigmond tizenegy. Szabó azonban egyebekben Máriát idősebbnek rajzolja és tizenhárom évesnek mondja is. Ehhez képest pedig megjegyzései igen naivok. De megvan bennük a XVIII. század végének az az eszményi életfölfogása, a mely a német romantika álmaiban éri el tetőpontját, s a melyet Szabó Rousseautól tanult. A szabad természetben nevelt gyermek, a ki tíz éves korában tanul olvasni s a kinek az életről olyan képe van mint Emilnek, tizenhárom éves korában csakugyan gondolkodhatik még madárfészekről: »Alig várta — úgymond — öszvekeléseket, hogy együtt keressék a madárfészeket; hogy szüntelenül együtt üljenek valamely magános hárfa hangjai mellett.« Belejátszott ezekbe a mondatokba a költő gyermekéveinek meg-megújuló emléke is; eszünkbe jut Szabónak a gyermekkorát többször újra fölidéző költészete:¹

Ó mint örültem lelkembe,
Ha fészekre akadtam
Mint vert szívem keblemben
Ha másnak mutathattam!²

Ezeknek az emlékeknek visszatérése Mária jellemzésében újra megtalálható. Nem véletlen, hogy mindez legjobban meg is felel a Máriáról alkotandó képnek. Zsigmond ezt az igaz, naív ártatlanságot nem ismeri föl Máriában. Gondolkodása — ha Máriáé fiatalítva van — tulságosan meggondolt, nyugodt, számító egy tizenöt éves ifjuhoz. Szinlelni tudja a szerelmet Mária iránt. Szerencséjére szerelmében nem is kételkedik senki; csak Garáné veszi észre, hogy a közeledő tavasz nem a Mária tavasza.

Zsigmondot a Máriának oly boldog napok után Lajos Budára vitte magával, hogy a magyar udvar levegőjében szokásainkat könnyebben elsajátítsa. Máriát Garáné alig tudta megvigasztalni. Az a barát nő pedig, a kinek szívét kiöntötte, de a ki nem volt már gyermek, hogy »Zsigmondnak iránta való kedvező figyelmetességét észre ne vette volna,« Borbára, az ő andalgásait elébb kinevette, majd pedig megúnta. Vágyott az udvar multságaira, a zárdáénál szabadabb életre, lármásabb vigasságokra. Atyja, Czilley befolyásának sikerül kivinnie, hogy leányát hazavihesse, Budára.

¹ L. a *Debreczeni Kalendárium* 1825-iki kötetében Sz. L. jelzéssel megjelent költeményét: *A' Gyermekkori idők emlékezete*. (Ujra közöltük a *Philol. Közl.* 31. kötetében.)

² *A' Tavasz* cz. költeményében. Ed. princ. 45—48. I. V. ö. még a főntebb elmondottakat *Egy szép Leányhoz* cz. költeményével. (U. ott, 26—27. l.)

Annál is könnyebben megkapta rá az engedelmet, mert Lajos Máriát is csak félesztendeig akarta még a kolostorban hagyni.

Ez a regény expositója és ez az egész, a mi ránk maradt. A regény további fejleményét sejtethjük ugyan: mikor Mária félév múlva Budára kerül, már Borbára szíve a Zsigmondé, az álmok királyfiát, a serdülő gyönyörű ifjut pedig Borbárához köti egy félév multságainak ezernyi kedves emléke. A nagyszombati kolostor kertjében, szürke falai között hullatott könyeket Mária nem ok nélkül sirta. Azt hisszük, ez lett volna a regényben az összeütközés, a regény veleje. Mégis, a további menetet találgatnunk hasztalan volna, épen mert minden csak találgatás maradna. Egy-egy odavetett czélzásból, meg a három főalak jellemrajzából is — mint egy vázlat valamely alakjának tartásából, mozdulatából — csak annyi következtetést vonhatunk, hogy Zsigmond és Borbára szerelme titokban tovább nő, és hogy Máriának anyján kívül Garáné marad egyedüli hű társa. A házasság nem teszi őt boldoggá, Lajos sejtelméi, növekvő nyugtalansága beteljesednek halála után. Zsigmondban pedig »a rendtelenségre hajló indulatot az idő természetévé változtatta« és Mária továbbcszenved mellette mindazt, a mi nőnek a szenvedésből kijuthat. Szervedésre született.

Ismételjük, mindez csak néhány halvány reflex. Az irodalomtörténet csak arról ítélhet, a mi megvan. Ez pedig két érdekes rajz csupán. Az elsőnek merev, komor, de éles vonásai Lajos korának végét ábrázolják. A másodiknak regényes háttere a kolostori élet rajza. Az előtérben a suttogó, kedves két gyermekleány, a kikben egyszerre ébred az első szerelem: az egyikben az öntudatlan, fájó vágy, a mely a szép királyfiúnak egy kézszerítésére, egy ábrándos pillantására emlékezik egyre,¹ és örömet lel az elmúlt percek emlékeiben; a másikban a kaczer, öntudatos szerelem, a mely játszani és uralkodni akar, a melynek a mult sohasem elég, a jövő reménye nem ad táplálékot, csak a jelen élvezete kell. Oldalt a képen van a királyfiú. Könnyelmű, élvhajhászó. Nem fejlett karakter, mert még gyermekifjú; a míg tekintete az ábrándos Máriára néz, másik pillantása már Borbára kacsintásait keresi és Mária szerelmével tudatosan visszaél.

Ez az alapján véve egészen poétikus rajz. A napfény rajta az a melegség, a melylyel költőnk Máriát rajzolja. Hatalmas birodalom királya lett, pedig szerelemre, boldogságra, nem hatalomra született. És ez tragikuma: hogy nőnek, helyesebben nőiesnek született, a kinek vágya nem a trón hatalma, fénye, nem királyi jogar, csak a királyfiú szerelme. Nem országon, csak egy szíven akar uralkodni és ezt nem éri el. Párhuzamos evvel a rajzzal talán az a megjegyzés, a melyet Szabó Nagy Lajosról tesz, a ki szintén hatalmas birodalom királya és egyénileg mégis boldogtalan. Minden esetre ez lehetett a terv irányezsméje.

¹ Ed. Toldy, 206. l.

A munka tehát nagy aláfestésű, és erős kézzel van rajzolva. Dugonics regényei mellett minden esetre úgy állt volna, mint a *Mátyás király* a kornak németből fordított vagy átdolgozott drámái mellett; sőt, a hogyan Szabó Lászlót egész költészetéből ismerjük, ez a tárgy jobban megfelelt volna lelkületének, írói tehetségének a drámáénál és leányos, gyöngéd lelke, a melyet épen nagyváradi tartózkodása idejében fog el a szerelem, bizonyára finom érzékkel oldotta volna meg a föladatot.

Kör ~~egy~~ csak töredék maradt. Tanuságot tesz arról a hatásról, a melylyel költészetére a göttingeniek és Rousseau voltak. Fejlett, szép stílusa nem jelentéktelen pont a magyar széppróza fejlődésében, épen abból az időből, a melyben szépprózáinkat Barczafalvi Szabó Dávid, vagy Mészáros Ignác képviseli. Kettős érdeke e töredéknek, hogy a történeti regény új irányát kezdi meg: a történeti hűségnek a regényben nagyobb szerepet biztosít mint Dugonics. Hogy lélektani vonások is vannak e kis töredékben, hogy — különösen a két gyermekleány szereplésében — a jellemrajz is tudatosan szép és élénk, azt talán sikerült megmutatnunk.

*

Toldy Ferenczen és Gyulai Pálon kívül irodalomtörténeteink sem e regénytöredéket, sem Szabó László egyéb prózai munkáit nem említik. Toldy és Gyulai is csak novella-töredéket látnak a *Mária király*-ban, a melyben ¹ »a történeti és novellistikai tárgyalás küzd«. A többi prózai munkában pedig nem ismerték meg Rousseau hatását és így e munkáknak igazi jelentőségét.

Pedig, a mit Szabó László regénytöredékében ad, az, talán bebizonyítottuk így is — si licet parva componere magnis — egy Van Dyck-vázlat barna tónusához hasonlítható, a melyen még csak néhány vonás jelzi, hogy ^w értő kéz alkotása. De mert ennyi meglátszik rajta, nem érdemli meg a mellőzést. Többi munkája pedig Rousseau közvetlen hatásának első, és mindmáig egyetlen igazi nyoma irodalmunkban.

Szentjóbi Szabó László prózai munkáinak a magyar széppróza, és különösen *Mária király*-ának a magyar regényirodalom történetében nem szabad nyom nélkül maradniok.

¹ Ed. Toldy, Bevezetés.

A POLITIKAI KÖLTÉSZETRŐL.

I.

A magyar politikai költészet bővebb elemzésével irodalmunkban eddig egyedül Arany László foglalkozott abban az értekezésében, melylyel az akadémiában székét elfoglalta. Ha azonban ezt az értekezést megvizsgáljuk, nyomban kiderül, hogy tartalmának jó háromnegyed része nem felel meg a címnek. Mert a politikai költészet elméletének fejtegetése helyett a magyar költészetnek szembeszökően hazafias jellegét olvassuk abban, bizonyítva bő hivatkozással a XVI. századtól kezdődőleg. Azt hirdeti Arany, hogy a magyar költészet mindig egy csapáson járt a nemzet politikai történetével. Vagy előtte villant fel világító tűz gyanánt, vagy a politikai események nyomán csendül meg harsogó vagy elhaló visszhang módjára. Hogy költészetünk kiválóan hazafias s a legszorosabb összefüggésben jelentkezik politikai történelmünkkel, szóval költészetünk legállandóbb s meghatározó tulajdonsága immár köztudatunkba belegyökerezett.

Ámde világos, hogy a hazafias költészet és politikai költészet nem azonos fogalmak. Mert pl. Kisfaludy K. *Mohácsa* vagy *Rákosi szántója*, Kölcsey *Zrínyi dala* vagy *Zrínyi második éneke* vagy Bajza *Apotheosisa* teljes mértékben hazafias költemények, de a politikai költészet keretébe épen nem illeszthetők. Egészen más elemekből alakult ki ezek tartalma, a hatásuk is egészen más irányú, mint a »Ne higgy magyar« kezdetű kurucz versnek vagy Bacsányi egyik-másik forradalmi jellegű költeményének. Arany László ezekre, mint egyenlő jellegű bizonyítékokra utal s így nem tesz különbséget hazafias költészet s politikai költemény között. Annyi bizonyos, hogy a határvonalat élesen s mégis biztosan kihúzni nem lehet. De az is kétségtelen, hogy habár a hazafias jelleg s a politikai színezet nem egymást kísérő vonások, lényeges különbség van a hazafias és politikai költészet között. A határvonal biztos kipécézése épen azért nehéz, mert a kétféle jegy a mi irodalmunkban rendszerint együttesen jelenik meg. Maga Arany is felveti s próbálja megfejteni említett értekezése rendjén (Arany L. összes művei II. k. 273–280. l.) azt a kérdést, hogy meddig

mehet a költészet a politika terén, meddig van joga a politikának helyet kérni a költészet keretei között?

Okoskodásának főbb eredményei a következők:

A pusztá politika (Code Napoleon) versbe szedve se költemény. A költészet akkor se hághat túl az érzelmek körén, ha a politika terére lép. Ez az érzelem lehet magáé a költőé, lehet egy párté, lehet az egész nemzeté vagy lehet valamely egyetemes társadalmi irányé is. A politikai költészetnek a lírában van helye s leggyakoribb és legtisztább formájú a dal, az óda, a himnusz. Elbeszélő és drámai költemények is átvághatnak a politikába, különösen lírai kitérések s politikai célzások közbeszövése által, sőt lehet, hogy az egész műnek politikai irányzata van. Az elbeszélő és színiköltészet tehát még kevésbé szólhat egyenesen és objektíve a politikába, mint a líra. Csak elrejtett tendenciákban nyilatkozhatik s ez is csak annyira terjedhet, hogy az olvasó politikai felfogása bizonyos emóciók által befolyást gyakorol. Általában az érzelmek szabják meg a határt, melyen túl a politikába a költészet át nem mehet.

A határvonal megjelölése végett szem előtt kell tartanunk a hazafias költészet jellemző tulajdonságait. Mert annyi kétségbevonhatatlanul áll, hogy a politikai költészet a hazafias költészet kiágazása.

Valamely költői alkotás az által válik hazafias költeménnyé hogy benne oly érzések nyernek kifejezést, a melyek az egész nemzet szívedobbanásával összecsengenek, a nemzet lelkét fejezik ki. Azon érzelmek művészi megszólaltatása kell, hogy a költemény tartalmát alkossa, a melyek egy nemzet lelkében a hazával, a nemzeti jellemmel s a nemzeti állammal egész létével kapcsolatosan fakadhatnak. Vörösmarty a nemzet majd ezer éves történelmének hatalmas képekben való feltüntetésével a rendületlen hűséget köti szívére minden magyarnak. Kölcsey Hymnusza az egész nemzet imádkozó érzelmeinek s vágyainak a kifejezője. A mit Vörösmarty a nemzet minden fiának keblébe akar írni, a mit Kölcsey az egész nemzet nevében Istenhez imádkozik: az akkori egész magyarság lelkébe beíródott, az egész nemzet imája volt. Nem csupán az akkori nemzedék, de a mostani és mindenkori magyar felemelő és tökéletes kifejezését találandja e két költeményben hazájához való viszonyának. Épen ezért lett mindkettő nemzeti énekünké.

Zrínyiiben százada nemzeti lelke szólal meg. Előtte verselőink egész sora, maga az országgyűlés kifejezi, hogy romlásunk oka a széthúzás, a pártoskodás, a felekezetekre való szakadás, hogy az igaz hitnek nincsen közöttünk se becsülete, se kelete. A szigeti hős martiromsága váltság nemzetünk föllendüléséért, országunk megszabadulásáért.

A példák felsorolását a temérdekségig lehetne szaporítani. De a végső következtetésre elég a legismertebbekre való hivatkozás. Mert ezekből is megállapítható, hogy az igazán hazafias költe-

ményben kifejezett érzelem egyetemes jellegű, az egész nemzeté s czélzata hasonlóképen egyetemes, a haza általános léte, az állam egyetemes érdekeinek az előbbrevitele. Természetes, hogy czélzatról csak annyiban lehet szó, a mennyire a művészetekben a czélzatoság egyáltalán helyet foglalhat.

Ennek következtében nem mehetnek hazafias költeményszámba a XVIII. század azon költői termékei, a melyek valamely vidék kiemelkedőbb férfiainak a dicséretét tartalmazzák. Ezekben a vidékiesség nyilatkozik meg s a közizlés helyesen bírálta meg ezek értékét, mert egyszerűen elfeledte őket. Nem tartozhat e csoportba Petőfinék néhány költeménye se, mert bennük nem a magyar nép egyetemének érzése szólal meg, hanem egynéhány forradalmi természet vágyakozása. Az azokban kifejezett czélzat sohasem volt az egész magyar nemzet czélja.

A valóban hazafias költeményt az érzelmenek és czélzatoságnak ez az egyetemes volta különbözteti meg s választja el a politikai költés alkotásaitól. Újabb költői irodalmunkban Bartók Lajos és Kozma Andor írtak ilyen természetű költeményeket. Az utóbbi örökösön a hatalmon levő párt érzéseit és czélzatait dalolta valóban sok szellemmel s előkelő formában. Bartók Lajos meg a maga pártjának volt kobzosa s az érzés mélységét, a hazafias hevület aggodásait tekintve megérdemelte, hogy műveit széles körben ismerjék. Úgy Kozma, mint Bartók verseinek a czélzatosága a végeredményben a haza jóléte. Csakhogy ehhez a jobbléthez más út nem vezethet felfogásuk szerint, mint épen az, a melyet ők hirdetnek, a melyet a saját pártjuk javalt. Az eszményhez vivő ösvénynek ilyen kizárólagos megfelelést s jóságot tulajdonítani: többé-kevésbé a pártállás egyedül üdvözítő voltának a követelése. S az ilyen jellemű alkotások a politikai költés termékei. E szempontból a XVI—XVII. század vitatkozó költészete, a bibliás elbeszélések nagy része inkább politikai, mint hazafias költészet. Valamely felekezetnek egyedül boldogító erőt adni, elfogultság egyrészt, másrészt pedig politika. S a XVI. és XVII. század elbeszélései valóban többnyire az egyik vagy másik felekezet politikai hivatásának az igazolására szolgáltak. Még a jó Tinódi is politizál néha. Bolondságnak tartja, hogy a nemzet a *magyari királyt* nem igen szokta megbecsülni. Pedig az ilyenek országlása alatt viruló erőben élt. Nemde a János-párt politikájának az igazolása ez?

A kurucz költészet jobbára hazafias költészet. Azok a dalok, a melyekben a szegény nép száz baja van panaszos hangon előadva, hol az idegen katonaság garázdálkodása, a hivatalnokok kínzó zsarnokoskodása nyer kifejezést, azok a költemények az egész nép, az egész nemzet panaszkodó érzéseinek a sirámai. De már a kurucz vagy labanczot pellengérré állító gúnydalokról vagy a Ne higgy magyar a németnek kezdetű szóatról nem állítható, hogy azok nemzeti közérzést fejeztek ki. Ezek egyszerűen szólva

pártpolitikai színezetű költemények, mert bennök egy pártnak, az egész nemzetből csak egy résznek (igaz, hogy a nagyobb résznek) a hangulata nyilatkozik.

Jól tudjuk azonban, hogy a nemzetek politikai felfogása, vágya, reménye az idők folyamán módosul. A mi egykor tömegeket indított lelkes elhatározásra, évtizedek vagy éppen évszázadok múlva halvány emlékezéssé szűródik le. Viszont egy egyénnek vagy néhány embernek az állami életre vonatkozó gondolata az idők rendjén oly általános elismerést és tekintélyt vív ki, hogy az egész nemzet magáénak vallja, az egész nemzet hevül érette. Így járnak a költemények is. Ott van pl. a Rákóczi nóta, a melyik kezdetben keletkezésekor csak a vezérlő fejedelem odaadó híveinek volt serkentő éneke. S ma már egy egész nemzet érzését villanyozza fel, ma már szinte nemzeti közénékünké idomult át. Vagy ott van Bacsányinak egy pár forradalmi jellegű költeménye. Akkor csak egynéhány ideálista reformer érzett együtt ezekkel a merész szabadságra hívó sorokkal. Csoda, hogy egyáltalán nyomda alá kerülhettek. Ma pedig a tiszta fenkölt s korát megelőző hazafias tárgyú alkotásokként élnek nemzetünk szellemi világában. E költemények tehát kezdetben, keletkezésük napjaiban, nélkülöztek az egyetemes vonást vagy érzésben, vagy a bennük kifejezett eszményben. De a haladó idő a részleges értékű eszményt s a töredékes hatású érzést általánosította s ezzel maguknak a költeményeknek értéke is fokozódott, hatása kiszélesedett. Kezdetben inkább politikai költemények voltak s ma már a tiszta hazafias költészet műfalkotásai.

Néha azonban tisztán hazafias költői alkotások politikai természetűvé változnak át. A francia forradalom vért és ideget felrázó indulója a Marseillaise ma sokkal több millióban dobogtatja meg a szívet, mint száz esztendővel ezelőtt. E kezdetben francia nemzeti költemény világkölteménynyé lett; a benne kifejezett hazafias (és egyetemes nemzeti) érzés és célzat ma már nem hazafias, hanem világézés és az összes munkások célzata. Többé nem egy nemzetet kapcsol össze dallama, hanem a legkülönbözőbb anyanyelvű szocializmust. Akárhol hangzik fel, Angolországban vagy nálunk, egy társadalmi osztály, az állampolgárok egy töredékes részének jelszava és indulója s nem hazafias, hanem politikai eszmény szolgálatában áll. Ugyanez mondható a Wacht am Rein-ra is. Az osztrák-német ajkán, ha úgy tetszik, éppen hazellenes célzata van e dalnak, mert a nagynémet egység ellenkezik az osztrák hazafisággal. Az ausztriai német a Wacht am Rein ütemeivel Ausztria ellen s a nagynémet egység mellett tüntet.

Politikai ízűvé s ennek következtében partialis eszmények hordozójává válhatik továbbá valamely költemény, ha szándékosan olyan körülmények között adatik elé, a melyek keletkezésének hátterével homlokegyenest ellentétben állanak. Elég itt utalnunk

Atalantinnon
a pol. ki. német
re pol. a. a. a. a.

Wacht am Rein
költői alkotás
politikai eszmény
hazafias érzés
a Marseillaise
mely ma szoci
al. Francia
Die Wacht am
Rein jelszó

arra, hogy a Kossuth-nóta még ma is igen sokszor politikai tüntetések eszközévé fokozódik alá. S így az eredetileg erők egybefogására, együttes cselekvésre buzdító ének épen az ellenkező vágyakozás kifejezője: a megoszlásra, a szétválásra törekvésnek a hangoztatója.

Érzésben és eszményben részleges jellemű költemények teszik a politikai költészetet. Ha az érzés, a költemény hangulata csak kevesek érzése és hangulata a haza iránt, ha a célzat, az eszmény nem az egész hazának, csak egy bizonyos pártnak vagy társadalmi osztálynak az eszménye és célzata, a mely sokszor épen ellenkezik a haza egyetemes jólétével: az a költemény nem a hazafias költészet, hanem a politikai költészet műalkotása. Ám az érzés és eszmény, mely kezdetben szűkkörű volt, általánosulhat vagy ha egyetemes értékű volt, részlegessé válhatik. Így maguk a költemények is változhatnak, különösen az által, ha megszólaltatásuk körülményei ellenkeznek a keletkezéskor fennállott viszonyokkal. A hazafias költemény politikai jelleművé alakulhat át.

II.

Nyilvánvaló, hogy ezen értelmezés szerint a politikai költészet termékeinek kivétel nélkül van valami határozott célja. Annak a társadalmi osztálynak vagy a polgárok egy rétegének eszköze a kimondott eszmény eléréséhez. Pedig a költészetnek is, mint a többi művészeteknek közvetlen céljuk nincs s így eszközi szerepük se lehet. Kérdés tehát, hogy a politikai költészet termékei bele-sorozhatók-e a költészeti, a művészeti alkotások csoportjába?

Annyi bizonyos, hogy a körtés-nótáknak, a napi politizálást kifejező ritmusoknak ép oly kevés köze van a költészet művészetéhez, mint a mennyire nem jogtudomány valamely röpirat s a mennyire távol van a szónoklattól a társalgás. Ám a kérdés itt azon fordul meg, hogy a költészet a maga keretében megtűrhet-e célzatosságot, avagy l'art pour l'art szigorú elve szerint a gyakorlati érvényesülésnek minden igényét ki kell belőle zárni? E tekintetben az elmélet és gyakorlat meglehetősen eltérnek egymástól úgy nálunk, mint az idegen irodalmakban. Nevezetesen az aesthetikusok s az aesth. hagyományokhoz szigorúan ragaszkodó theoretikusok a művészetek gyakorlatiasságát, gyakorlati célzatosságát elismerni vonakodnak, még mindig kedves játéknak állítják a művészeteket, az aesthetikai érzés kielégítőit. (Lásd Pekár: Pos. aesth. 10 s köv. lapokat.) Az evolutionista aesthetikusok pedig a cél fogalmát egyenesen a szép alkotó elemének tekintik. S a napi költészet, korunk művészete a gyakorlatban inkább ez utóbbi iránynak ad igazat. Nap-nap után hódítanak és szaporodnak az oly művészi alkotások, melyek a l'art pour l'art elve ellenére hatnak és pedig a szépség erejével. Az irány-regényekről ki mon-

daná, hogy nem divatosak? S nem szólva a lírának olykor a nyersségig gyakorlatias voltáról a drámák, a színművek jó nagy része nem ú. n. irányszínművek közé tartozik-e?

A politikai költészet termékei is ilyen irány-műalkotásnak mondhatók. S ha az irányregénynek van jogosultsága, ha a Takarodó s más színművek az aesthesis törvényeit szét nem szaggatják, akkor a politikai költészetet is bátran benne hagyhatják a művészet keretében. Ha nem sértik ezek a közízlést s nem tagadnak meg a hazaszeretet, állami élet s nemzetiség, a faji sajtóság történetileg kifejtett becses kulturkincseiből semmit, hanem ellenkezőleg erősítik ez eszméket — habár közvetett úton is — akkor igen is költői, művészeti alkotások. Mert bármily irányú az elmélet, bármennyire alá vannak vetve az idő hatásának s a fejlődő élet nyomásának a haza fogalmának értelmezése s az iránta való kötelességek megnyilatkozásának és teljesítésének módja, maga a hon, az otthon az emberiségnek, a nemzeteknek örökké szép elve marad s az érzés, mely az egyes és a hon között buzog kapocsként, tiszteletreméltó kell, hogy legyen.

DR. KRISTÓF GYÖRGY.

*Samuel Fauri st
Tamaritoci
Oronjain Karban*

ADATTÁR.

ADATOK GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

(Első közlemény.)

Gyöngyösy István életét főbb körvonalaiban már volt alkalmunk tisztázni e folyóirat hasábjain, de ezek az adatok is szűkszavúak voltak, csak igen óvatos következtetéseket lehetett belőlük vonnunk. Élete körülményeire vonatkozó kutatások még koránt sincsenek befejezve. A levéltárak homályából innen is onnan is előkerül egy-két adat, de ez a dolog természeténél fogva lassu és fáradságos munka.

A következő okiratok közlésével azonban véleményem szerint sok minden megerősítést nyer, a mit eddig csak sejtésképen kockáztattunk. A költő a közéletben is igen kiváló ember volt. Nagy jogtudása, bámulatos munkabírásával, a megyei közigazgatásban való jártasságával, alkudozó ügyességével, a melylyel megyéje érdekeit főurakkal, nádorral, s a mi a legnehezebb volt abban az időben, mindenható és pusztító katonáékkal szemben képviselni és védeni is tudta. Nagy tevékenységével, tudásával tört előre, s a hol megfordult, nevének tiszteletet, becsülést tudott szerezni.

1652-ben már házasember volt, mint ez felesége *Baranyay* Iлона osztálylevelén bizonyítva van. Hogy ebben az évben házasodott-e meg vagy még előbb, arra nincs adatunk. Mindenesetre ekkor még fiatal házas volt, korára nézve 26—30 évesnél nem lehetett több. Hiszen *László* nevű bátyja még 1656-ban is a külföldi egyetemeket járta; 1657-ben *Utrechtben* adta ki egy munkáját: »*A keresztyén vallás fundamentomi*« czímen. A könyv most lappang, de *Bod* Péter ebbéli tanúsága teljesen hiteles.

Már 1652-ben Nógrád megye esküdtje volt (*Tabulae judicariae assessor.*) A megyék ez esküdteket korlátlan számban választották, a kik fizetést nem kaptak, de a rendes fizetésű szolgabírákkal (*Judium*), a kiknek száma 3—4 volt, ezek felhívására napidíj mellett a peres

dolgokban eljárak. Hamarosan megválasztották *Gömör, Abauj, Pest* vármegye esküdtjének is, a mi hírének, tehetségének bizonyítéka. De egyébképen is rendszeres ügyvédséget folytatott. Az eddigi adatok szerint is tudjuk, hogy már 1653-ban Nógrádban *Galambos Zsófit* egy *pencki* zálogos perben védelmezte.

Már ez időben Nógrád megyében időzött, később pedig, mikor *Koháry* István főkapitány füleki seregbíróvá nevezi ki, 1658-ban a várban lakott. De mint seregbíró is eljárak a megyék ügyeiben, a mire egyenesen rá is volt kényszerítve, mert bár hivatala után három lótartásra volt joga, tehát századosi rangban állott, a királyi kassza sehogy se fizette a magyar vitézeket. A füleki végház vitézei, olvassuk az egykorú jelentésekben *kilencz éven* át egy krajczár »bért« se kaptak. Gyöngyösy maga keservesen panaszkodik a főkapitány Kohárynak: »Immár arra jutottam, hogy egy cselédemet se sustentálhatom.« A krónikás még sötétebb képet fest arról, hogy bánt el a bécsi udvar a magyar vitézekkel: »Ruhátalan, éhel van a vitézlő rend. Éhel haló a hajdú, tarisznyájába kér kenyeret háza népe táplálására, de nem kap, mivel a vármegye végezte: ha császár fizetésén való szolga, van fizetése, éljen azzal.« A fontos végvár maga is düledező, nyomorult állapotban volt, s a vég éhes hada a föld szegénységére vetette magát... De mit törődött ezzel a bécsi udvar? Neki Magyarország csak arra való volt, hogy a török dúlást, a magyar terület átengedésével, az örökös tartományokról elhárítsa.

Pedig a füleki vár nemcsak fontos véghely, de nevezetes közigazgatási központ is volt. A török hódoltság miatt kiszorult Pest, Nógrád és Heves vármegye is itten tartotta a gyűléseit, innen kormányozta még a behódolt népet is.

A költő maga, a mint előbb említve volt már, ekkor mint *advocatus* is működött. Annak hívták ez időben és később is, a kik magánfelek védelmét vállalták. Ez azonban nem volt kötelező. A megtámadott fél úgy védhette magát, a hogy tudta. De Gyöngyösy *Heves* vármegyének *fiskálisa* is volt. *Fiskálisnak* nevezték, a megye kiküldött jogtudósait, a kik a megyei pénztárból kapott díjért, a bűnösöket, árvákat, a szegény népet védelmezték. Ezért a felektől semmi díj se járt. Gyöngyösy, a mint az alább közölt okiratokból látszik, igen sokszor védelmezte a szegény népet, a nádornál, a német generálisoknál is járt ilyen küldetésben. De *procurator* is volt, ma prókátornak mondják, t. i. nagy urak birtokjogi pereiben is eljárak. Az eddigi adatok is bizonyítják, hogy *Zrinyi Ilona* és *Andrássyak*, *Wesselényi Ferencz*, *Széchy Mária* ügyvédje

procuratora is volt; az alább közölt okiratok bizonyítják, hogy a »véres kezű« Rákóczy Györgyné, vagy ismertebb nevén *Báthory Zsófia* ügyében eljár 1664-ben a megye megbízásából.

Az alább közölt okiratoknak, a melyeknek eredetije Heves vármegye levéltárában *Egerben* van, fontossága nyilvánvaló. Fájdalom, az eredeti jegyzőkönyvek, a megyeszékhelynek *Fülekről Egerbe* való átköltözésével elvesztek, csak az *elenchus* tartalmi kivonatai maradtak meg.

De e szűkszavú feljegyzések is tanuskodnak a költő nagy közéleti tevékenységéről, a mit 1653-tól kezdve 1682-ig, a mikor öregsége miatt is minden idejét *Gömör megye* ügyei foglalták le, a megye szolgálatában vitt véghez. E száraz adatokból is kiviláglik, hogy alig akad fontosabb ügye *Heves megyének*, a miben részt ne vett volna, a kényesebb dolgok, a nádorhoz való járás, a német generálisokkal való alkudozás, a szegénység védelme, a szepesi kamarával való kinos és nehéz tárgyalások, a nemzeti kizsákmányolás e sötét korszakában, a különféle fontos gyűlésekre való járás, majdnem teljesen a nyakába szakadnak. Előttünk nő Gyöngyösy egyénisége, a mint a megye a személyében és tehetségében való bizalommal legfontosabb ügyeit rábizza és tehetsége szerint jutalmazza is fáradozásait. Meg kell még azt is gondolnunk, hogy más megyék ügyeiben is eljár, főurak ügyeit intézte, füleki seregbíró, balogvári kapitány is volt ez időkben... E bokros, sőt súlyos teendői mellett, hogy érhetett reá, hogy a költészet mezején is értékes munkákkal ajándékozta meg nemzetét, az valóban bámulatos tevékenységre és tehetségre vall. Nemcsak közigazgatási tehetsége, de diplomatája is volt egyszerre több megyének is.

Már 1653-ban 53 magyar forintot és 76 denárt fizet ki néki a vármegye; bizonyosan meg is szolgált érte.

Ez az első adat Gyöngyösy heves vármegyei működéséről; ezen túl sűrűn beszélnek az iratok Gyöngyösy működéséről.

1657-ben, mikor Rákóczy György romlása következtében a bécsi udvar fegyverkezni kezd, először őt küldik a német katonáékhoz a táborba, takarmánnyal, pénzzel, élelmiszerekkel. Véle megy *Mocsári János* szolgabíró is.

1660-ban Montecuccoli megkezdte gyalázatos sétahadjáratát Erdély felé. Gyöngyösyt a *kassai* követségbe a hadak élelmezése és ellátása ügyében, és még ebben az évben a *tokaji* gyűlésre is elküldik az elrendelt insurrectio dolgában, mert Montecuccoli hadjáratának a föld népe kirablásánál egyéb eredménye nem volt és a török támadásától tartani lehetett. Ugyanilyen ügyben *Szepsiben* is megjelenik a gyűlésen, Homonnai

Drugeth Györggyel is tárgyal a megye nevében. 1661-ben a német katonasággal folytatott tárgyalásáról számol be megyéjének.

1661-ben Homonnai *Drugeth* Györggyel *Ónod* megerősítéséről tárgyal, a hol a megye ingyenes munkálatra volt kötelezve. Jelenti is, hogy *Ónod* véghely nincs rossz karban. Közbe kezességet vállal *Kiss* István fogolyért és a váltságdíjat, 40 frtot érte le is fizeti 1663-ban.

1663-ban magával a nádorral tárgyal, mert a megyére sok ingyenes robotmunkát róttak. Ugyanebben az évben hasonló ügyben tárgyal a nádorral. 1664-ben megyei bíróná, esküdtté választják. (Pro officio *judicatus* eligitur.)

1664-ben a nemesi felkelés ügyében, a hol a király nevében *Rottal* János is megjelent, Kassán gyűlés volt. A megyét újra *Gyöngyösy* István képviselte. *Rottal* a király nevében minden jót ígért, pedig akkor már Erdély tönkre ment, Magyarországon pedig teljes dühvel folyt a protestánsok, vagy más szóval és igazán mondva a magyarság üldözése. Ekkor már csak négy protestáns főúri család volt és ekkor fogtak a vármegyék, városok katholicizálásához: így akarták lehetetlenné tenni a magyarságnak, hogy a rajta elkövetett erőszakosságokért elégtételt nyerhessenek.

1665-ben tudjuk, hogy a költő *Füle* várát és a seregbírószágot otthagya, *Murány várában* lakott. Az előző évben Kassán megjelent »Murányi Venus«-a is. Wesselényi nádor saját költségén kiadta; ekkor már e főúr komornyikja lett, valamint maga a nádor »Ő felsége komornyikja« volt, vagy a mint most mondják kamarása. Gyöngyösy bizonyos commenciót kapott a nádori udvarban, urának rábizott ügyeiben eljár, tehát, mint jogtudós egyik *procurator*a volt a nádori udvarnak, azonban e mellett a mások és a saját ügyeit is elláthatta. A nádor komornyikját Heves vármegye újból szolgabírónak választja.

Ebben az évben tiltakozik a nádor a *vasvári* gyalázatos béke megerősítése ellen a pozsonyi káptalannál, a mire ügyet se hajt a bécsi udvar. A magyarság rettentő üldözése folyik, a vérengző *Báthory* Zsófia végtelen jószágainak minden lakójára rá akarja kényszeríteni a katholicus vallást.

Az ország állapota egyre válságosabb lesz. Gyöngyösyt elküldik a zempléni *Terebesre* a 13 vármegyétől hirdetett gyűlésre. A kedélyek lecsillapítására szánt királyi üzenetet írásban hozza haza megyéjének, de ez az érdekes nyilatkozat elveszett. Ezután megint *Ónod* vára megerősítésének ügyében küldetik ki. Még ez évben katonákkal a szegény nép keserves panaszai dolgában is alkudozik.

1667-ben újra Zemplén községbe megy a megye nevében részleges országgyűlési követnek. A Wesselényi-féle összeesküvés feje, a labancz-érzésű, de tüzes magyar nádor meghal. Az összeesküvés vezetése az állhatatlan és kapkodó *Zrinyi Péterre* és *Nádasdy Ferenczre* marad. Hogy Gyöngyösy István az összeesküvésről ne tudott volna, azt szinte képtelenség elhinnünk. Sógora *Szepessy Pál*, tudjuk, főembere volt e tanácskozásnak, a mi sűrűn folyt a nádori udvarban, Murány várában. Hogy azonban Bécs előtt gyanuba került a költő is, bizonyítja az a körülmény is, hogy a következő évben már belekerült a »rebellio« hívei névsorába. *Széchy Mária* ebben az esztendőben árulja el az összeesküvést Bécsnek, a költő is kegyvesztett lesz nála. Számúzik a murányi udvarból. *Balog* vár kapitányának rendeli asszonya, de egyúttal *Babaluska* falut is kezére adja. Kedves emberét, a mikor egyik kezével sujtotta, a másikkal, nem állotta meg, hogy meg ne csirógassa.

A következő évben különösen az *ónodi erbődítések* ügyeit intézi, 1670-ben mint megyéjének követe részt vesz még a *kassai gyűlésen* is, a hol egyúttal *Széchy Mária*t is képviselte. E gyűlést az udvar tudvalevőleg eltiltotta, s az összeesküvés egyúttal ürügyül szolgált néki arra, hogy »cseh saruba« próbálja szorítani a nyakas magyart. Ki akarták irtani a még udvarivá nem lett főúri világot, a protestánsokat, vagyis a magyarságot, mert a magyarok legnagyobb része még akkor is azt a hitet vallotta. A rettenetes vértörvényszékek ekkor kezdték meg működésüket, az elfogatások egymást érték. *Spork* tábornok rablóhadának kényre-kezdvre kiszolgáltatták e szerencsétlen országot, *Báthory Zsófia* versenyt irtotta, fogdosatta a némettel véreit. Gyöngyösy maga is fogságba került nyolcz nógrádi társával, a füleki vár tisztikarának kezessége és Szelepcsényi kegyelme mentette ki onnan. Ekkor lett katolikussá, hogy bántódása ne legyen. Idős ember volt már ez időben, ötven év körül járt.

Ez évben és a következő esztendőben többnyire Bécsben tartózkodott *Széchy Mária*val, a kit a hű ember ügye eldőltségig el nem hagyott, mégis 1671-ben újra szolgabírónak választják *Balog Mihály*lyal, *Ebeczky Menyhért*tel, *Jó Mihály*lyal együtt. Alispán régi szolgabírótársa *Mocsáry Ferencz* lett. Ugyanebben az évben a kirótt hadi adók ügyében *Spankau* tábornokkal Kassán alkudozik. E rettenetes időkben, a kit el nem fogtak a török földre menekült, s az ország szabadsága már csak a »*bujdosók*« táborában élt, a kik »az ágak zöldelésekor« minden évben megújították küzdelmüket a német zsoldosok ellen.

Az 1672-iki feljegyzésekből látjuk, hogy *Mocsáry Ferencz* igen rövid ideig viselte az alispánságot, ez évben már *Tasy Mihály* volt az alispán.

Gyöngyösy István ez időben állandóan *Csetneken* lakott, pártfogójától *Andrássy* Miklóstól nyert zálogos ház és földek élvezetében, Gömörben különben is több részbirtoka volt felesége *Baranyay* Ilona után. Fiatalos merészséggel 1674-ben a jó ötvenes férfit elvette feleségül *Andrássyék* pártfogoltját, a fiatal *Görgei* Juditot. 1674-ben újra megválasztják Gyöngyösyt szolgabírónak, hivataltársai voltak: *Ebeczky* Menyhért, *Mocsáry* György, *Dévay* János, alispán *Melczer* János. Hivatalnok társai folyton változtak, de ő 1657-től kezdve állandóan szogabírája volt a megyének. Ez évben újra a terhes hadiadók ügyében tárgyal a királyi biztosokkal. Mily keserves állapot volt ez, kitűnik abból, hogy mily emberekkel kellett tárgyalnia. A bécsi udvar a legelvetemedettebb személyeket küldte Magyarországra — rendet csinálni. *Volkra* Ferdinánd nemcsak tudatlanságáról volt ismeretes Bécsben, de hivatalosan megállapították róla, hogy *lopott* és *sikkasztott*. Mégis őt nevezték ki a szepesi kamara *elnökének*. Tehát ő volt Magyarország pénzügyminisztere. Mellette *Draheim* Vilmos *egykori kutyapeccér* lett a fiskális javak igazgatója. Egymással versenyeztek az »égbekiáltó büntények« elkövetésében. *Walseg Regele* báró fiskális igazgatót »rabló despota«-nak minősítette a magyar kancellária, de hiába volt minden panasz, »a visszaeső bűnösökre«, a magyarokra a legelvetemedettebb embereket zúdította a bécsi udvar. Ilyen emberek kezében voltak az ország pénzügyei. Mennyit raboltak kíséretökkel együtt ezek az emberek és mégis mily óriási értéket tudtak Bécsbe is szállítani! Hozzá kell vennünk még a német zsoldosok égbekiáltó féktelenségeit, hogy az ország rettenetes helyzetéről fogalmat szerezhessünk. Gyöngyösynek pedig folyton ez alakokkal és az adóügyekkel kellett bajlódnia; bizonyosan ez ügyekben kifejtett alkudozó ügyessége miatt választották meg újra és újra szolgabírónak. 1676-ban *Mocsáry*n kívül, a kinek helyébe *Dobay* Jánost választották a régiek hivataltársai. 1677-ik évben szállított 500 frtot s már előbb elvitt 1000 tallért a szepesi kamarának. Ugyanez évben *Straszaldo* levelét mutatja be a vármegyének, a melyben a »rabló *Regele* kassai pénzügyi praefectus követeléseinek« kielégítését követeli.

1677-ben *Gyöngyösy* István és *Sipos* János az elviselhetetlen adók ügyében újra követségbe mennek a szepesi kamarához, a nyugtákat is viszik az eddig tett befizetésekről és természetben beszolgáltatott adókról. Mind a két követet *Kassán* börtönbe vetették, s a megye kénytelen volt sürgősen elrendelni a követelt természetbeli adók beszolgáltatását, mert a rettenetes katonai végrehajtást másképen el nem kerülhették. Ekkor már *Cobb* Farkas volt a »generál«, a ki vérbe

mártott pallost, nyársat, kereket hordatott szét és a föld népét is biztatta, hogy »Ő felsége intencziója« szerint öljék, vágják a gyanusokat, maga persze annál jobban serénykedett a végnélküli elfogatásokban.

1678-ban Gyöngyösy Ebeczky Tamással, mert Sípos János többé nem vállalkozott e veszedelmes útra, újra elindult, hogy Cobbal alkudozzék, noha a mult évben már megízlelte börtöne keserűségeit. A vármegye nevében a saját veszedelmökre ki kellett jelenteniök: 1. hogy a követelt összeget nem fizethetik meg; 2. az ingyenes munkában és az eddigi kivetéseknel nagyobb természetbéli adót vállokra nem vehetnek; 4. a »generál«-nak adnak hat kocsit és lovat, »a sereg részére« 14-et és lovakat; 4. Lochinszky Mihály kamarai titkár részére egy gyorslábú paripát ígérnek.

A további alkudozásokból kiderül, hogy már addig egy év alatt 6752 köből gabonaneműt adtak és még $3151\frac{3}{4}$ köblöt követelnek, azonfelül 600 forintokat. A további alkudozások végett újra Ebeczky Tamást küldték el. Gyöngyösy már nem ment el véle. Az elviselhetetlen adóügyben Leslie generálhoz az egész vármegyei tisztikar, többekkel együtt Gyöngyösy is elmegyen.

1679-ben a vármegye bizalmából Gyöngyösyt Pápay Péter helyére helyettes alispánnak választják; ez bizonyosan inkább megtiszteltetés számba megyen, mert állandóan úgy se lakott a megyében.

1680-ban a többek közt a *bekölcziek, csányiak, kápolnaiak, aranyosiak, domonkosiak* ügyeiben jár el, a kiknek marháit a katonaság elhajtotta, s a rájuk vétett adót nem voltak képesek megfizetni.

Gyöngyösy ez időben már a gömöri ügyekben is erősen kezd szerezni. Laczkovics Istvánnal 1681-ben kiküldik a gömöriek Heves-megyébe, hogy a katonák élelmezési ügyében tárgyaljanak.

Ugyancsak őket sürgősen megbízza Heves vármegye, hogy a katonaságnak szállítandó adók ügyében sürgősen tárgyaljanak a katonasággal, mert a katonai végrehajtás veszedelme fenyegette a vármegyét. Laczkovics küldetése bizonyítja, hogy a vármegyék más megyék kipróbált embereit is megbízták ügyeik elintézésével.

Tudjuk, hogy ebben az évben Gyöngyösyt Gömör vármegye a híres *soproni* országgyűlésre követévé választotta, s épen azért, mikor Heves-vármegye e siralmas ügyben Kassára is követeket küldött Laczkovicscsal ez újabb útra Borsicz János ment, biztosan azért, mert Gyöngyösy a soproni országgyűlésre sietett.

Az utolsó bejegyzést Gyöngyösy hevesvármegyei működéséről 1682-ben találjuk, a mikor Gyürky Pállal a megyei porták össze-

írásában fáradozott. Ez igen fontos küldetés volt, mert ez az összeírás az adókiivetés alapjául szolgált. Ezentúl Gyöngyösy *Gömör vármegyében* szerepel, bizonyosan öregsége is akadályozta, hogy nagy utakat tegyen, de hiszen Gömörben is talált elég foglalatosságot, az Andrásyak jogügyeit is ő intézte, jószágaik ügyes-bajos dolgait is a veszedelmes időkben »még élete veszélyeztetésével« is, mint maga *Andrássy* Miklós írja róla, végezte. De 1686-ban Gömör megye végre, mert már azelőtt egyszer megbukott, alispánjává választotta. Ott működött tehát, mint alispán és a megyének országgyűlési követe.

Ezekből látszik, hogy a legnagyobb tevékenységet *Heves- és Gömör vármegyékben* fejtette ki. De Gömörbe már hajlott korában került, férfikorának tehetségeit *Heves vármegye* részére gyümölcsöztette. Mindezek alapján legyen szabad egy feltevést kockáztatnom, a mely szerintem a legnagyobb valószínűséggel bír. Én azt hiszem, hogy Gyöngyösynek a családja *Heves vármegyéből Gyöngyösről* való. Ezt a családi hagyomány is úgy tartja. A nemességszerző *Horváth* György, testvére *Mihály*, költőnk nagyapja, sőt *János* is Gyöngyösy István édesapja *Gyöngyösön* születhettek. Igaz, hogy *György* a nemeslevelet Zemplén vármegyében hirdettette ki, tehát ekkor odavaló lakos volt s ott akart élni nemesi jogaival, de ő, mint katona ember oda csak elszármazott. *Mihálynak* fia *János*, a ki zemplémi birtokos is lett, nemességét csak 1619-ben hirdettette ki Ung megyében, sőt *Homonnay* Drugeth Györgytől eredő zálogos birtokára királyi beleegyezést (regius consensust) is kért és kapott. Itt neve már: *Joannes Horváth* aliter *Gyöngyösy*.

A királyi beleegyezés fáradságos megszerzése két okból történhetett, mert máskép nem magyarázható. Az óvatos *János*, a ki a mint a gyér adatokból is kitűnik, nagy vagyonszerző volt és *Eperjesen* is prókátoroskodott, biztosítani akarta a hatalmas főúrral szemben ungvári házáat, szabad, dézsmamentes szőleít és földjeit, de nemességét is, mert ez oklevélből látszik, hogy nevét nyomatékosan *Horváth alias Gyöngyösynek* iratja. Az akkori szokás szerint, a máshonnan jött embereket származása nevérol is hívják; így egy Gyöngyösyt, a ki *Kassáról* került Csíkba, *Kassaynak* neveztek el, mert *Kassáról* jött oda. *Jánost* is így nevezhették el, mert *Gyöngyösről*, *Hevesből* került Ungba, Gyöngyösynek pedig tulajdonképen *Horváth* lett volna a neve. Hogy ez általánosan elterjedt másféle nevérol nemesi jogain csorba ne essék, eszközölhette ki a királytól azt az oklevelet 1630-ban, a hol *Horváth aliter Gyöngyösynek* van mondva királyi szóval is. Ettől fogva a család csakis Gyöngyösynek írta magát. Gyöngyösy *Jánosnak* nagy vagyona, de sok

gyermeke is volt. *Pál* Csíkba került le és mindenestre az erdélyi nemes Gyöngyösyek őse lett. *János Eperjesen* az apja kőházában maradt és élt. *László* pappá lett volna, de korán elhalt. *Ferencz* Ungban maradt a *jenkei* házban és birtokban. »Istók«, ahogy az apja legkisebb fiát végrendeletében is nevezte, noha »Istók« már ekkor a harminczadik éven túl volt, nem maradt *Ungban* vagy *Eperjesen*, hanem *Fülekre* Nógrádba ment, mint törekvő fiatal ember szerencsét próbálni. Nemcsak arra számíthatott, hogy ott ez időben három vármegyének központja volt, hanem arra is, hogy éppen *Heves* vármegye is ott tartotta gyűléseit, s ő mint hevesi származású családból való ott a megyei szolgálatra is könnyebben bejuthat. És csakugyan úgy is történt. Élete legszebb éveit valóban e megye szolgálatában töltötte el. Mindez olyan feltevés, a mit csak az ezután előkerülő adatok igazolhatnak teljesen. Azonban valószínűségek igen nagy.

Még egyet kell kiemelnem: Gyöngyösy neve ez okiratokban *háromféle képen* van írva: Gyöngyösi-nek, Gyöngyösy-nek és Gyöngyössy-nek is. A királyi okirat 1630-ban csakis és következetesen *Gyöngyösy-nek* írja. Különbö a közölt okiratok szóljanak magokért.

Heves vármegye levéltárában Gyöngyösy Istvánra vonatkozólag talált regesták:

1653. évi 1. jkl. Gyöngyösi Stephanus: ab isto super levatis 53 florenis Hungaricalibus Denariis 76. qua pecunia Coronali Nikolaus Belevári Cottum quietat 30. 8bris.

1654. évi 8. jkl. Gyöngyösi Stephanus cum Lelesiensibus nomine Sigismundi Nyári protestatur intuitu invasionis Praediorum Ráczfalu, Rosnoki, Keólkút, Nagy Bereg, Tarnócza, Kompolt sic dictonum.

1656. évi 35. jkl. Gyöngyösi Stephani nomine Joannes Zolnai alias Gombkötő senior causam erectam intuitu repetitionis fugitivi coloni post mortem Dni Terrestris Andreae Radai in Helenam Rádai consortem Joannis Darvas transfert cuius translationis paria cum protestatione extradari petit Franciscus Libercei: pariter ratione eadem erectam causam ob mutationem officii Sigismundi Zugor Eppi Vacienensis in Joannem Pálfalvai Eppum Varadiensem transfert.

1657. évi 5. jkl. Gyöngyösy Stephanus, Joannes Mocsári, et Franciscus Libercei Cottuum Notarius penes Diurnum 15 Taller. ad C. Palatinum iuxta tenorem mandati praeceptorii C. Palatini seriem causae per Catharinam Róthi viduam Stephano-Fáyanam contra C. Emericum Balassy de Gyarmat intuitu actus potentiarii in loco *Péntek Völgye* patrati motae scriptotenus repraesentaturi ablegantur, qui simul eundem instabunt, ne similia mandata ob respectum quorumvis nobilium expediat.

1657. évi 13. jkl. Gyöngyösi Stephanus ac alii in Prothocollo denominati pro exigendis rationibus Cottensium Officialium deputantur.

Gyöngyösi Stephano et Joanni *Mocsári* Judlium cum Annona ac aliis Naturalibus ad castra *Neosoliensi* ablegatis ad 12 florenos per eosdem in hospitalitatem expensos adduntur flor. 18.

1658. évi 29. jkl. Gyöngyösy Stephanus ac alii in Prothocollo denominati pro exigendis rationibus officialium Cottensium eliguntur.

1660. évi 51. jkl. Gyöngyösy Stephanus Alexandri Semsei militiae ductoris quietantiam melioraturus, item coronalem pecuniam qua duor. Annor. Cottus hujus restantiam administraturus, nec non tam super hac administratione pecuniaria, quam super annonario subsidio quietantiam petiturus, prius tamen Michaelae Podlellári administrationis Cassoviensis consiliario super extradatione dictarum quietantiarum literatorie requisito penes viaticum flor. 12. *Cassoviam* ablegatur.

1660. évi 58. jkl. Gyöngyösi Stephanus et Stephanus Vámosi de Kürt V. Comes ad literas suae Maestatis Generalem Insurrectionem promulgantes, ad alias vero C. Palatini pro consultatione certos ablegatos *Tokainum* expediendos praecipientes, ac simul loco personalis insurrectionis ordinatam summam et administrationem naturalium adurgentes ablegantur.

1660. évi 58. és 60. jkl. Gyöngyösy Stephanus et Stephanus Vámosi de Kürt V. Comes ad C. Palatinum ablegati legationis suae seriem referunt. Gyöngyösy Stephanus ad exigentiam literarum C. Palatini pro consultatione ad oppidum *Szepsi* penes viaticum flor. 20 instructione munitus ablegatur. Gyöngyösi Stephanus ex ablegatione redux produxit instructionem Petro Bosnyák, et Martino Boncsi ad suam Maestatem per Regnicolas expeditis datam, ac simul plurium naturalium administrationem desiderari retulit: hinc ut eadem administratio pecunia exolvi possit, dictorum militum officiales medio Lucae Szerémi requiruntur.

Gyöngyösi Stephanus ad literas C. Georgii Drugeth de Homonna administrationem naturalium in proxima Diaeta ad hos Comitatus impostorum adurgentes in locum Lucae Szerémi qua impediti ablegati ad militum officiales pro hoc negotio complanando ablegatur.

1661. évi 71. jkl. Gyöngyösy Stephani, qua ad militiam Germanicam ablegati, rationes per deputatos exactae hic leguntur, item eodem ablegato conferuntur pro fatigio flor. 12.

1661. évi 74. jkl. Gyöngyösi Stephanus ad literas C. Georgii Druget de *Homonna* supr. Generalis ad praesidium *Ónod* quemdam hominem ablegandum pro oculata certor. palor. praecipientes, ac administrationem gratuitorum laborum adurgentes ablegatur viatico flor. 20. et credentialibus Cottus munitus.

1661. évi 75. jkl. Gyöngyösy Stephanus, ac alii rationum exactores deputantur pro defuncti Stephani Vámosi antea V. Comitatus rationibus exigendis apud ejusdem relictam Elisabetham Aszalay remansis. Gyöngyösi Stephanus ex praecedenti Congregatione ablegatus refert ob absentiam caeterorum Comitatum nihil esse decisum, declaratque non adeo esse praesidium Onodiense ruinum.

1661. évi 85. jkl. Gyöngyösy Stephanus pro Stephano Kis Captivo sub onere flor. 40. fidejussorem se obligat.

1663. évi 103. jkl. Gyöngyösi Stephanus penes viaticum flor. 12. ad C. Palatinum respectu onerosae praetensionis Sigismundi Petheő V. Generalis in puncto administrationis gratuitorum laborum formatae ablegatur.

1663. évi 107. jkl. Gyöngyösi Stephanus ad C. Palatinum ablegatus redux seriem suae legationis refert.

1663. évi 117. jkl. Gyöngyösi Stephanus, et Stephanus Dorogffy pro C. Palatini in supr. Generalem installatione requirente supr. hor. Cottuum Comite qua Regio pro hoc actu commissario penes viaticum flor. 40 ablegantur.

1663. évi 120. jkl. Gyöngyösi Stephanus et Stephanus Dorogffy ad Installationem supr. Generalis ablegati seriem suae legationis referunt, simul Ladislaum Rákóczi in Stephani Káli negotio iuxta resolutionem supr. Comitis deliberari velle declarant, pro cuius negotii continuatione Cottus Advocatus cum viatico flor. 50 expeditur item iidem ablegati Pauli Szepesi qua partium Regni Hung. super ablegati legationis seriem scriptotenus repraesentant nec non eundem C. Palatinum in puncto oppressionis miserae plebis mutuam cum Cottibus inire velle correspondentiam declarant.

1663. évi 121. jkl. Gyöngyösi Stephanus pro Stephano Kis Captivo susceptam fidejussionem deponit.

1664. évi 134. jkl. Gyöngyösi Stephanus, Stephanus Joó Michael Balog, Georgius Kozári, in locum Pauli Némethi, Stephani Dorogffy, Joannis Kanisay, Joannis Nádudvary aliter Deres officii suis sponte valedicentium pro Officio Judicatus eliguntur Ladislao Báthory de Gagy in Offo V. Comitis permanente.

GYÖNGYÖSI LÁSZLÓ.

EGYLEVELES NYOMTATVÁNYOK A XVIII. SZÁZADBÓL.

(Második és befejező közlemény.)

III.

Kegyességgel 's Vitézséggel Nyertt KORONA: Melly nem költött, vagy költsön kértt, hanem valóságos fénnel, vitézi mezőkben nyilván mutatott Virtusokkal ragyogván, Fejébe tétetik, Marosnémeti Meltosagos Groff GYULAI FERENCZ Urnak ő Excellenciajanak. A Felsőleges VI. Károly Római Tsászár' Mezei Vicze-Mareschallus Vitéz Generalissának, és egy hires-neves Gyalog Regimentnek Fő Colonellusának. Kinek fényes származása, a nagy Istennek kegyelmes és független rendeléséből, ama nagy Nevű Gyula Magyar Főkapitány régi Törökéből tündöklött-ki: Uri Eleji Gyula Várát Zaránd Vármegyében szakadatlan Linea szerint sok száz esztendőig bírván, 's még ma-is az örökös Jusra az Unokák figyelmeztvén. Nem seledkedhették azt régi disztől meszsze esett Nemzetünknek sok rendbéli változásai, hogy ezen Méltóságos Háznak választott Fijaiban a

Vitéz vér vizzé változzon; sőt a Felsőes Tsászároknak, királyoknak, Méltóságos Fejedelmeknek Hadi dolgaikban, a Gyulai Uri Ház népből álló Tanácsos és Vitéz Férjfiaknak Neveik s Viselt dolgaik elő-adattanak, Öszve ágazott vala hajdani [...] Ház Nagy Generalisi embernek Székely Antalnak Házával; kihez Maximilianus Felsőes Tsászárnak saját kezeivel iratott három Levelit a Méltóságos Familia emlékezetre ma-is meg-tart. Nagy hírű és tanácsú Vitéz Gyulai Ferentz Ur, nagy Emlékezetű Rakoczi Fejedelmek idejekben Váradi Fő Kapitány, és a Partiumnak 's minden Hajdu-Várasoknak Méltóságos Fő Generálisok, úgy Jenő és Déva 's több Váraknak Fő Kapitányok, Tekint. N. Bihar, Zaránd, Arad és Békés Vármegyéknek Fő Ispányok, 's egyszersmind a Méltóságos Fejedelmeknek Tanács-Ur Hívek, jelesen fényesítette a Méltóságos Gyulai Háznak emlékezetit. Ki-is Pétsi Simon, abban az időben Ország Cancelláriusának, Kornis Susánnától Méltóságos Kornis Farkas Ur kedves Leányától született Pétsi Margit édes Leányát, szeretettel és hittel magához házassági szent életre kötven, vött Istentől két Fijakat, Istvánt, (kinek Ága el-száradott) és Méltóságos Gyulai Ferencz Gróff Urat, Méltóságos Apafi Mihály Fejedelem belső Tanács-Ur Hívét, Tekintetes Nemes Küküllő és Közép-Szolnok Vármegyéknek Fő Ispánjokat, és Tekintetes Nemes Udvarhely-Szék Fő Kapitányát: Ki-is Isteni parantsolat szerint, Hites-Társul maga mellé vévén, Magyarországban, nagy és jó hírű, sok Jóságú Uri Vitéz Férfinak Barakonyi Ferencznek édes Leányát, Barakonyi Kalárát (más nagy Familiák-is bé-folyván a Gyulai Uri Házba,) öszve ágazott a' Méltóságos Gyulai Ház a' két Hazákban első tekintetű Rákoczi, Lorándfi, Kornis, Bethlen, Kapi, 's több fényes Familiákkal: Ilyen Uri kútfejekből lett eredete, ditsőséges emlékezetű Méltóságos Maros Némethi Gróff Gyulai Ferencz Vitéz Generalis Urnak ő Excellentiájának Születése pedig lett Nagy-Attyának Barakonyi Ferencznek Tornai felső Vár [...] eleve lett jeles Jellel, 1674. Esz-ben. Augústus Hónapnak 11. Napján: De édes szülő Anyjától a' halál által megfosztatván még neveletlen korában; idvezült Méltóságos édes Attya kegyes szorgalmatossága által a' szép tudományokban és kegyességben idejének nevedése szerint gyarapított, és osztán Ifjui időre jutván Isteni vezérlés által, a természet-is úgy készítvén, 's Vitéz Elejinek meleg Vérek benne szökdétselvén, a Hadi igen terhes, s puha testnek kedvetlen állapotra adta magát 1703-dik Esztendőben: melly Esztendő után mennyi hevet, hi [...] vigyázást, fáradtságot, próbát, ostromot, útközetet látott 's viselt légyen, ez egész papiros bé nem foghatná: Ugyan-is, noha a' véle született szelidség, s modestia, mint-egy, a külső szemnek, Vitézi sok virtussait el-titkolták légyen; de azok belőle, mikor a Mező és Tsat [...] kívánta, ki-rohanva szikráztak-ki, a' Martialis Embereknek álmétkodásokra; mellyeket inkább tudnának elő-számlálni, Olasz-Ország, Frantzia-Ország, Helvetia, Pedemontium, 's Méltóságos Hertzegi, Fejedelmi, Gróffi, Generalisi, s. a. t. Vitéz Társii, Pátronusi, Gavalléri, Baráti, mint a' mi Nemzetünknek-Oratori. Noha pedig többire fegyvere híjában nem járt; mindazáltal Juria nevű Erösség, Pedemontiumban a Frantziától igen sok embere kárával meg-vétetvén rabbá esett, és Frantzia Ország-

ban 21 hónapokig raboskodott vala. Sok jeles [...] dolgaira illendőképen emlékeztvén a' Felséges három Romai Tsászárok, Leopoldus, Josephus, és mostan Uralkodó Felséges Carolus Kegyelmes Urunk, garâditsonként meg-nevelték Méltóságát, a magok kegyelmes Decretumikban nagy érdemeit fényessen fel-tétetvén. Hogy pedig Uri Familiájában maga után szövétneket hagyna; jegyzette vala el magának Isten törvénye szerint való Társúl, tündöklő emlékezetü Mélt. Erdélyi Gubernátor Losontzi Bánffi György Gróff Ur ő Excellentiája, kedves Hites Társától, Méltóságos Bethlen Kalára Gróff Asszszonytól született édes Leányát, Méltóságos Losontzi Bánffi Mária Gróff Asszszonyt, 1709-ben, Junius Hónak 7-dik napján: Kivel példás, tiszta szeretetben, egyességben, Isteni félelemben élvén, vett Istentől szép Uri Fiakat és Leányokat; a kik közzül négyen hagyattak-meg; úgymint Mélt. Gyulai Kalára Gróff Iffju Asszszony, Mélt. Bethlen Imre Gróff Ur ő Nagysága kedves Hites-Társa; Méltóságos Gróff Gyulai Ferencz Urfi; Mélt. Gyulai Kata Gróff Kis-Asszszony; és Gyulai Samuel neveletlen Gróff Urfi, kiknek gondjokat az Árvák' irgalmas Attyára, Istenre, és siralomba merültt erős Débora hitü kegyes özvegyére bizván; e' világi sok hartzai, sátánon 's bünön lett győzedelmei után, naponként el-fogyató nyavalyáji, de töredelmes s hatható könyörgései között, élő erős hittel, hatalmas és kegyelmes Megváltójának markába Lelkét le-tette, 1728-ban, October 13-dik napján, közel Mántuához egy nyári mulató-udvar-házban; hagyván nagy szomorúságot, de édes emlékezetet minden Uri Vitéz Társainak, maga Méltóságos Regimentjének, Uri Attyafiainak, s' Jóakarójinak; el-felejthetetlen keserúséget, igaz belső és külső gyászt Szerelmesseinek, 's e' diszes koronának el-készíttetését tőle sokszor meg-vigasztaltatott, Maros-Vásárhelytt Isteni Kegyelem alatt élő Nemes Collegiumnak.

Az igaz Vitéz név soha egyre sem fér,
 Kinek fegyverére nem tseppent Isten' vér:
 Tolvaj, nem Katona, a' ki Istent nem nyér:
 Fonákul fordul-fel az ollynak le-tött bér.
 Tsak pusztít az illyen, 's dülja földnek népét,
 De nem nyér, mert rontja a' nagy Isten' képét;
 Prédál, de belőle szent Oltárt nem épét:
 Hamar meg-kóstolja halál' mérges pépét.
 De kinek mindenkor Istenre néz szíve,
 'S Isten ditsősége tzélul van fel-téve,
 Sem jobb sem bal felé nem hajlik kézive,
 Soha szerentséje nints tőle el-véve.
 Meg-nyeri Istenét, ki vólt fő fel-tett tzél,
 Kivel semmiféle ellenségtől nem fél,
 Mert Szenteltt Vitéze leszsz, 's érette fel-kél,
 Leszsz paisa, mellynek nem árt semmi tör-él.
 Istenét az illyen, ha ől, dül, sem bántja,
 Ellensége hátát nem tolvajul szántja;
 Azért ítéletre senki nem-is rántja:
 Sokkáig tart éltte kerekének pántja.
 Gróff Gyulai Ferencz Excellentiája,
 Urunknak Néhai hűséges Szolgája,
 Méltán a' mostani Magyarok' tsudája,
 Ez (mondom) az igaz Vitézek példája.

Mars alatt pesdült-fel ennek ifjú vére,
 Mikor életének tavaszára ére;
 Azért-is tsak vágyott Katona kenyérre,
 Tudván hogy még végre laurus lenne bére.
 Istenét még akkor hogy ő meg nyerhesse
 Azonn volt, 's dolgait véle követhesse,
 Egyedül szándékát oda intézhesse;
 Hogy Isten' országát szentül terjeszthesse.
 Mit-is nem tett erős hittel Istent nyervén?
 Tudják, mert sok Népek mondhatják keservén:
 Hogy, töle tetétől talpig vóltak vervén;
 De ő feje nem volt a' porban hevervén.
 Mit nem használt édes Magyar Hazájának?
 Mit nem szerte-széllyel az Isten' Házának?
 De mit nem a' Magyar hies Koronának?
 Tudja, kinek nem tök tsontja az agyának.
 De hogy sok próbáji zöldellők pálmával,
 Azért lett, mert hartzolt Bibliás Kardjával;
 Járt, költ, 's hartzolt hittel, megfogott Urával;
 Meg vólt festve Kardja vére hullásával.
 Már próbáji után el-is ment Urához,
 Hü Vitézségének egy fel-tett tzeljához
 A' gyözedelmesek' Lelkek Hadnagyához:
 Így jár, kegyességet a' ki köt Kardjához.
 Vitézi Seregek Őt' tudom fájlalják;
 Irigy Egek tölök hogy el-fogták, bánják:
 Scholák, Eklésiák bizon méltán szánják,
 Mindenek egy szájjal halállal károlják.
 Mert nagyon érzették magokhoz hűségét,
 Példa nélkül való hasznos kegyességét;
 Mellyért-is nevelik terjedt ditsőségét,
 Nem furják 's faragják hire kissebségét.

Szatmári Pál, Senior. Theol. Pr.

A' Terheknek természet szerint szokások;
 Sokká nem állanak bár tartsák Átlások;
 Hanem romlással mentől feljebb hágások,
 Annál közelebb van siralmas bomlások.
 Mint Argus szemekkel, virtusok' terhével
 Ragyog Gyulai Ferencz, széles elmével;
 Jósue mezőben vólt gyözedelmével;
 Udvarban Jósef, vólt de jó Istenével.
 Mint Ábraám hittel, Jákób erővel repült,
 Isten' Házának, Haza javának épült
 Vitézsége, gyümöltse hitinek terült,
 Mennyen, földön, Méltósága igen szépült.
 De im' Égig ható virtusoknak halma
 Lásd! Ars Marsnak nemes és fényes hatalma
 Szelétől Clothónak lengedez, mint szalma
 Meg-tört, oszlott, jaj! mint ágról szakatt alma.
 Szívünk olvad, szemünk könnyvez, midőn halljuk;
 Terhek módjára le-esését találjuk,
 Az Eklésiák, mint Annák, sirnak látjuk;
 Eltében Márjával mert zengett, úgy tudjuk!
 Sir Mántua, jagat Vitézek Tábora!
 Mert el-esett tölök Bárák és Débora:
 Vetik talám már, jaj! mindenek kapóra.
 Nem talált ellenség, hidd, illy vár rontóra.

Halál király még-is mint voná kaszára !
 Testi sátorát, lásd, akasztá horgára,
 Gróff Bánffi Márának keserves kárára :
 Kit el-hagya sirva gyermeki hasznára.
 Nyugodjál-meg ebben, Isten fő mindenben,
 Kegyes Jóbbal háládást, jobb, tégy szivedben !
 Teste nyugszik földben, Lelke örvend Mennyben,
 Míg trombita zendül mindennek fülében.

Martonfalvi András, Adessor, Sid. Pr.

A' Tegzes Ajáxot erős bajvívásban,
 Valaha életben roppantt táborában ;
 Generál Gyulai Ferenczet Várában
 Mántuának mondd-meg, láttad-e az hartzban ?
 Koporsóban hogyha láttad, életének,
 Diszes fénnyel fénlő szép ditsősségének
 Meg-motskolója lön, 's karja erejének
 Az halál, Ki Hive vala Felségének.
 Istenének Hive vólt ; hát országolni
 Bajos bajvívási után, meg-oszolni
 Lelke sár-házának kellett, 's le-romolni :
 Oskolánk, és Haza kit-is fog gyászolni.

Esztergomi Sigmond, Adsess.

Sas szárnyan repülő Királyi Méltóság,
 Akármelly szerentsés világi valóság,
 Hevet, telet próbáltt fő vitézi jóság,
 El-múlnak, el-hűnynak, mert nints állandóság.
 Gróff Gyulai Ferencz sírhalma tanítja :
 Meg holt ; de mint élő példa bizonyítja,
 A' kegyes Lelkeknek hiteket indítja
 Oly helyre, hol őket szent vér igazítja.
 Éltében egy Nemes Fő Sas' szárnyain járt,
 Kinek a' régiség igen keveset árt,
 Iffijúságának aggság nem tehet kárt,
 El-érte ez által kit sok elme nem várt.
 Mihelyt ez hatalmas szárnyakon repüle,
 Homályos Egének fellege derüle,
 Elrejtett vitézi tolla öregbüle,
 Meszszire repülő szárnyokkal épüle.
 Mint illik Nemes Fő Sashoz, meg-próbálta ;
 Bátor szívü, serény Fijának találta :
 Mellyért szárnyaira vette, 's nem utálta,
 Idegen Nemzet közt, szemének tsinálta.
 Méltán ; mert élesen Sas módra vigyáza,
 Szárnya erejével tsapdosa 's tsatáza,
 Véle hadakozó Oroszlánt aláza,
 Tollait érdeklő nyilakat le-ráza.
 Valamerre fordúlt, szárnya erejében
 Meg nem tsonkúlt, mivel bizott Istenében :
 Kegyes vitézi vér folydogalt szívében ;
 Jósuét követte minden életében.
 Eleven példája Vitézeknek lehet,
 A' ki illy' tsatákat ütközetten tehet,
 Szenteltt Vitézekkel az hartzra el-mehet ;
 Végre az Egekben Koronát-is vehet.

Bornemisza János, Adsess. Gör. Pr.

Az Égnek forgását kik böltsen szemlélik,
 Tsillagok járását vizsgálva nézélük,
 Hol támadnak, 's hová mennek, meg-ítélük,
 Azoknak futását illy móddal beszélük:
 Napkeleten ha melly tsillagok derülnek,
 Nem a' szomszédos Éjszakra térülnek;
 Hanem Délen által Nyugotra kerülnek,
 Az hol enyészeti-homályba merülnek.
 Így vagyon embernek világra jövése,
 E' földön csak kevés tsillagi fénylése;
 Mert ennek-is leszen majd el-enyészése,
 Mihelyt tellyesedik Isten rendelése.
 Generalis Gróff Ur egész életében
 Fénylett tsillag módra, Europa Egében:
 Virtusoknak halma nőtt kegyes szívében;
 Istennek kegyelme mert munkás Hivében.
 Keresztyénség benne vólt egyik fényesség,
 Mellynél mi lehetne diszesebb ékesség?
 Kristusénak lenni leg-fővebb nyereség;
 Ehez képen minden goromba szelesség.
 Fényesítette vólt az hasznos kegyesség,
 Istenéhez való hű engedelmesség,
 Felséges Urához hűséges szivesség,
 A' szűkölködőkhoz ritka kegyemesség.
 Fényessé tette vólt a' Vitézi erő,
 Sok izben sokféle ellenséget verő:
 Nem győzetett mástól, vólt mindenkor nyerő;
 Esze és ereje mert nem vólt heverő.
 De jaj! imé szemünk elől el-vétetett
 Mi fényes Tsillagunk, kit lelkünk szeretett,
 Enyészetre tölünk véletlen sietett:
 Oh! tovább szemlélnünk miért nem lehetett?
 El-ment; de ne keresd a' Tsillagos Égben,
 Nem-is találhatod Földi kerektségben:
 Fel-ment a' mennyei fényes Ditsőségben,
 Hogy éljen Szentekkel ditső fényességben.

Szombati Gergely, Assess. Mét. Pr.

Régi közbeszéd már: hogy, e' két ékesség.
 A' Fegyver viselés, és buzgó Kegyesség
 Nem ülnek egy székben, 's nints köztök egyesség,
 Nem férkez hozzájuk állandó békesség.
 Még a' Poéta is ezt így tanította:
 Nints hit, és Kegyesség, bátran el-mondotta,
 Hol villag a' Fegyver; fel-is állította,
 'S mélyen elméjékbe sokaknak óltotta.
 De mindazonáltal kik így álmodoznak,
 Együvé Kegyesség 's Kard nem találkoznak,
 Együtt ezek soha nem-is múlatkoznak:
 Ertelmekben, mondom, hogy meg-tsalatkoznak.
 Ime' itt e' kettő jól meg-szövetkezett,
 Kegyesség 's Vitézség egyben ölekezett;
 Ördög sűgallása ide nem férkezett:
 Ellensége romlott az hová érkezett.
 Mind a' kettőnek bets jutalmát-is vette;
 Földi Ura, mint hű szolgát, betsültette,
 Ritka Méltóságban Kardjáért helyhette;
 Hazánk-Fiját még illy korban nem ültette.

Igy : Kegyességének Mennyei Urátúl
 Vette nagy jutalmát, Egek Királyátúl :
 A' kik tehát függnek ez Urnak szájátúl,
 Nagy békesség nekik adatik sajátúl.
 Sok ellenségi közt földön vólt óltalma ;
 Mellyért gyakran rajtok vólt szép díjadalma.
 Kegyességnek, im' ládd, van haszna 's jutalma ;
 Mert ezzel együtt jár Istennek hatalma.
 Végre lába alá a' Sátánt rontotta :
 Lelkét, mlnthogy Isten számára tartotta,
 Teste sátorából mihelyt szólította,
 A' várt ditsóságbe menten szállította.

Berkes István, Adessor.

Tábori sok portól Vitézeknek torka
 Bé-reked, 's életek el-is fogy gyakorta,
 Színek, szívek nehéz mint a' rakott bárka :
 E' Márs mezejének veszedelmes árka.
 Változás, el-oszlás, földön minden mívre,
 Kivált bűnnel terhelt emberi bús szivre,
 Böltsekre, Vitézre, 's akármely jó hívre
 Száll, ha talál gyorsan az halálos ívre.
 Egy szőlő magotska Sophocles Poétát,
 Kitsiny bogaratska Adriánus Pápát,
 Gyenge haj-szálatska Fábius tsillagát
 Meg-oltá, 's el-bontá mindeniknek tagját.
 Láthattál 's hallhattál sok Salomonokat,
 Koronát viselő ékes Királyokat,
 Ezeket követő Generálisokat,
 Fegyverben felkészült roppant táborokat.
 A megnyílt Kóporsó mind ezeket várja ;
 Hogy gyomrát tölthesse, erőssen akarja,
 Mellyel sokasodik kívánsága árja ;
 Nem szánja, sőt földdel örömet takarja.

A Meghólttnak Szavai :

Ezeket ne tsudáld ! mert hasonló sorsom ;
 Lelkem' kérésére érkezett Jésumom ;
 Kedvellett, 's azért létt bátorító társom :
 Bátran el-is mégyek ! mert Menyben van jussom.
 Vitézkedésemet fogta sok féle gond ;
 Hittem Istenemben, nem mint ama' bolond : *Sóll. 14.*
 Végső hartzomon-is szívemet hozzád vond :
 Édes Jésum, mostan hü szolgám bizzál ! mondd.
 Töletek egy setét bólt noha el-zára ;
 De Lelkemnek vagyon drága árra, vára,
 Könyörgésem gyakran éltemben ott jára ;
 Vigyáztam végemnek e' főbbik javára.

Ardai István, Adessor.

Mennyei böls Tanáts trombitát fúvállott !
 Vitézeket gyűjtet ; kit minden fül hallott :
Tetszésén meg-állott,
 Jó reménségben szégyent nem-is vallott.
 Gyulai Ferencz Ur, Isten keze míve ;
 Viselt dolgairól híres bátor szíve,
Állhototos hive,

Mutatja Frantzia vérrel festett íve.
 Thébást hogy meg-vette ditsérték Nagy Sándort;
 Jóllehet még Ifjú volt, 's nem ért ember kort;
 Annibál-is nagy tort
 Tett, Aemiliusra köszömvén mérges bort.
 Hát még halhatatlan hirü Lysimachus,
 Oroszlán ölésben nem volt Archilochus;
 Sőt vitéz Troilus,
 Bátor szívet tartó Hector, vagy Pompéjus:
 Érték-é végeket ez Hatalmas Karok?
 Nékünk nem mondották a' Mennyei Karok;
 Szólni sem akarok
 Szólok, 's itéletet titokban takarok.
 Gróff Gyulai Ferencz, tudom érte végét
 Vitéz szíve lévén, nyerte kivántt egét;
 Győzte ellenségét:
 Sátán, világ 's testnek nyomta vesztségét.
 Méne nyereségről előbb nyereségre,
 Erőről erőre; el-is jutott végre
 Fényes ditsőségre,
 Sionra, Mennyei várára az Égre.
 Ditsőült Szenteknek ott légy seregekben,
 Mig tested Múlatoz a' föld rejtekében:
 Onnan ditsőségben
 Elfel-vitettséssel, Szentek' örömében.

Paksi András, Adsess. Log. Pr.

E' Világ' kényes fényes ditsősége
 Mint gyenge szárú virágnak szépsége,
 Kerekdéd forma tojáznak épsége:
 Változik java.
 Nézd-meg bár ember minap' ép testének,
 Méltóságos Gróff Gyulai Ferencznek
 Mostani vóltát; végét életének
 Halál okozta.
 Jeles Virtusi életét ez Úrnak,
 Hadi rendek közt Fő Generálisnak,
 Meg nem menthették; gyomra Koporsónak
 Lett teste' ágya.

Koporsó meg-szóllittatása.

Kietlen hideg fenyves Havasokon,
 Rengetég magas *Echózó* Halmokon
 Nőtt Koporsó fája; méltán ez okon,
 Készülj vígságra!
 Hogy szállást adtál ez UR Kedvesének,
 Három tisztekre felszentelt Hívének:
 Világon sokban megpróbáltt testének
 Légy nyugotója.
 Im' az UR Isten veled meg-osztozott!
 Lelkét magára, kit maga okozott;
 Testét pediglen, melly meg-romladozott,
 Te reád bízta.

Benkő Ferencz, Adsess. és Rét. Tan.

Játszodozó szerencse nyilai sebessek,
 Protheusi ezer formára fényessek ;
 Sikamlók ösvényi, búval elegyesek,
 Sík jégen épültek, hegyesek 's lejtőssek.
 E' miatt hanyatlik Király', Gróf' Ur' teste,
 Serény karja vérrel ha szintén-is feste
 Minap' sok földet, de minthogy fel-kereste,
 Szomorú halomnál esik gyászos este.
 Gróff Gyulai Ferentz Fő Generális vóit,
 Olasznak féltében soha meg-nem hódolt ;
 Ingyen sem gondolná, ellensége a' bóit,
 Fegyverét fel-húzáván meg-ölé, s ím' meg-hóit,
 Melly, szomorú látás ! de valljon ki vélte ?
 Éjjeli látásban vagy hogy ki eszmélte ?
 Jaj siralmas dolog ! fogyatkozott élte ;
 Holott a' nagy Istent szíve szerint félte.
 Hajdan Deiphobus szép kegyességéért
 Halhatatlanságot nyert, hozzája nem fért
 A' halál, bőrivel nem-is fizetett bért :
 Gróff Gyulai Ferencz még-is téged el-ért.
 Fel-öltöztél vala igazság vasában :
 Lábaid az Ige készültt sarujában,
 Hitnek paisában, élet sisakjában ;
 Ugyan tsak bé-estél Halál' hálójában.
 Meg-ne rettenj ! mert tsak egy út van az égre ;
 Ha ki kívánczik boldog ditsőségre,
 Halált kell kóstolni, 's osztán fényességre
 Mégyen, örül, holott te-is örvendj végre.
Rétyi István, Gyulay Ferentz Gróf Urfi' Ephorussa.

A Napnak a' Meghóit Emblemájának Hesperiaéhoz nyújtott I. Panaszsa :

Fébus, mint Királyné ülék szekeremen,
 Járék tsillagokkal fénylő kerekemen,
Oceanus gyakran tisztán én fejemen
 Le-folya ; jaj ! már most zavart személyemen.
 Déli tzifra házam mint juta oszlásra,
 Tzimeres falakkal hanyotlott bomlásra,
 Gyöngyözött oszlopi készek az omlásra ;
 Mert *Hesperus* tsillag jött hozzám szállásra.

Hesperianak I. Felelete :

Ne tsudáld Méltóság, hogy illy múlandó légy !
 Nézd-el a' vizeket, bár jó példákat végy ;
 Mellyek nem egy formán folynak, ekképen mégý
 Változandóságra, hogy többekkel sort tégy.
 Méltóságos Gróff Ur Gyulai Ferenczre
 E' változást tudtam, kit *Márs* éles értzre
 El-készített vala ; de nem ért olly pertzre,
 Mint tőlem érkezett Istenhez egy bértzre.

II. Panaszsa :

El-esék Magyarok' ékes Koronájok,
 Kegyes vitézséggel próbált Generáljok,
 Tündér szerentsének adatott bárkájok,
 Hogy *Hesperia*ban érkezett hibájok.

Melly-igen rengedez Sionnak kis vára!
 Honnét ugyan omlik Bánffi Máriára
 Szomorúság árja, hogy kegyes Párjára
 Halál mérges nyila szálla, 's ajtajára.

II. Felelete :

Hesperia tudom hires vitézségét,
 Gyakran próbán esett győzedelmességét,
 Hazája, Kristusa mellett kegyességét,
 Frantzia Országgra kimentt erősségét.
Hesperus alatt vólt hires birodalma,
 Birodalma után tódúlt-is jutalma;
 Változandó sorsa után, már nyugalma;
 Kristus szárnya légyen, ó [...] oitalma.

Jósvai András, Alum. Poét. Tanít.

Szomorú zokogást *Márs Pallással* tésznek;
 Melly miatt magukra gyász ruhákat vésznek,
 Vésznek 's siránkozók' társaivá lésznek,
 Könyhullás záporát szemekből eresztnek.
Márs méltán kesereg; mert oda egy híve,
 Még pediglen olyan, a' kinek kézive
 Híjjában nem jára; minden egyéb míve
 Ditséretes vala orozzláni szíve.
 A' honnan *virtusát* ditsőség követte,
 Generálisságra végtére emelte,
 Ellenség' vérevel sok mezöket feste;
 De öt-et-is Halál alattomba leste.
 Gróff Gyulai Ferencz, ha kérded? nem más vólt
 Ez az erős Vitéz, tsak vólt, nints már; meg-hólt;
 Keresztyén Világban e' bizony nem vólt fólt;
 Kár hogy meg-hólt! tőlünk el-zárta setét bólt.
 Meg-epedett *Pallás* valljon miért ültél
Cupressusod alá? 's bánatban merültél,
 Keserved tüzetől néhánykor meg fültél;
 Néhánykor félelmed jegétől el-hültél.
 Mert kegyes Abdiás, a' ki vigasztalta
 Próféták' fíjait, gyakorta táplálta
 Kenyérrel és vízzel, gondjokat vállalta
 Magára; im' tölök léve már el-váltta.
 Hogy e' dolog így lett, az Isteni Felség
 Rendelte; ki ellen nints semmi erősség;
 Nem-is találtatik sohol olly Nemesség,
 Kinek a' haláltól adattassék mentség.
 Azért bóldog lélek! minthogy vitézséget,
 Földi és Mennyei Uradhoz hüséget
 Hóltodig tartottál; nyertél örökséget,
 Meg-maradó károst, Mennyben ditsőséget.

Sámbeki István, Alum. és Synt. Tan.

Minap' *Márs* Hiveit indul látogatni,
 Akarván jó kedvét nekik mutogatni,
 Hada szemlélését tovább halogatni
 Éppen nem akarja, meg-nem válogatni.

Bé-jár mint nagy király minden országokat,
 Szemléli azoknak sok hadi dolgokat;
 Látja mint mindenben igen bódogokat,
 Lát sok Vitézeket gyalog 's lovagokat,
 Carolus Császárnak menvén táborában;
 Mihelyt bé-jut ennek Királyi Házában,
 Mindjárt jó nékie az gondolatjában,
 Hogy látná kik vagynak ő társaságában.
 Sok Vitéz Emberek hirtelen gyülének
 Márts Palotájába, szép renddel ülének;
 Látván Királyjokat igen örülének:
 De tsak hamar szörnyü búban merülének.
 Mert ugyan-is midőn régi barátjait
 Szemléli, forgatván gyors gondolatjait:
 Nem látja közöttök sohol-is Gyulait;
 Mellyen meg-neveli szörnyü bánatjait!
 Fel-kiált! 's ezt mondja felforrott mérgében:
 Hol vagy szerelmesem: kinek seregében?
 Ki lopott-el tőlem? mert ditsőségében
 Soha meg-nem marad, jó egészségében.
 Sok erős Népeken te hatalmaskodtál:
 Frantzián, Olaszon dijadalmaskodtál;
 Még-is sok sebekben nem nyavalyáskodtál,
 Ambár Királyodért vitézül forgódtál.
 Elő-áll az Halál, Márst szépen biztatván,
 Meg-fáradt Gyulaid (dolgaid folytatván)
 Ugymond, ment Istenhez, ki ötet oktattván,
 Magához vette már, meg-koronáztatván.

Szalkmári Mihály, Alumn.

Nintsen e' Világon sohol olly drága kints,
 Melly kegyességgel ér, olly tárházaz kilints:
 Noha lábát fogja kegyesnek a' bilints;
 De bizony olly gazdag világon, mint ő, nints.
 Gróff Gyulai Ferencz Ur ennek példája;
 Kiben-is szüntelen kegyesség fáklyája
 Ragyogott, 's kegyesség volt egész Pályája,
 Mig világon forgott élete sajkája.
 Gyulai Ferenczet, midőn minden látna,
 Hogy Istenes vólna, 's kegyességben járna,
 Értse-meg; jól tudta, hogy élte el-fogyna,
 Mert ELTEIG minden IFJU olly mint CZERNA.
 Minthogy vólt éltében szent, Istenét féltő,
 Minden dolgaiban kegyességgel élő;
 Azért vólt gyakorta vitézséggel fénylő,
 Sokszor hartzaiban erővel tündöklő.
 Mert dijadalmakat nem tsak világon ért:
 Sőt mikoron Lelke e' sár házból ki-tért,
 Ott-is a' Koronát el-nyerök közzé fért;
 Ördögöt meg győzvén, nyert Mennyben örök bért.
 Itt is a' Kegyesség szerzett gazdagságot
 Ollyat őnékie, a' melly hervadtságot
 Soha-is nem láthat, vagy rút fonnyadtságot;
 Hanem örökké bir ez állandóságot.
 Mivel immár Isten adott olly jutalmat,
 Hogy örökké élne, olly ditső hatalmat,
 Mellyben szemlélhetne örök nyugodalmat,
 Minden ellenségín kedves birodalmat.

Gróff Bethlen Gábor, Urfi, Publicus.

Oh! melly hirtelenül múlik-el e Világ,
 Miként a mezőben illatozó virág,
 Mellyet mihelyt féreg gyökeréből ki-rág,
 Ottan el-asz, 's minden szépségébül ki-hág.
 Így szintén embernek élete változik;
 Holott az Halállal szembe találkozik,
 Sebet ejt ő nyíla ott, nem várakozóik,
 Hanem mind meg-öli kikre szándékozóik.
 Ugyan-is Világon ez a' nagy ellenség;
 Mert ez ellen semmi Sámsoni erősség
 Nem használ itt semmit, Absóloni szépség;
 Porrá való minden világi ékesség.
 Gróff Gyulai Ferencz, im' ennek példája,
 Hol most balúl fordúlt szerentse kotzkája,
 Mert ő reá talált az Halál kaszája,
 Bé-is nyelte reá-tátott mérges szája.
 De fel-támad ismét ő koporsójából
 Kristusa szavára, setétes sirjából;
 Viszont ki-szabadúl halál hálójából,
 'S a' lészen a' mi vólt testének sárjából.
 Mert ő kegyességben életét töltötte,
 Magát Kristusának éltében szentelte;
 Pályáját meg-futván már el-is végezte:
 Hiszem, hogy Kristus a magához fel-vette.
 Gróff Bethlen Dávid, Urfi, Pub.

Tedd-le vidám kedvet nemző tzierádat
Thália! 's ne kövesd szokott víg nótádat:
Polymnia pedig hogy tégyed munkádat,
 Szomoru versekre vegyed-fel pennádat.
 Unszold a' *Dryades* nevü Leányokat:
 Hogy a' ki viselt vólt eddig *Laurus*okat,
 Annak készítsenek már *cupressus*okat,
 Vagy egyéb szomorú okokat, sokakat.
 Mert ihol *Hercules* vitézi karjának.
 Tapasztaltt *virtusi* el-fogyatkozóának;
 Éli a' *Lachésis* szörnyü ollójának
 Tsoorbát adván a' Márs köszörültt kardjának:
 Ugy hogy hüvelyében jobb hogy már bé-zárja,
 Ha a' vitéz *Hector Andromache* párja,
 Mikoron ez által szép *laurussát* várja,
 Akkor rajta újjúl *Byblis* könyve árja.
 Mellyel az *Hymen*-is háborodást vérszen,
 Meg-tsonkúlt örömet szolgáltat egészen;
 Mert imé két szívet kötött vólt mérészen
 Egybe; de az Halál ott szakadást térszen.
 Ezen hát Nénia sírván könyved hulljon!
 Mig nem az Istennek jobb kedve járuljon
 Hozzánk; hogy más ilyen *Phoenixünk* újjuljon:
 Mellyel siralmunknak zápora el-múljon.
 Gróff Teleki Lajos, Urfi, Poeta.

E' Világ állapotját valóban meg-esmértnek Szavai:

Világ változása, oh melly tsudálandó!
 Mellyben tapasztaljuk, nints semmi állandó;
 Söt az ő végére siető 's hajlandó,
 Mind Iffju 's mind Koros egyaránt mulandó.

Múlándó ; mert éltét halál mérge járja,
 Gyakorta rá tódúl szomorúság árja
 De tellyes örömet Istenétől várja,
 Midön e' világtól az halál el-zárja.

A Meghólttnak szavai :

A' szomorúságtól már én-is meg-váltam,
 Vetett hálójára Halálnak találtam ;
 Az én napjaimat tsak eddig számláltam ;
 Tagaimra nézve koporsóba szálltam
 Már nints semmi gondom ; mert az én halálom
 Lett énnékem kedves, mint a tsendes álom :
 Mert a' Bárány Kristus' Uj Énekét hallom ;
 Azért e' világtól örömet meg-válom.
 A' kegyes Léleknek mert e' tsak únalom,
 A' Kristust óhajtó, szívnek nagy siralom ;
 Nintsen tsak egy óra, mellyben nyugalom
 Vólna ; de van bánat, gond, bú és fájdalom.

A' Meghóltthoz !

Kegyesség, nagy hűség követett éltedben ;
 Vitézség, eszesség tselekedetedben ;
 Keserűség, inség nemtett kárt Lelkedben :
 Ékesség, ditsőség követ már az Égben.

Daniel Lörintz, Urfi, Poëta.

Változás' Sátora.

Oh ! mi fényes Napunk borula homályban,
 Minden ékességet nagy szomorúságban
 Merite ; 's nem lehet látnunk ez órában,
 Mert bánat' fellege ellenkező abban.
 Nints hát víg éneklés a' mi szájainkban,
 Mert a' szomorúság bé-köszönt Hazánkban ;
 Melly miatt mindnyájan lankadtak tagunkban
 Vagyunk, 's nem lehetünk erősek magunkban.
 Mert gyásznak fellege előnkben kerüle,
 A' nagy szomorúság szívünkre terüle,
 Minden ékességünk homályban merüle,
 Bánat 's keserűség szívünkre derüle.
 Hazánk egy nagy Fiját Halál nyilaival
 El-ejté, sebhete mérges karjaival,
 Életét el-metszé éles kaszájival ;
 El-is késérteté nyugott postájival.
 Örvendező szível Lelke már a Menyben,
 El-vett jutalmával ditsőültt seregben,
 Vigadsz, 's van része fényes ditsőségben,
 Teste-is hozzá tér a' nagy itéletben.

Datzó József, Nemes, Poëta.

Boldog Isten ! melly sok sírás hallattatik,
 Keserves nótára öröm fordíttatik,
 Homályjal a' Napnak fénye boríttatik,
 Sok jaj mindenfelé, hallom, kiáltatik.

- Most éneklő *Musák* siralmas verseket
 Mondjatok a' mikor szomorú híreket
 Hallunk, mindenfelé bokros veszélyeket,
 Élttünk bődökságát bontó sérelmeket.
- Három Sereg vagyon ez árnyék világban
 Olly keserves, mellyhez szomorú vóltában,
 Hasonlót nem látott senki bujdosztában,
 És nem hallott soha Eg alatt jártában :
- Az Árvák Serege édes Attyok nélkül,
 Özvegyek' Serege Kedves Férjek nélkül ;
 Tsetsemök Serege jó Dajkájok nélkül
 Ez a három Sereg vigasztalás nélkül.
- E' Világban tölti keserves napjait,
 Könyve forrásival mossa nyoszolyájit,
 Nyomorúságinak nézi esztendejit,
 Forgatja előtte elmúlt vég-órájit.
- Ez három Sereget terhes homály nélkül
 A' Nap alig nézi nagy borulás nélkül,
 Az embernek szeme sok könyvezés nélkül,
 'S szánakozó szíve meg-hasadás nélkül.
- E' gyászos Seregbe én bé-irattattam,
 Reméltelenségre világban hagyattam,
 Az árva kenyérnek savát meg-kóstoltam,
 Mellyért magam' hóltig szives gyászra szántam.
- Bődogtalan tsillag melly alatt születtem,
 Mikor mindenfelől sok jót reménlettem,
 Napomnak világa homályban felettem
 Enyészék, a' mellyet ingyen sem vélttem.
- Talám el-merülünk a' keserűségben,
 Jó időt nem látunk világ tengerében,
 Mind örökké úszunk ennek örvényében,
 Míglen el-érkezünk a harmadik égben.
- Oh szomorú nóta ! a' siralom árja
 Belső részeimet éppen által járja,
 Bús szívemnek felét koporsóba zárja,
 A' más részit hamar maga után várja.
- Árvák' Seregei ez helyre álljatok,
 Hármaztatott jaj szót égre botsássatok,
 Keserves sirással ontsátok mossátok,
 Az én fájdalmimat ti-is fájlaljátok.
- Oh Árvák Istene ! szegény Árvájidra
 Vigyázz, 's nagy terhünket végyed vállaidra ;
 Hogy Napunk ne mennjen még-is több homályra,
 Derüljön-fel inkább egek' világára.

Gróff Gyulai Ferencz, az URban
 bődögültt Urnak keserves Ár-
 vája, édes Attyát így kesergi.

Kolosvárátt, Nyomtattatott Telegdi Pap
 Samuel által, 1730. Esztendőben.

Közlí: HELLEBRANT ÁRPÁD.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT LEVELEI CAMERARIUSHOZ ÉS LEODIUSHOZ.

Szenczi Molnár Albertnek kevés levele maradt reánk. Ő a hozzá írt levelek nagy részét gondosan megőrizte, de az ő leveleinek nem tulajdonítottak hasonló jelentőséget s így azok nagyobb része elkallódott. Az itt közölt hét levelet a müncheni királyi udv. és állami könyvtár kézírattárából közöljük. Különösen abból az időből vannak benne Molnárra vonatkozó életrajzi adatok, a melyben legkevesebbet tudtunk róla. Az első levélből megtudjuk, hogy Bethlen Gábor könyvek fordítása és kiadása végett hívta őt haza, segítőtársakat is ígér neki s e végett a gyulafehérvári nyomdát is rendelkezésére bocsátja. Egy másik levélből kiderül, hogy családjával nem ment el Gyulafehérvárra: ezt a fejedelem zokon is vette tőle s ekkor Gyulafehérvár helyett Kassát jelölte ki működése helyéül. Ismét egy másik arról értesít, hogy 100 forint honorariumot kapott Bethlen Gábortól a Kálvin Intitutiója magyar fordításának ajánlásáért, tehát kétszer annyit, mint Rudolf királytól a Dictionariumért; több levélben leplezetlenül nyilvánul az öröm és várakozás, melylyel különösen a külföldiek Bethlen Gábornak Brandenburgi Katalinnal kötött házasságát nézték; egy levél olyan kassai kiadványt említ, a miről eddig nem tudtunk stb. De beszéljenek maguk a levelek.

I. Sz. Molnár levelei Camerariushoz.

1.

Hanau. 1624. márcz. 3.

Salutem in Christo Servatore et laetissimum communis exilii exitum praecor. Perscripsi sub exitu anni superioris ad nobilissimum Blareum, Vir Magnifice, Domine Camerari, patrone mi suspiciende, non caruisse pondere suo serenissimi Regis Friderici literas mea causa, ad illustrissimam materteram Honoviensis huius comitatus gubernatricem scriptas. Ea enim in maxima hac rerum caritate meam meorumque necessitatem XII. Imp. thaleris et tribus saccis frumenti levavit benignissimè, ac imposterum quoque suae erga me benignitatis spem fecit clementissimè. Postmodum die 23. Januarii allatae mihi sunt ex Ungaria literae, quibus me serenissimus Princeps Gabriel revocat in patriam, promittens se clementer de me prospecturum, nullumque aliud officium mihi injuncturum, quàm ut libris vertendis et edendis operam dem, additurum ad rem hanc mihi amanuenses: Esse iam in Transsylvania Albae Juliae typographiam commodam satis ad imprimendos libros necessarios, etc.

Haec est vocationis summa, quam perscripsi quoque Argentinam duobus meis magnis et dilectis compatribus Magnificis domino Brederodio

et domino Lingelshemio, qui eam ambo mihi gratulantur: ut etiam hîc alii fautores mei ambabus manibus arripiendam censent. Perplacet equidem vocatio, sed itineris pericula et longitudinem reformido et sumptus necessarii defectus me terrificat. Nam Princeps meus tantum XVI. aureos mihi misit hac vice, quorum pars iam exposita est ad necessaria, reliqui vix sufficient creditoribus. Migrandum erit cum conjuge et 4 liberis. Privignarum maximam, quae prius domino Brederodio, post dn. Lingelshemio famulata fuit Haydelbergae, hic elocavimus juveni calceario, caupensis nautae filio: mediam rapuerunt Bavari extra Heidelbergam, de qua nihil audivimus et an supersit, ignoramus. Privigna minima matri ancillatur, filiorum major duodennis, minor septenis est, filia in Ungaria nata prope novennis est. Hi sunt itineris gravamina et aliquanta supellex libraria. Viatici aliquanti spem jam fecerunt duo venerandi ecclesiarum ministri. Amplissimus dominus Brederodius svadet, ut hoc meum ad Principem Serenissimum Gabrielem migrandi institutum, scriptis ad Tuam Magnificentiam literis etiam Serenissimo Regi Friderico significem, quod hisce brevibus facio, Vir Magnifice, inter continuas operas typographicas. Nunc enim pluribus adhibitis operariis strenue cuditur Nostra Christiana Institutio Ungarica. In qua hodie correxî sectiones capituli XVI, libri 4-ti. Spero intra decendium finitum iri totum opus. Indices confeci, errataque noto, dedicationem scribere cras aut perendie incipiam Deo volente. Via quaenam mihi ineunda sit, nondum statuere possum. In nundinis proximis captabo consilium. Mercatores nostri navigandi commoditatem mihi commendant. Magnarius noster Abraham Wolf, affirmat, posse pro ventorum qualitate Amsterdamo per mare Balthicum, dierum 4. 5. 6. 7. 8. novem vel decem dierum spacio navigari Dantiscum; unde adverso flumine Vistula non deesse navigandi occasiones Craccoviam, quae urbs 20 tantum miliaribus distat à terminis Ungariae. Ingentes sunt ambages, quas tamen minus horresco, quam terrestris itineris sumtus et pericula. Navis enim aestivo tempore continuum est diversorium, ubi exiguo vivere licet. Fieri itaque poterit, Vir Magnifice, ut vos denuò visam in Hollandia animo meo dilectissima, et Illustrissimorum Ordinum opum pro itineris necessitate implorem: quemadmodum quum ibi versarer, mihi persvaserat vir eximiae pietatis et humanitatis dn. Joh. Van Berchen. Nisi diversum obtingat consilium in nundinis imminentibus. Audio Illustrem Comitem Turrensem adventare ad vos à Serenissimo Gabriele. Si quid mihi demandare forte velit Serenissimus Rex Fridericus apud compatrem Suae Maestatis conficiendum faciem fideliter. Bene et feliciter, Patrone mi sus[ci]piende, et festinae scriptioni et tamen vel quinquies interruptae ignosce benignè.

Hanoviâ 3. Martii 1624.

Vestrae Magnificentiae
Mitto pagellam occupationis meae specimen.

servus et cliens fidelis
Albertus Molnar.

Külczim: Viro Magnifico DN. Ludovico Camerario, Serenissimi Regis Boh. etc. Cancellario, Dno patrono suo suspiciendo. Hagam Comitibus Hollandiae.

(Papirpecséttel.)

2.

Danzig. 1624. jul. 29.

Salutem in Christo Jesu et perennem felicitatem. Magnifice et Clarissime domine Camerari, mi fautor suspiciende. Mirabile et varium vitae meae et itinerum curriculum ipsemet ego miror maximè, et Ductorem profectionum mearum debitis laudibus concelebro. Haga Comitissae Hollandiae reversus Amsterdamum meae sarcina(e) maximam partem Bibliothecam Coloniae incognitam detineri à domino factore Johanne von den Enden: cui descriptionem dolii mei librarii et arcae meae claves mittere jussus sum: et dum intelligerem mea illinc non percepturum ante 4. hebdomadas, commoda navigatione trajeci in Angliam: unde cum nobilissimo domino Anstrutero legato regio redij Ultrajectum, tandem postridie ad meos Amsterdamum, hinc post 8-tiduum navi conscensa dierum 8. spatio pervenimus Dantiscum: ubi literas Serenissimi Regis Friderici nostri exhibui propraepaconsuli domino Johanni Speymanno orthodoxo, qui tunc in absentia praepaconsulis domini Bodeck Lutherani praesidis vice fungebatur: perendie ☉. reverso Bodeckio negotium meum in senatu in medium prolatum est, egressus dominus praeses Bodeck jussit ut supplici libello summam petitionis meae ipsi tradam, quam quum à me accepisset, reversus domum cum amica sympathias commemoratio(ne) dedit mihi nomine totius senatus, XX. thaleros, precans mihi felix et faustum iter, itinerisque successum optatum, simulque dixit mihi datum iri salvum conductum in epistolari forma, quem recte accepi in tempore. Porro quum appellarem et cl. dn. doctorem Georgium Pauli pastorem et professorem salutassem, hospitium mihi è vestigio praebeuit et familiae meae amicissimum: tandem à suis cògnatis opulentioribus honestum mihi solatium subinde impetravit. Tandem etiam domini Speymanni consulis gener dominus Petrus Henricus apud magnarios hujus loci 50. florenos mihi collegit, et ex suo quoque X. addidit. Hic dùm prope per 3 hebdomadas expecto navigandi occasionem, vix ulla dies abijt, quo non aliquid honorarii nobis contribueretur. Fruimur coenis prandiisque saepius hilarati opiparis, et piissimis votis fidelium Deo commendati, hodie vesperi vel cras summo mane Thuronium sumus navigaturi, literis commendaticijs instructi etiam ad Cracovienses. Plura addere nequeo, scribam Deo volente ex Ungaria prolixius.

Dantisco 29. Julii. 1624.

Tuus omni officio et fide
Albertus Molnar.

Venerabilis hospes meus pastor primarius dominus doctor Georgius Pauli professor Ss. Theol. in hoc illustri gymnasio officiose et amanter salutatur Vestram Amplitudinem et faustissimaquaque precatur.

Bene et feliciter vale, Vir Magnifice et saluta fautores meos quos nosti. Dominum Rumphium, dominum Mauritium secretarium, Philibertum Du boyss. Serenissimo Regi Friderico gratias immortales habeo pro commendaticijs: Sicubi ad Nobilissimum et pientissimum dn. Ruzstorfium

in Angliam scripseris ex me salutabis ipsum officiosè et amanter, ac significes me ejus monitorum fideliter memorem fore. Iterum vale, vir Maxime.

Külczim: Magnifico Amplissimoque DN° Ludovico Camerario, Serenissimi Regis Bohemiae Consiliario Intimo, domino fautori meo suspiciendo. Hagam Comitum Hollandiae.

(Papirpecsétel.)

3.

Kassa. 1625. apr. 1.

Salutem ab autore salutis domino nostro Jesu Christo.

Magnifice et amplissime Vir, scripsi Vestrae Magnificentiae per dominum Kostnerum, quem meas recte curasse spero, à quo item res nostras probe intelligere potuisti. Serenissimi Nostri Gabrielis consilia ipsemet novit et Deus. Ipsum in sanctis consilijs perpetuo constantem fore credo. Suae Serenitatis frater Stephanus Bethlen, filium secundo genitum Petrum in Germaniae academijs promovet, jamque Francofurtum ad Oderam mittit, per illustrem Baronem Lisztium. Commendavit hunc Petrum Serenissimus patruus etiam Electori Brandenburgico. Et propositum proficiscentium est Bresla Berlinum prius proficisci, postea diverti Francofurtum ad Viadrum. Ad hos postea Berlino Francofurtum migrantes illicque degentes, si quid ad me literarum exaraveris, recte percipiam Deo volente, et Principi meo transmittam monita tua ad Suam Serenitatem. Inclytus juvenis Petrus Bethlen, (frater Stephani, qui nobiscum Heidelbergae vixerat,) nudius 4-tus ad nos venit, hodie Deo volente abibit Leutschoviam versus et Silesiam. Per eius familiares hasce Berlinum mittam, ad dominum Füsselium, ut perferri ad te procurentur. In Austria Ferdinandus pergit in persecutione Evangelicorum, ex Germania miranda ad nos nuntiantur, de motibus ingentibus. Hodie audivimus referentes nonnullos, rumorem spargi de Electo Franciarum Rege in Imperatorem Romanorum. Utinam Deus exaltaret Fridericum Suum in Imperatorem Germanorum! Voluntas Domini fiet. Bene et feliciter Vale Vir magnifice et saluta ex me Amicos nostros et fautores in loco exilij tuj degentes, et Lugduni Batavorum. Scripsi raptim Cassoviae 1. April. 1625.

Vestrae Magnificentiae
addictissimus
Albertus Molnar.

Külczim: Viro Magnifico DN. Ludovico Camerario, Serenissimi Regis Bohemiae Friderici etc. Consiliario intimo, fautori meo magno et plurimum colendo Hagam Comitum vel ubi fuerit.

(Papirpecsétel.)

II. Sz. Molnár levelei Leodiushoz.

1.

Thorn. 1624. aug. 23.

S. P. Magnifice et Amplissime Vir, scripsi Dantisco vestrae Amplitudini prolixius, unde (laus rerum Domino) salvus et incolumis, cum meis perveni Thorunium: ubi venerabilis domini Superintendentis Johannis Turnovii eam quam mihi praedixisti luculentam experior benignitatem. Sed quemadmodum ipsius Reverentiam occupationes in scribendo breviores effecerunt, sic et ego addere plura nequeo.

Bene et feliciter vale unâ cum tuis charissimis et saluta ex me fautores meos.¹

Albertus Molnar
qui te suspicit.

2.

Kassa. 1625. jan. 29.

Salutem in autore salutis Jesu Christo.

Magnifice et Amplissime Vir, Domine et fautor amande. Literas tuas, quas ad dominum doctorem direxisti mihi perferendas, nondum accepi; sed domino Kostnero traditas mense 8-bri, heri recte accepi sub vesperam; responsioni hanc horam destinatum matutinam; qua ecce admonet me filius antistitis ecclesiae Ungaricae Cassoviensis, ut statim apertis urbis portis, cum ipso ad Synodum Szepsini hodie celebrandam me conferam. Doleo me respondendi tempore exclusum, hoc tantum breviter adscribo; Me Serenissimo Principi(pi) meo multis rationibus svasisse, ne blanditijs Ferdinandinorum se patiatu dirimi à confederatione Evangelicorum; in posterum quoque instabo, ut quod sua sponte facit, nunquam desit orthodoxi Principis officio fido.

Manifeste deprehendi ejus Serenitatem vehementer laetari et foedere unitorum Evangelicorum et prospero successu Hollandorum apud Indos. Plura scribere non possum; Viva epistola nostra erit dominus, Johannes Costnerus, qui de nostro statu Vestram Amplitudinem edocebit. Mihi petenti Serenissimus Noster Cassoviae locum assignavit; Annum salarium floreni 170. Cubuli frumenti 32. Vini dolio 4. Agni 10. porci 2. panni Anglicani ulnae 12. ligni plaustra 10.²

¹ Molnár e rövid izenetet Turnovius Jánosnak Leodius hagai kir. cancellariai quaestorhoz intézett levele végére írta, mely után Turnovius ismét írt néhány sort. A Turnovius levele elején Molnárra vonatkoznak a köv. sorok: »Literae Haga Comitiss missae 1/11 April. mihi ante octiduum sunt traditae. Commodum vero accidit, quod ad nos Torunium dn. Albertus Molnar sub idem tempus advenerit, ad suos remeaturus, qui Leodium quaestorem Ludovicum Camerarium esse asserere non dubitavit.«

² V. ö. B. Radvánszky B. Udvartartás és számadáskönyvek I. 197. 203. l. és az Országos Levéltár »XIX. csomó 125/d. 1.«-ben levő kiadatlan okmányokkal.

Pro dedicatione Calvini Ungarici honorarii accepi florenos C. et aliorum procerum patriae sentio in dies benignitatem et munificentiam. Proxima occasione plura scribam Deo volente. Saluto amicos Hagienses, dominum Rumpfium, dominum Mauritium secretarium et alios. Bene et feliciter vale, Vir Magnifice, una cum tuis Charissimis.

Cassoviâ. 29. Anno 1625.

Vestrae Magnificentiae addictissimus
Alb. Molnar.

Külczim: Amplissimo Magnificentissimoque domino Leodio Quaestori, Amico et fautori meo plurimum dilecto. Hagam.

(Fekete pecsét nyomaival.)

3.

Kassa 1625. febr. 4.

S, P. Amplissime et Magnifice domine, fautor mi observande.

Quum tuas ²¹/₁₂ octobr. 1624. scriptas mihi reddidisset 28^{uo} superioris Januarij, postridie Reverendus dominus Petrus Alvinci primarius pastror Cassoviensis ecclesiae Ungaricae me secum bene mane curru suo Szepsinum oppidum 3. hinc miliaribus dissitum abduxit ad Synodum particularem, ubi prope 100. pastores orthodoxi erant congregati, ad ordinationem aliquot ministrorum ecclesiae et decisionem nonnullorum casuum conjugalium, ad censuram item morum et laborum scholasticorum. Isthinc quadriduo post reversus, Dn. Costnerum adhuc hic reperi, ex cujus sermonibus crebris percepi, literas quoque Tuas priores, quas D. Turnovio dedisti curandas non periisse, sed pervenisse ad manus Serenissimi nostri, qui eas detinuit una cum signis res arcanas scribendi. Imo has etiam more suo, quas postremas ad me dedisti resignatas ad me misit. Serenissimi nostri consilia secretissima sunt, quae ne vaferrimi quidem Lojolitae Austriaci exhaurire queunt. Aegre tulit nonnihl, quod cum familia mea in Transsylvaniam non sum ingressus, sed praesagivit mea mens

CONVENTIO Clarissimi viri Alberti Molnar de Szencz etc. à die prima Decembris Aõ: 1624: computanda.

Numerabuntur eidem in paratis lor. Hungar.	No: fl. 170 //
Cubulos Tritici Cassovienses habebit	No: 32:
Vasa vini Geöncziensia	No: 4:
Sues mactabiles	No: 2:
Agnos	No: 10:
Panni Failondis Ulnas	No: 12:
Ligni plaustra	No: 10:

Praeterea liberum eidem hospitium, in libera Civitate nostra Cassoviensi designabitur.

Et hanc quidem annualem pensionem, cum Camera nostrae Cassoviensis Perceptor, tum bonorum nostrorum cis et ultra Tibiscanorum Praefectus, angariatim praelibato Alberto Molnar assignare et reddere debeant.

Gabriel m. p.

(P. H.)

hospitij Albensis incommoditatem: Unde auditis meis rationibus ad tempus mihi locum et salariolum Cassoviae destinavit, ubi nunc demum dispono Bibliotheculam meam. Alias plura Deo volente perscribam. Iubens ad dilectissimos meos fautores et benefactores etiam Argentinenses, Hanovienses. De rebus nostris viva erit nostra apud vos epistola fidiissimus dominus Kostnerus, cui has trado. Bene et feliciter vale Vir, Amplissime et fautor animo meo charissime, una cum tuis charitatibus. Scriptum Cassoviâ 4. Febr. 1625.

Tuus omni fide et Studio
Albertus Molnar.

Saluto officiose amicos Magnos, et praecipue Dn. Philibertum Du Boys. etc.

Külczim: Amplissimo Magnificoque domino Leodio Quaestori, etc. fautori meo plurimum dilecto. In Belgio Amsterdami, vel ubi fuerit.

(Fekete peccét nyomaival.)

4.

Kassa 1626, márcz. 15.

Salutem plurimam et perennem Christi benedictionem ac gratiam sempiternam. Quamvis sciam Vir Magnifice Domine Camerari, tibi jam rationes res nostras intelligendi expeditiores innotuisse et suppetere, meis literis, nolo tamen committere, ut vestri oblitus videri possim, gaudij mei scintillam ad vos jaculabor et ad nobilissimum dominum Ruszdorfium, qui primus mihi nominavit et vovit Serenissimo Sponsam Brandenburgicam Serenissimam, quâ jam (Dei gratiâ) potitur Serenissimus Gabriel et gaudet in utroque regno natio orthodoxa. Finitis svaviter nuptijs Serenissimis, ante octiduum in regio sacello Serenissima Sponsa, seipsam gratam Deo declarans, cum ardenti pietatis zelo sacram Domini Coenam accessit ritu orthodoxo administratam per Cl. doctorem Wolf. Crellium in Academia Viadrina theol. professorem et per futurum ecclesiasten aulicum Serenissimae Principis Catherinae, dominum Hagium Honoviensem. Quibus utinam adlubescat Transsylvania. Faxit Iehova ter maximus optimus, ut faustissimus adventus sit omen literaturae in nostra quoque patriae propagandae juxta illud Pontificium:

Sancta Catharina,
Juva nos in doctrina!

Serenissimus sponsus cum Sponsa Serenissima et hospitibus affinisque Marchicis ante septiduum hic profecti jam finibus Transylvanicis appropinquare creduntur. Festum Paschatis Albae Juliae celebraturi, fortassis et Saxonicas ibidem urbes visitaturi. Tandem Deo volente circa festum Pentecostes hâc in Marchiam cognati et Marchiaci hospites in patriam revertentur et ad vos nuptiarum exitum ac itineris perscrituri. Serenissimi Regis Friderici restitutionem et exaltationem omnes ubique exopta(n)t orthodoxi. Fratrum Serenissimi nostri Petrum Bethlen, ex academia Marchica ad

Batavos profecturum spero. Saluto reverenter Magnificum Dn. Plessenium, Blarerum, Serenissimorum Regulorum praefectos in academia Lugduni, Rev. dominum Altingum, Festum Hommium, cujus chartaceum munus, Catechismum Maraixianum Maleaca Indica et Belgica lingua Hagae impressum Ungarice typis evulgavi hic Cassoviae. Clarissimo domino doctori Rumpfo, reverendis Hagiensis ecclesiae ministris, à quibus beneficium accepi, ago gratias etiamnum et salutem nuntio ut et Amplissimo domino Philiberto Duboys, domino Laurentio de Syllae Iurisconsulto fiscali ord. Conf. Necnon pientissimo viro Vinnaeo scholae rectori in me benignissimo.

Bene vale Vir Magnifice et subitae scriptioni ignosce.

Cassâ. XV. Martij. Anno. 1626. Tuus ille Alb. Molnar.

Külczim: Amplissimo ac Magnifico DN. Ludovico Camerario, Regis Friderici etc. Cancellario, domino fautori meo magno plurimumque dilecto. Hagam Comitum Holland.

(Papirpecséttel.)

A müncheni udv. és állami könyvtár kéziratárából közli

DR. DÉZSI LAJOS.

ZVONARICH ISTVÁN ÉS GYÖRGY ÉLETÉHEZ.

I.

Generosi ac circumspecti viri, domini observandissimi etc. Salutem et paratam semper nostri commendationem. Kivánsági szerént való sok jókkal áldja meg Isten Kegyelmeteket.

Kegyelmeteket egész városul levelünk által jámbor szolgánk instantiájára kelleték requirálnunk, kinek minemü gondviselő ügye legyen erőtelen atyafiai mellett Kegyelmeteknél, maga leveléből bőségesen eszébe veheti, nem szükséges, hogy mi declaráljuk Kegyelmeteknek és talám (!) nem is volna szükséges minékünk Kegyelmeteket ez dologban megkeresnünk, tudván azt, hogy Kegyelmetek az közönséges igazságot és törvény folyását considerálván, vagy csak a maga levelére is kedve szerént való választ veszen Kegyelmetektől, de ex superabundanti, hogy mind jámbor szolgánk kivánságának eleget tegyünk s mind penig Kegyelmetektől az mi reánk való tekintetből hamarébb való kívánatos válasza legyen ez jámbor szolgánkknak, ugymint Zvonaricz Györgynek, ugy kelleték irnunk mellette Kegyelmeteknek, elhívén tökéletesen, hogy ha valami exceptióval diferálhatna is Kegyelmetek más időre kezétől plenipotentiariusoknak kiadni azt az testamentom szerént való pénzt és marhát, az mi vagyon, de az mi tekintetünkért Kegyelmetek nem fogja azt csele-

kedni, ebbeli jóakarátját Kegyelmeteknek mi regratificáljuk Kegyelmeteknek és jó alkalmazossággal az miben tudunk, megis szolgáljuk Kegyelmeteknek. Ezzel Isten áldja Kegyelmeteket. Datum ex Német-Uyvár 20. Januarii Anno 1633.

Generosarum ac circumspectarum Dominationum vestrarum
addictissimus

Comes Adamus de Batthyan.

Czim: Generosis ac circumspectis viris, domino Michaeli Vas iudici primario totique senatui liberae regiaeque civitatis Cassoviensis etc. dominis nobis plurimum observandissimis.

(Eredetije Kassa város levéltárában 6499. sz. a.)

II.

Generosi, nobiles ac circumspecti domini nobis observandissimi.

Salutem ac officii nostri paratissimam commendationem. Az Uristen áldja meg Kegyelmeteket kívánsági szerint való jókkal.

Találja meg Kegyelmeteket az mi udvari praedicatorunk Zvonarich István uram öccsével egyetemben levelek által néminemü attyokfiainak képekben, kiknek az néhai Keöszöghy Márton nevü attyokfia ott Kassán testamentomában hagyott volna javaiból mindeniknek, az mit akart; mivel pedig ez atyafiak ő Kegyelmekre bízták gondviselését és ő Kegyelmek az mi füzéri gondviselőnk által akarják Kegyelmetek kezétől kivenni. Kérjük mi is Kegyelmeteket, hogy ez dologban az mi személyünk tekintetéből is, cselekedje azt Kegyelmetek, hogy absque dilatione az testamentom szerint adja mind éppen kezihez Zuonarich uraimék plenipotentiariusának. Mely Kegyelmetek jóakarátját hasonló dologban meg igyekezünk szolgálni Kegyelmeteknek. Ezzel Isten áldása legyen fejenként Kegyelmeteken. Datum ex castro Keresztur die 4 Aprilis, anno 1633. Generosarum, nobilium ac circumspectarum dominationum vestrarum
amicus ad officia paratissimus

Paulus de Nadasd m. p.

Czim: Generosis, nobilibus ac circumspectis dominis N. N. iudici, necnon coeteris liberae regiaeque civitatis Cassoviensis civibus et senatoribus etc. dominis amicis observandissimis.

(Eredetije Kassa város levéltárában 6498. sz. a.)

III.

Anno 1633. 8 die Octobris.

Én Zvonarits István és Zvonarits György, adjuk emlékezetül mindeneknek, hogy az néhai Küszögi Márton testamentoma szerint legálatott pénz felől biztuk volt rajta az nemes, nemzetes és vitézlő Török András uramat, hogy ő Kegyelme az nemes cassai tanácstól az mi és azon Küszögi Márton anyja és atyafiai nevével vegye ki, mind az, kinek mit testamentomában hagyott, melyről ő Kegyelmének plenipotentiát is adtunk volt. Török András uram is azért az mi atyafiú-

ságunkért hiven eljárván ebben, nemcsak kezéhez vette, de mi kezünkhöz is szintén ide kiküldötte, ugymint nevezett szerént az megholt Küszögi Márton anyjának 90 tallért, az hugának Annának tallér 90, Csonka Szabó Jánosnak tallér 25, Mihálynak tallér 10, Bus Jánosnak tallér 10, in toto taller 225. És ezenkívül Papai Mihály deák öccsének is aranyat numero 60; de az vörös bársonnyal borított aranyas szablyát ő Kegyelme ott tartotta magánál, míg más jobb alkalmatossággal kiküldheti kezünkhöz. Mely ilyen dolgokról s főképpen az 225 tallérról és 60 aranyról, melyeket éppen kezünkhöz vettünk, quietáljuk Török András uramat, hogy senki ő Kegyelmét erről többül ne kereshesse, mindazáltal az szablyát még ő Kegyelmétől megvárván. És noha mind-ezekről az egész atyafiak nevével az pápai város pecsétí alatt generalis quietantiát kell vennünk az cassai városnak, de mivel ez mostani posták annyit nem késhetnek, míg azt ennyi megszerezhetnénk, azért ezt is bizonyosan megszerezzük és más bizonyos alkalmatossággal Török András uram kezébe beküldjük, hogy se ő Kegyelmének, se az cassai városnak ez testamentombeli jók felől soha senkitől semmi bántása és busítása ne legyen. De coetero addig adjuk ez levelünket, pècsétünkkel megerősítvén. Anno et die, ut supra. Iidem, qui supra.

Stephanus Zvonarits
(P. H.)

Georgius Zvonarits
(P. H.)

Kívül: Török András uram quietantiája az néhai Küszögi Márton javai felől.

(Eredetije Kassa városa levéltárában, 6464. szám alatt. Az egész Zvonarits István kezeírása.)

IV.

Generosi nobilissimi, prudentes item ac circumspecti domini, fautores mihi summa observantia colendissimi.

Salute servitiorumque meorum semper paratissima commendatione praemissa, cumulatissimum divinae benedictionis favorem precatus, me totum eisdem consecro, dedico. Az Kegyelmetek november utólja felé énnekem írott levelét circa 15 decembris, az mint illet, nagy becsülettel vettem vala, az mellyre eddig is, ha Török András uram itt való késése haladékomra nem lett volna, választ tettem volna Kegyelmeteknek és annyival serényebben, az mely nagy affectussal igyekeztem szívem szerént az Kegyelmetek parancsolatját effectuálnom és abban az itt való atyafiakkal Kegyelmeteknek kedveskednem. És bizonyosan elhiggye Kegyelmetek, hogy valaminemü nagy óhajtozással várta Kegyelmetek egy jámbor egyházi személynek mi közülünk az Kegyelmetek böcsületes nemes királyi városában való bocsáttatását, sokkal följobben való szorgalmatossággal gondoskodtunk annak idejében való elküldtetésében. De valahol Christus templomot épít, szoktuk mondani, ott mindjárt az sátán is kápolnárt rak mellette; soha oly jó igyekezet nem lehet s főképpen

az lelki dolgokban, az melynek sok számtalan akadéki ne találkozzanak, mint lett az Kegyelmetektől nekünk parancsolatott dologban is, mivel-hogy az a mi Fábrink, kit ultimarie csak egyedül kíván vala Kegyelmetek maga szolgálatjára mi közülünk elbocsáttatni, halogatván mostani patronusának kemény magaviselése miatt ez elmúlt esztendejének terminusáig s az mellett ajánlván magát, eltöltvén idejét, az ecclesia engedelmességére. De mi lesz, mikor immár szintén azt vélnénk, hogy az Kegyelmetek sok fogyatkozásival való várákozása után eleget tehetünk az Kegyelmetek kívánságának, szintén akkor önti ki minden epéjét, vakmerő keménységgel engedetlené levén az ecclesiának, és az Kegyelmetek, érdeme fölött való ily becsületes vocatióját megvetvén, mely nem kevés lelki fájdal munkra következék. De nemzetes főuraim, ez dolgon még ne ütközzék Kegyelmetek, se az mi Kegyelmetekhez való igaz hűséges szolgálatunk felől ne kételkedjék, mert nem hogy ebben kedveskedni nem akarnánk, sőt én magam is, mint az Kegyelmetek tavalyi nálunk levő becsületes követi előtt resolváltam magamat, ugyan egyéb dolgaimban való fogyatkozásommal és Kegyelmetek szolgálatjára elmenni kész lettem volna, ha az itt való nagy szükség azt megengedhette volna, mert az minemű kötelességben mostan vagyok, az gyöngye vessző szálcscáknak, az jó erkölcsök és igaz mennyei tudomány egyenességben való neveltetésekre, mintegy istápnak Isten után, idegen helyekről is haza köllenek jönnöm. Mindazon által egy s két személyről úgy ne gondolkodjék Kegyelmetek, mint ha ez vagy amaz, és bár harmadikunk is nem lévén, már ugyan semmibe kellene mulni az Kegyelmetek parancsolatjának, sőt inkább azt elhiggye Kegyelmetek, hogy Istennek Kegyelmes áldásából úgy vagyon meg ecclesiánk állapotja, hogy csak Kegyelmetek egy valamely személynek kívánásában ne inhaereáljon, Fábrinál értelmesb egyházi emberrel kedveskedhetünk Kegyelmeteknek, az minthogy Kys Bertalan superintendens urunk utolszor csak minapiban Kegyelmeteknek küldött levelében ugyan denominált is egy Johannes Pathi nevű atyánkfíát, kinek csak hirtelen való extemporanea contióját az Kegyelmetek becsületes követi hallották is. Jo resolutus ember, tisztos személy, in controversiis ecclesiasticis bene versatus, noha tót nemzet, de igen főmagyar, hogy ugyan keveset impingáljon szólásában, erkölce és külső magaviselése tökéletes és külső conversatiója, mint ki ily nevezetes helyben ekkoráig nem szolgált, ha egy elsöben mintegy magában való tartóztatással lehetne is netalántán, mindazonáltal ratio loci et personarum cum quibus conversandum erit, rövid napokon úgy utba igazítja, hogy minden állapotjával igen contentus fog lenni Kegyelmetek. És merem mondani, hogy Fábrit és ötet egyszersmind bár elbocsátanánk is Kegyelmetekhez, nem sok napok haladván, tovább való esztendőkre maga is inkább választaná Kegyelmetek Pathit, hogy sem azt az Fábrit. Mindezeknek utánna Istennek ő szent Felségének mind lelki s mind testi dolgokban való Kegyelmes áldomását kívánván, szívem szerént fejenként Kegyelmeteknek magam vékony tehetségem szerént való minden időbeli kész szolgálatomat ajánlom Kegyelmeteknek. Datum ex Keresztur 28 januarii anno 1637.

Generosarum ac nobilissimarum dominationum vestrarum ad servendum paratissimus

Stephanus Zvonarits
illüstrissimae comitissae dominae dominae Judithae de Reva aulae concionator m. p.

Kivül: Generosis ac nobilissimis dominis domino iudici caeterisque senatoribus regiae ac liberae civitatis Cassoviensis etc. dominis fautoribus mihi summa observantia colendissimis.

(Eredetije Kassa város levéltárában.)

V.

Mi Nyeregjártó András, Kállai Eötvös Mihály és Károli Lőrincz adjuk tudására minden rendbeli embereknek, de legkiváltképpen az kiknek illik, hogy az néhai Erdéli Andrásnak megmaradott árva hajadon leányának per novam donationem megadatott szőlő örökségeinek megmunkálkodtatására kértünk kölcsön Zuonaricz István pap uramtól és feleségétől Sagodi Orsik asszonytól ugymint hetven magyar forintokat id est fl. 70, d. (=denár). Az mely pénztadtunk és engedtünk Cassán lakozó Ruszkai Györgynek és feleségének kezekben, hogy fölvegyék és az árva szőlőt munkálkodtassák ilyen conditióval, hogyha Isten életünket megtartja, ezen 1649 esztendőbeli szőlő terméséből borából megelégítetjük Ruszkai Györggyel ő Kegyelmeiket avagy hogy az nemes város contentálja pénzül az mi tisztelendő urunkat Zuonaricz István pap uramat avagy az ő Kegyelme megnevezett feleségét. Melynek nagyobb bizonyosságára adjuk mi felül megnevezett személyek kezünk irásával megerősített levelünket. Actum Cassoviae die 8 Mai Anno 1649.

Nyeregjártó András
(P. H.)

Károly Lőrincz
(P. H.)

Kállai Eötvös Mihály
(P. H.)

(Eredetije Kassa városa levéltárában 7716. szám alatt.)

Közli: KEMÉNY LAJOS.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND LEVELEI
BR. KEMÉNY FERENCZHEZ.

Nem régen még általános volt az a hit még a br. Kemény család körében is, hogy a nagy szerepet játszó báró Kemény család levéltára az 1848.t-évi szabadságharcz alkalmával az oláhok barbárságának áldozatul esett. A megmaradt töredék a Magyar Történelmi Társaságban jelent meg, a melyből következtetni lehetett az elpusztult nagy levéltár becsére.

Az 1903. év nyarán, a mikor Maros-Torda vármegyében, Malomfalván a br. Kemény Pál úr szíves engedélye folytán átnézhettem az

ott lévő terjedelmes levéltárt és könyvtárt, arra az örvendetes meggyőződésre jutottam, hogy a család egyik ágának levéltára meglehetősen ép-ségben maradt korunkra, a mely hivatva van arra, hogy Erdély történetét több becses adattal kiegészítse. Annak becsére felhíván tehát a tulajdonos báró úr figyelmét, kívánságára az Erdélyi Múzeumban leendő elhelyezésében is szerencsés valék közben járhatni. Így megnyilván a kutatók előtt az eddig lappangó levéltár, történeti és irodalomtörténeti becsét meg fogja határozni a későbbi kutatás. Én ez alkalommal az irodalomtörténeti becsű levelek közül a Kemény Zsigmond leveleit közlöm, a melyek bepillantást engednek a jeles író magánviszonyaiba és irodalmi működéséhez is adatokat szolgáltatnak.

Br. Kemény Zsigmond br. Kemény Ferenczhez. Pest, 1858. júl. 14.

1.

Kedves Urambátyám!

Mélyen tisztelt levelére halasztottam a választ, mig bizonyost irhatok állapotomról, és a lapnak, mely annyi költségben került, jövedőjéről.

A' lóverseny alkalmával, az Emichel kötött szerződéshez *társaknak károsodásban és nyereségben* fölvettem a' következő urakat: Gróf Károlyi Istvánt, gróf Apponyit, báró Jósikát, gróf Andrássy Gyulát, Andrássy Manót, gróf Andrássy Aladárt, b. Podmaniczky Frigýest, gróf Károlyi Györgyét, Gyulai Menyhértet, B. Eötvös Józsefet, gróf Wenkheim Bélát.

Ezek együtt háromezerhatszáz p. forint évi veszteségnek, mint maximumnak, hordására kötelezték magukat. Ezer forintot különböző fiatal urak — Orczyak, Szapáriak stb. — vettek át.

Rajtam maradt évenkénti 400 pengő forint veszteségnek, mint maximumnak, hordozása.

A nyereségben, mint részvényesek, azon arány szerint fogunk osztozni, a' mely arányban köteleztük magunkat a' veszteség hordására. Továbbá: szerkesztőt kinevezni nekem van jogom s nem Emichnek, ki csak nevét adja a felterjesztésre.

Én ügyelem föl a' lapot.

Fizetem a' tagokat.

Emich a szellemi kiállításra fizet nekem évenként 12 ezer pengőt, melyből, mint az előleges számítások mutatják, magamnak megtarthatok fáradságaimért évenként 2500 pengő forintot. Léven pedig oly egyénem, ki a szerkesztés pusztá mechanizmusát vezeti, időm marad még évenként legalább 1000 pforint ára regényt írni.

Tehát a' krízis kiállása után végre oly állapotra jutottam, a' melyben diametraliter véve, eddig voltam.

Irodalmi vállalataimból megint kijöhetnek, föltéve, hogy egészségem nem bomlik meg.

Ha bátyám olyan kegyes lesz, hogy mindennemű kárpotlást, mely engem illet, kezéhez fog venni, s hozzám elküldeni méltóztatik; akkor

telyesen meg leszek sorsommal elégedve, s' gond nélkül nézek a' jövő elébe; mert Úrbéri kötelezvényeimet cautiouul teszem le, 's 9 procentet vonok belőle.

Az osztályt halaszthatom ezen esetben. S meg fogok elégedni mind addig, míg az irodalomból tisztességes jövedelmet szerezhetek azzal is, ha hazunna semmi jövedelmet sem kapok. De csak az istenért méltóztassék, kedves Urambátyám, attól el nem állani, hogy mindenféle *engemet illető kárpótlás a' kezéhez küldessék*; valamint arra is figyelmeztetni Jánost, hogy a' kisenyedi részemért, melyet eladtak — s melynek pénzét magánál tartotta, az illető öszveg erejéig saját kárpótlásából indennizáljon engemet.

Nem vagyok képes eléggé meghálálni kedves Urambátyám eddigi fáradozását ügyemben; de miután ismerem magamat, ezentúl is a' bátyám bölcsességében és energijában kell keresnem támaszt: különben megint zavarba jövök.

Méltóztassék nem venni indiscretionak kérésem megújítását, ki változatlan tisztelettel maradtam

Kedves Urambátyámnak

Pesten jul 14.-kén 858.

alázatos szolgája, rokona

Kemény Zsigmond.

2.

Br. Kemény Zsigmond Kemény Ferenczhez. Pest, 1858. okt. 8.

Kedves Urambátyám!

Bocsánatot kérek, hogy megint saját ügyemben alkalmatlankodom. János arról értesített, hogy a' kis enyedi és kapudi kárpótlás már a' Grundent-lastungs-Commissiohoz átiratott; de azon *fölhatalmazás*, melyet Urambátyám kegyes volt tőlem elfogadni, a' pénz fölvételére nem elégséges.

Én eziránt megtudakolám ügyvédemet, s az ezen specialis kérdésre nézve is elégségesnek állítja. Azonban, hogy fölakadás ne történhessék, egy kiegészítő fölhatalmazást vagyok bátor levelemhez csatolni. Nem utalhatánk benne a földtehermentési bizottmányhoz történt átirat számjára és keletkezése napjára; mert János azt nem közlé: ha tehát a' kiegészítő fölhatalmazás ezen hiány miatt érvényes nem volna: alázatosan esdeklem méltóztassék Urambátyám erről engem értesíteni, hogy más fölhatalmazással cserélhessem be.

Hálás köszönetem mellett, mély tisztelettel maradok

Kedves Urambátyámnak

Pesten octóber. 8-kán 1858.

alázatos szolgája és rokona

Kemény Zsigmond.

Kivül: M. gyerőmonostori L. Báró Kemény Ferencz úr ő nagy méltóságának.

3.

Báró Kemény Zsigmond br. Kemény Ferenczhez. Pest, april 30-kán.

Kedves Urambátyám!

Épen azután való nap, hogy bátyámhoz levelet irtam, kimentem Budára, hol a félrevonulásra egy kis szobám van — mert Pesten vendégeim miatt lehetlen dolgoznom. Reggeli 6-óra lehetett, midőn budai szállásomra érkeztem, 's ott folytonosan irtam féltizenkettőig: ekkor reszketni kezdettem az átfázás miatt. Kimentem tehát a' kertbe, hol igen verőfényes nap volt, 's pistolyommal egy pár verebet lőttem a' fáról le, 's később czélra szintén tettem valami húsz lövést. Ekkor tapasztaltam, hogy megint reszketni kezdek; de már nem a hideg miatt.

Fejem igen égett. Ezen megijjedve hirtelen egy fiakkert hozattam. Midőn bele ültem, az az érzés lepett meg, mintha fejemmel a' meleg fürdőbe buktam volna. Pestre érkezvén már nem igen tudtam a székérből kiszállani, 's a lépcsőken is mások is vezettek.

Mi bajom volt! bizonyosan nem tudom.

Kovács doktor előbb guttaütéstől tartott, aztán hagymáztól. Borogatták a' fejemet, berakták a nyakcsigámat mustár kovászszal, temérdek laxatívát itattak meg velem és ipecakuanát. Tegnapelőtt már jobban voltam. Tegnap Kovács kibocsátott a' szobából egy előttem csodálatosnak látszó oratózió mellett melynek röviden a' tartalma ez volt: Az én halálom nem csak barátainnak és számos tisztelőimnek, de az egész hazának nagy csapás volna 'stb. Én tartozom az egészségemre ügyelni, nekem mások iránt oly kötelességeim vannak, melyeket könnyelműen nem veszthetek el szem elől.

Ezen litania után Kovács következő utasítást adott: hogy, mig egészen helyre állva nem leszek, csak levest és compótot egyem 's a nélkül, hogy magamat nagyon elfárasztanám, egész nap a' szabadba üljek. Továbbá: ne gondolkozzam ne afficiáltassam magamat semmi által, minél kevesebbet olvassak és irjak. Ha lehet menjek falúra. Ne igyom kávé, theát, bort 's minden jóllakástól tartózkodjam.

Kovács ezen oratózióján Deák Ferencz is jelen volt, 's ugyan azon dolgokat még érzékenyebben előadta.

Annyit tehát veszek észre, hogy veszélyesen beteg voltam, de, hogy voltaképpen mi bajom volt, nem tudok utánna járni. Csak arra emlékszem, hogy a' szerkesztőségi legény, Ferencz, bönkölt az ágyam előtt, 's mig kihajították, mind azt beszélte, hogy haldoklam: pedig eszemen voltam minden szót hallottam, 's jól emlékszem, hogy a forróság miatt tátottam a számat ki, s csak azért fuldokoltam; mert a' tudómból (hihetőleg görcs miatt) nem jött ki elég levegő.

Miután kedves bátyámnak betegségemet előadtam, mely miatt e levelet is csak sok megszakítások közt irhatom, áttérek finantziális ügyeimre, melyeknek intézését bátyám kegyes volt általam eléggé meg nem hálálható közremunkálásával segélni elő.

A szerkesztésben, mint tegnap a könyvivőmmel fölvettem, a folyó félévig 1950 forint körül veszi lehetek.

Ezt fedeznem kell — kölcsön útján.

A mennyi egybeköttetésem van az arisztokráciánál és a pesti polgárságnál, egy óra alatt akár tíz háztulajdonost kaphatok, ki a takarékpénztári váltóra kezesül aláírja nevét, 's így, a mikor tetszik, kezem közt lesz az 1950 forint 5 procentes kamattal mellet.

De minél több *személyes* hitelem van; annál óvatosabbnak kell lennem.

Ha a' kifizető órára nem fizetek, politikai hatásomat teszem semmivé! Azonban a pontosságra legrosszabb garancia számomra az én öcsémnek, Jánosnak a' zsebe. Ő nyolcz hónap oltá ma irt nekem legelőször levelet.

A nyolcz hónap előtt irt levelében azt mondja, hogy igaz ugyan, hogy ő nekem harmadát sem küldötte el (t. i. 1847 oltá) az évi jövedelemnek; de mind a mellett én is jól megéltem, ő is.

Ez tökéletesen akként van. 'S én nem neheztelek reá; annyival kevésbé, mert munkás, jó gazda és szorgalmának gyümölcsét minden nyomon lehet látni. Azonban igen rosszul esett az, hogy éppen azon idő alatt, míg én criticus, vagy legalább igen alkalmatlan helyzetbe jöttem; sem levelet nem irt, sem meg nem látogatott, sem egész kerek év alatt egyetlen garast sem küldött a' jövedelemből. A miolta az úrbéri kamattal foly, ebből is tőle csak 300 forintot ('s Monostorról a' Kemény Imre részéből egy uraságtól, kinek neve most nem jut eszemben, 200 forintot) kaptam.

Kis Enyedet tudtam nélkül eladták, minden testvér kikapta illetőségét; az enyimet János elvette 's maig se hallám a' pénz híret.

Isten mentsen, hogy én ezért haragudjam reá. Én őt éppen úgy szeretem, mint az előtt; de ily előzmények után magam iránti kötelességgé vált, hogy dolgaimat vele tisztába hozzam. Különben megvénülve, elerőtlenedve, még az sem lesz, hová csendesesen meghalni visszavonuljak.

Urambátyám családunk feje, mély belátású és köztiszteletben álló férfiú; éppen ezen tekintet és irántam mindig mutatkozott szívessége bátorít arra föl, hogy a köztem és öcsém közt fenforgó differentziák elintézésében közbenjáróul kérjem fel.

Én a' következő dolgokat akarom elérni.

1. Hogy az úrbéri kárpótlásból és kamattal hátrálékból engemet illető részt valósággal kikapjam,

Háládatos lennék különösen azért; ha kedves bátyám, e' kárpótlási kötelezvényeket (az alább említendő eset kivételével) mind úgy, a mint vannak és a mint kiszolgáltattak, időnként nekem elküldeni kegyeskednék. Rám nézve azok semmivel sem rosszabbak, mint a vert ezüst pénz. A journalistáknak t. i. cautiót kell tenni (10 ezer forintot); ezért a' kormány a *Widmungot* tevőnek 5 procent kamatot ad. E Widmungolók többnyire bankárok, kik a' journalistától 4 procent províziót vesznek. Ez a' bevett szokás. Így kap Eskeles és Müller (a' Pesti Napló, cautióját letevők) a' kormánytól 5. százaléket 's tőlem 4. százalék províziót.

Már ha én a magam úrbéri kötelezvényeit cautioba fektetem, minden 1000 forinttól évenként 90 forint hasznom van. Rám nézve

tehát minden úrbéri papir eladása nagy kár, sőt ha volna pénzem azzal egyenesen úrbéri papirokat vásárolnék be; mert csak itt Pesten 3 cautiós lap van, hová a' pénzt 4 procentes provissióval befektetni lehet.

2. Elakarnám azt érni: hogy jószág illetőségemet akár Detrehemben, akár Kamarást *egy helyt kapjam ki*. Válassza János a' melyiket tetszik; válassza magának a' nagyobb részt; vessen az én részemre terút: csakhogy *egy helyt* legyen nekem saját birtokom, hová házat építtsek, hol egy kis kertet teremthessek magamnak. Egy pár regényem árából mindezt elérhetem, 's legalább lesz hol vénségemre a fejemet lehajtsam.

De ha János mind az én fekvő birtokomat, mind pedig magáét okvetlenül meg akarná tartani; akkor kívánom:

3. hogy biztosított *vitalitiumot* adjon; ha végre ettől is vonakodnék, úgy:

4. fizesse ki a' birtokom árát úrbéri papirokkal. Szóval, nem fogom többé azon helyzetet tűrni, hogy halott embernek tekintessem, kinek vagyonát a' successorok már kezökhez vették: nem türom pedig azért, mert betegségem, s tehetetlenségem esetében nem szeretném közsegélyezésre szorulni.

Esdeklem tehát, kedves bátyám, méltóztatssék; az úrbéri kötelezvényeket átvenni, 's rendre nekem elküldeni; továbbá a' fekvő birtokokra nézve *a' kijelelt pontok közül valamelyik szerint* előleges accordát csinálni Jánossal. Midőn pedig a dolog az eldöntésre megért, kegyeskedjék pár sorral engem tudósítani, hogy tüstént Kolozsvárra menjek. Szégyellem, hogy urambátyámat ennyi alkalmatlansággal terhelem, de sorsom függ ezen intézkedésektől.

Most az ideiglenes pénzsükségemre térek át.

Mondottam, hogy 1950 forint félévi veszteségem van a' Naplóban, melyet Takarékpénztári kölcsönből fedezhetek.

De mostanig a' *Rajongók* című és sajtó alatt lévő regényem honoráriumából pénzeltem. Ezentúl nincs semmi pénzforrásom. Méltóztatssék, Urambátyám, egész energiájával azon lenni, hogy János a közelebbi május és junius hóban küldjen több rátákban legalább 400 forintot. Ha ez lehetetlen, akkor elfogadom János ajánlatát, hogy Kemény Domokostól, ki már megkapta a' kárpotlást — vegyek cserébe úrbéri papirt, — de csak 1000 forintig.

Belőle 5 száz forinttal szükségemet fedezem, 5 száz forintot a' redactiói deficit számára szentelek, 's ekkor aztán a' takarékpénztárból csak 1450 forintot veszek kölcsön.

Nagy incommodum lenne, hogy úrbéri papirt adjak el, 's hogy *egész év alatt egy garast se lássak hazunnan*: de, mint mondám, kénytelenségből ráállok még erre is. Csakhogy akkor hát igazítson János úgy Kemény Domokossal, hogy az 1000 forintos kötelezvény hamar pénzé tétethessék 's küldetessék el Pestre.

Ezer bocsánat kérés és ezer köszönet mellett maradok.

Kedves Urambátyámnak

hű rokona és szolgálja

Kemény Zsigmond.

Közli: KISS ISTVÁN.

CSOKONAI RELIQUIÁK.

A debreczeni ref. kollégium könyvtárának kéziratrendezése közben néhány értékes Csokonai-reliquiára bukkantam, a melyeknek ismeretlen voltuk mellett még az ad különös becsét, hogy jórészt Csokonainak a kollégiumból való távozásával vannak kapcsolatban. Sajnos, nagyobbára töredék irások; de a fakult sorok megől érdekesen bontakozik ki ezekben is a szegény költő halovány arcza, a mint megrendült lélekkel, de magában való rendíthetetlen hittel védi igazát.

Az egyik tanáraihoz, biráihoz intézett, latin nyelvű levele így szól:

»Clarissimi Domini Professores,
Honorata Sedes Scholastica!

Cum nec de actionibus, quarum ratio reddi a me iubetur, quidquam certo sciam, nec post tot poenas ulteriori plagae locum in me dare valeam: hoc a Vobis peto, ut privatim prius mihi cum Clarissimis Dominis Professoribus colloqui liceat; aut si hoc non, totum me possum ire, vel nodum qui solvi nequit, ense recidere permittatis; quamquam nunc quoque sum

Clarissimi ac Honoratissimi Vestri Nominis

cultor sincerus

Michaël Csokonai.«

*

Egy másik, magyar levele a kollégium széniorához szól. Hosszú-kás papírnelyvre van írva; a felső része nyírott, nem lehet tudni: egész-e vagy töredék? Megszólítás nincs, az egész in medias res indul azért valószínű, hogy csonka.

»Az Olasz Dictionariumot én Bethleni Uramnak hamar be vittem, miért? mert némettel vagy frantziával magyarázta, 's tsak olyan vólt, mint a' Vocabularium Malabarico-Sinicum. Obscura per obscura! azomba tsonka vólt tsak az M betűn kezdődött, és olly régi, hogy talám egy idős vólt az Olasz Nyelvnek a' Deákból való elromlásával. Leg alább a' kötése is vólt egynéhány 100 esztendős, mert ollyan tzimerek vóltak a tábláján, h. az Akadémiákba sok pénzt adtak vólna a' fedeléért a' Heraldicum gazophylaciumba!

Ha tsak ugyan ezért is nekem kell jót állani: ám legyen! mindenér állok, míg magam állok. Minden szájból ki veszem a' panaszt, tsak értésemre adódjon, és a' Collegiumba ne kelljen menni.

A papír másik oldalán:

Fel — nem megyek: sokkal hathatósabb fogadásom tartja, mint sem felmehessek. Első Novemberig tsak meglehetett vólna azt a' tizenegy forintott rajtam venni: ha olly Országos Huntzfut rámájára nem húztak vólna is; könyveimet letartóztatván. Ez szomorított meg engem

annyira, hogy többé csak felé is irtózom menni Collegiumunknak. Tseledjék tehát kedves Sénior Uramék azt, a' mít jónak lenni látnak: minthogy már a' keresztül menésnek első lépését megtették; és hidjék el, hogy mindenre elkészült az ennél nagyobbakat is szenvedett és még egészen fel nem áldoztatott — szerentsétlen Csokonai mk.

*

A harmadik egy beszéd töredéke.

»De a' mikor sok hányattásim után egy jóltévő hab, ha idegen partra is de csak partra ki vetett volna: úgy jártam énis mint ama' régi Filozofus, ki hajótörése utánn egy esmeretlen szigetre vette a' vóna, láta annak partján rajzolva mathesisi képetskéket és figurákat, mellynek első megpillantására, a' nem várt Öröm megsókoltatta vele a' földet, 's így kiáltott ki belőle: Semmi baj sints, édes társaim, emberek nyomdokait szemlélem! 's örömmel fogadta el ennyi bajai utánn ez idegen földnek barátságos biztatását. Ha nem fejtegetem hosszasan, általlátjátok tudom tzelezásomat. Mert énis hányattatván az én gondolatom között egyfelé más felé bizonytalan tévelygéssel, egy tölünk idegen, tudjátok mellyik, partra vetett ki az akkoris nem kedvező szél, körül néztem bámúló szemekkel ez esmeretlen vidéket, megláttam a' reá irt Matematika rajzolatokat, örültem, megelégedtem, 's ezt kiáltván: Semmi baj sints, emberek nyomdokait szemlélem! elfogadtam e' partot, mint nyugtató helyemet. A' Mathesis, Uraim; minden Vallásba, minden Országba, minden rend és gondolkozás formájába egy. Láttál é olly ostoba babonást vagy olly vakmerő Eretneket, a' ki valamely ágazatját tagadta volna? Tudsz é olly különböző rendtartású Országot, mellybenn a' Mathesis igazságairól ártikulusokat hoztak volna, és vagy ez, vagy más zikkelye változást vagy tilalmat szenvedett volna? Se Klima, se Temperamentum, sem Társalkodás, sem Nevelés, sem Praejudicium nem fonhat olly látást változtató ködöt ennek mindenfelé kiderült Egén, mint a' millyennel barnúl a' Vallásnak, a' Böltselkedésnek, és a' Törvényezésnek, néha vékony homállyal néha feketés felhőkkel borongó horizonja. Ezért megérdemli ő a' tiszteletet, minden bizonytalanságot, visszázkodást és tilalmazott elmékedést kerülni óhajtó Lélektől. Ezért lettem énis az ő felemelt gondolkozású híveinek, a' kételkedésen kívül tétett igazságokonn, az értelem rendes nyomain, követője.«

*

A negyedikben tanítványaitól búcsúzik:

»Nemes szívű Nevendékek! kiket főrrón szeretek,
Miólta megemertetett a' Poësis Veletek.
Óh legkedvesebb Barátim! beh édesenn képzelem
Mi örömmel sétáltatok tavaly a' Tempén velem.
Melly jól esett ha játszódva lépven utánnam nyomba
Kis koszorúkat raktatok tiszteletül markomba.

Ah olvastam ortzátokonn azt a' hév indúlatot,
 Mellyet az igaz szeretet azokba lobbantatott.
 Viszont való szívességem', a' mint megérdemlétek,
 E' valódi szívességgel halmazva megnyerétek.
 Mellynek tüze most is lángol, meg nem aludtt azóla,
 Sőt tüzét a' szenvedések edző tüze pótolta.
 Égni fog míg el nem alszik fáklýája életemnek,
 Nevetek ragyogni köztte fog közepén szívemnek.
 Rólatok jól emlékezem már mikor meg váltam is
 Ah, ah, emlékezzetek jól, Kedvesim! én rólam is.
 Bennem hív barátotoktól váltok most meg; de hiszem,
 Szerelmem véletek marad, szívemet el nem viszem.
 Örömem lessz örömötök, szerentsém szerentsétek,
 Díszít ad nékem 's tiszteletet mindenkor a' tiétek.
 Ezért Nemes Lélek legyen bennetek, mely sem sorba
 A' büszkéssel ne repdessen, sem ne másszon a' porba.
 Ember társát ki szereti és híve Hazájának,
 Még e' mellett a' Tudományt tartja főfő javának :
 A' tsendes megelégedés 's boldogság azt vezeti,
 Ha késő maradéktólis érdemét tisztelteti,
 Mert az áldott Emberiség a' Tudomány 's a' Haza
 Még minden hív tisztelőjét bőven meg jutalmazza.
 E' kis intést szíveteknek táblájára írájatok,
 Hogy jövendő futástokba legyen Cynosurátok.
 Mellynek mikor rátok nézve lesznek majd bőv hasznai
 Éledjen fel a' titeket szerető Csokonai.
 Én el megyek, a' jóltévő Eg vigyázzon reátok.
 Ah szeretett kedves Lelkek Isten, Isten hozzátok!

Az ötödik egy kis pajkos nóta. Hat versszaka van meg, azonban valószínű, hogy több is következett még utána; de másik levelen. Ez nyolczadrét papirlapnak a két oldalára van írva:

A' szerelem' tilalma.¹

Minden érez gerjedelmet :
 S' én kerüljem a' Szerelmet ?
 És csak én legyek hideg ?
 Hát a' szépet
 S' a' faképet
 Nem különböztetni meg ?

Mért adott ízlést a' szemnek,
 'S költsönös bűbájt a' Nemnek
 E' Világnak bölts ura ?
 Hogy szeressük,
 'S félre vessük ? —
 Ej, az ám a' ha-ha-ha !

Még az Ifjuság szememben
 Tsillog, és virgontz eremben
 Véremet jól érzem :
 Hát ha ennek
 Lángba mennek
 Zsúrolási : vétkezem ?

¹ Három első versszakát Csokonai kiadta az Odák közt. (I. 4.)

Három ember volt, barátom,
Mind a' hármáról a' fátom,
Hogy ne éljen, már teve.
Hókus, Bókus,
Pellidókus
Ő Kegyelmeknek neve.

Ők az ifjaknak tüzeről
És ledér természetéről
Szüntelen tsorváltanak,
A' Világnak
Dámaságnak
Kantsukái voltanak.

Szint' a' hatvant érte Hókus,
Hitvesét féltette Bókus,
És magáról egy se hitt.
Pellidókus
Mint a' mókus
Játsza önnön farka . . . tsitt!

Közli: OLÁH GÁBOR.

MAGYAR IRÓK LEVELEI.

Gróf Teleki Sámuelhez és nejéhez, sz. Belhlen Zsuzsannához.

1769—1818.

(Pataki Sámuel, Péczeli J., Verseghy és Márton J. levelei.)

Pataki Sámuel Teleki Sámuel grófhoz.

Méltóságos Gróf Úr! Méltóztatott jó Patronus Uram.

Alázatos Instantiánkra méltóztatott válaszát, és abban kegyes ígérését Nagyságodnak, alázatosan, örömmel, és nagy háladatossággal vettük. Nem szününk meg magunk is azt dicsekedve emlegetni, de a késő időkre is nyomtatásba érdemlett praeconiummal mindannyiszor által botsátjuk, valahányszor azon fundusból új könyv nyomtatódik. Most a mint Nagyságodnak ígértük, azt nem változtatjuk, ezután is örökös törvénné tévén azt Typográfiánknak,¹ minden Benefactorok iránt. Úgy látszik első tekintettel, hogy ha tsak egy Sidó grammatikátska eleibe, (melyre azon pénzt instáltuk) léssen Nagyságod neve függesztve, tsak egy néhány umbraticus deákok kezébe forogván azon könyv, nem tudják eléggé Nagyságod munificentíáját betsülni. Oly közönséges haszon nem is fog azon fundatióból származni, a mint Nagyságod buzgosága kívánná. De Méltóságos Gróf Úr! Az azon Grammatica, mellyet az egész Europa latinul, mint a maga nemébe remek munkát betsül. És minden Erdélyi

¹ Pataki Sámuel 1769-től igazgatója a kolozsvári könyvnyomdának. Úgy látszik a Telekiekkel való ismeretségét arra használta fel, hogy irodalmi czélokra adóztassa őket; ebbeli buzgólkodásában írta itt közölt levelét is, mely XVIII. századbéli irodalmunknak kivált technikai állapotaira igen jellemző.

s Magyar Országai collégiumokban bévitetvén mind a két magyar hazába levő tudosok esmerheségére jut Méltóságod munificentíája. Sőt Hollandiába is az Auctornak, és más Philologiae Professzoroknak szándékunk lévén küldeni egynehány exemplárokat (mint küldötenek volt Schultens Grammaticájából) oda is el fog hatni az által Nagyságod érdeme.

Nem is szokatlan dolog, hogy a féle könyveket nagy uraknak dedicáljanak. Schultens¹ is az Arabs Grammaticáját Deutmelnnek ajánlotta, a ki legnagyobb úr Hollandiába. Azon kívül ámbár most elsöben tsak deákok számára való könyv nyomtatodik azon pénzből, distraháltatván tsak esztendő alatt is azon könyv, minthogy mindenünnen, kivált Magyarországról sürgetik, az abból kerülendő pénzzel, mely már több lesz az originális capitálnál, mindjárt más, és nagyobb könyvhöz fogunk és olyanhoz, mely minden embernek szükségére alkalmaztatott legyen.

Ha pedig most először más könyvre fordítottjuk, nem olyan szükséges scholasticus könyvre, az sok esztendők alatt két el, és annál későbbre fog más könyv kijönni azon capitális fructusából. Ez kiváltképen való oka, miért kívánjuk olyan könyvre fordítani, először az első capitálist. Mert most nascente quasi typografia, arra kell főképen vigyázni, hogy a mellyikre a pénzt elkölsük, mindjárt visszaforduljon cum lucro, különben nem lehetne coneducálnunk a typográfiát. Mindazonáltal a mire Nagyságodnak tetszik, arra fordítottjuk, tsak maga tetszését méltóztassék eziránt kijelenteni.

Gondolom ezen kívül egy hasznos dolgot, melyre fordíthatnók azon pénzt, amely Nagyságodhoz is illendő volna. Akárnak t. i. néhai Tiszt. Szathmári Sigmond² uramnak az Innepekre való némely Prédikációit is, és azután a Halotti Prédikációit is, a papok, és más keresztények számára világosságra bocsájtani, mellyek hogy Nagyságod költségével és neve alatt jönének ki, illendő volna, avagy tsak azért is, hogy Nagyságod idvezült T. Szathmári Uramnak különös Patronusa volt. De erre többetske pénz kívántatnék, és oly hamar, mint a Sidó grammatika el nem kelne, nem lévén senki kénytelen vele, hogy megvegye, mint a Sidó grammaticát. Nem is foghatnánk mindjárt ahoz, szükségesképen a scholasticus könyveknek kellestven előbb kijönni a Supr. Consistorium mandátuma szerént. A Grammaticához Pünköst tájba hozzá fognánk. De mivel papirosról és Typusokról (mivel nincs ahoz a munkához elégséges) idején kell provideálnunk, a papiros iránt pedig még Magyarországból félesztendőre előre, különben nem kapunk; instálunk alázatosan Nagyságodnak, méltóztassék Nagyságod, mikor módja leszen benne, azon gratiose ígért pénzt, avagy tsak felét beküldeni, hogy tehessünk az által praeparatívákat. Obligáljuk irás által magunkat, hogy ha arra nem költenők, a mire fogadjuk, visszaadni tartozunk. Mint hogy pedig a Méltóságos Supr. Consistoriumtól egészen reám bízott a Typografia moderációja, csak magam neve alatt, de ex consensu reliquorum irok mostan Nagyságodnak. Hosszan

¹ Schultens Albert lejdai egyetemi tanár, híres hebraista a XVIII. században.

² Kolozsvári ev. ref. püspök, 1760-ban †.

alkalmatlankodtam irásommal, midőn Nagyságodat alázatosan követném, a sz. Innepeknek idvességés eltöltését, és az Uj Esztendőre örvendetes általmenetelt Szivemből kívánok, és maradok állandóul

Méltóságos Gróf Úr Nagyságodnak
Kolozsvár 1769 die 19. X bris

alázatos szolgálja

Pataki Sámuel,

Pétzeli József Teleki Sámuel grófnéhoz.

Méltóságos Grófné Kegyes Drága Asszonyom!

Az el mult napokban irtam Pozsonyba Weber Urnak, hogy az én új munkáimból t. i. a Herveyből¹ küldjön négyet szépen bé kötve Excellentiádnak az én nevemmel. — Ha már felérkeztek méltóztasson Excellentiád helyt adni egynek a maga kies Magyar könyvtárába a hármat pedig ugyanazon három Méltóságoknak ugymint M. G. C. Pálffy Károly M. G. Hadik András és M. G. Károlyi Antal uraknak Eő Excellentiájoknak legalázatosabb tisztelem mellett elküldeni. — Szeretném tudni M. Grófné Kegyelmes Asszonyom mitsoda haszna légyen az én Excellentiád életéért gyakran fel nyujtott Fohászzkodásomnak. Ha ezen tsekély levelem frissen találja Bétsben a mi magyar nyelvünknek s Litteráturánknak nagy szeretőjét énnékem az nagyobb örömömrre szolgál mint a Belgrád meg vétele. Az Isten adjon sokakat a mi magyar Dámáink közt Excellentiádhoz hasonlókat!! *Örvendezve irhatom hogy a Magyar nyelv kezd fel emelkedni a porból.* — Nincs száma az áldásnak mellyet kíván az egész F. Cancelláriának s az olyan nagy lelkű Férfiaknak mint a mi Mentorunk. — Itt közönséges a hir hogy Máiusban ország gyűlése lesz, szeretnék ott pap lenni; de gondolom, hogy nálam jobbat választanak. — Ha a Gyűjtemény valamikor el találna maradni méltóztassék Excellentiád a Bétsi Postán kerestetni; mert itt soha legkisebb fogyatkozás sincs benne. Alázatosan tisztelem a M. Grófot Eő Excellentiáját minden Kedveseivel magamat pedig Excellentiád kegyességébe ajánlván, vagyok²

11. Febr.—790;

Méltóságos Grófné Kegyelmes Asszonyom!
Excellentiádnak

alázatos tisztelő szolgálja
Pétzeli József.

Versegly Ferencz Teleki Sámuel grófnéhoz.

Kegyelmes Grófné, kiváltképen való tiszteletre méltó Asszonyom!

Megértvén Excellentiádnak nemes szívü méltóztatását mellyel magában Nemzetünknek boldogítására tzelőző fordításomnak³ kiadását kegyel-

¹ H. Sirmalmi cz. művéből.

² A levél dátuma nem teljes, keltezési hely hiányzik.

³ E levél iratásának évében jelent meg Versegly Millot fordítása, («A világnak közönséges tört.») Teleki grófné támogatásával.

mes adakozása által gyámolítani eltökéllette: a bennem buzgó háladásnak kötelessége szükségesnek tette előttem azt a merészséget, mellyel Excellentiádnak kezeit illendő tisztelettel tsokolom és hazafiságos jó voltyát háláló levelem által köszönöm.

Én ugyan sokkal kisebb és sokkal jelentéktelenebb vagyok, hogy sem fogytomigvaló legbuzgobb háladatosságom Excellenciádnak tsak azzal a kegyességével is felérhessen, mellyel e közjóra intézett munkámat fogadni méltóztatott: de ha Excellentiád megengedi, állitok minden hizelkedés nélkül való jeleket tiszteletére, melyekre tekintvén nem tsak a mostani Magyar világnak józanabb része, hanem még derültebb elmére jutandó és egymást örökké felváltandó Maradványink is, az én tehetetlen háladatosságomnak fogyatkozásait buzgó áldásaikkal kipotolni fogják.

Excellentiádnak kegyelmes jótéteményessége nélkül Millot-nak magyar kiadása minden bizonynal félbeszakadt, vagy legalább oly időkre halasztatott volna, melyekben talán már késő orvosság leendő vala. A mi Könyvárosaink nem annyira a magyar nyelven irt könyveknek megítélésére való tehetetlenségjek miatt, mint inkább abból az előítéletből, hogy a tudománybéli szép sem a Magyar könyvszerzőktől nem esmértetik, sem a vevőktől nem kedveltetik; ennek a Nemzetnek boldogságáért oly annyira nem buzganak, hogy még az olyan Iróknak is, a kik munkájikat saját költségeikre kiadják, a helyett, hogy egyéb darabjaiknak közrebotsátására szükséges pénzeiket mennél hamarább visszaszolgáltatni igyekeznének, tsufolodó halogatásokkal fizetnek. Tapasztalásból szóllok, Kegyelmes Asszonyom! és tsupán tsak panaszképen egygy olyatén hazaszerető anyához, a kiről meggyőzve vagyok, hogy valamint a Haza boldogságának előmozdításában N. Méltóságú Maradványinak jövendőbéli boldogságát, ugy ezeknek boldogításában a Hazának közönséges javát szivére venni, és így bármelly bizodalmas mondásimat is, mihelyt a közönséges jót illetik, kegyelmes tekintetével megméltóztatni tudgya.

Semmikép sem reménylhetem tehát hogy Excellentiád énnekem vétekkül tulajdonitsa, ha megpanaszlom, hogy a Millotra kitett költségből, melyet édes anyámtól egy beteges és a szükségesen fellyül semmivel sem bővelkedő özvegytől költsönöztem vala, a Könyvárostól mindeddig semmit nem láttam, a mivel annak megtérítését, annál kevésbbé a többi részeknek folytathatását reményleni kezdhettem volna, sem azt nem várhatom, hogy Excellentiád hizelkedésnek vélye, mikor azt mondom, hogy hazafiságos jótéteményessége nélkül e munka hova-hamarább félbe szakadt volna.

Egyébiránt mély alázatossággal egész bátorkodásomról ugyan botsánatot, arra pedig kegyelmes engedelmet kérek, hogy magamat mig élek nevezhessem Excellentiád legalábbbravaló szolgájának

Budán, 7ik febr. 1791

Verseghy Ferencz.

Márton József Teleki Sámuel grófhoz.

Nagyméltóságu Gróf és belső Titkos Tanácsos Úr,

Kegyelmes Uram!

Némely Tek.-es Vármegyéből vett kegyes kinyilatkoztatás és tanácsadás szerént, hogy tudniillik a Deák-Magyar-Német Lexiconra¹ való Előfizetésbeli Időhatár, mely a Tudositásban November végére volt téve, igen rövid lett légyen, és hogy azt a jó czélnek annál bizonyosabban való elérésére szükséges volna meghosszabbítani; bátorodom Excellentiádnak egész alázatossággal jelenteni, hogy azon Tudositás, mely tulajdonképen a Tanuló ifjuságra nézve adatott ki, általam csupán tsak bővebb világosításul szervezetetett azon Esedezésemhez, melyet die 15 September volt szerencsém Excellenciádnak a Tek. Karok és Rendek eleibe való terjesztés véget alázatos kéréssem mellett megküldeni, nem pedig oly végből, hogy a Munkára való Előfizetés díját kiszabja és hogy én a Tes. vármegyékhez nyújtott esedezésemben önként nem akartam a praenumeratio idejét meghatározni, mivel azt sem a tek. Státus és Rendek eránt tartozó tisztelem meg nem engedte volna, sem pedig azt a Tek. Nsáos Vgyékben tartatni szokott közgyűlések bizonytalan ideje meghatározni nem hagyná.

Melyre nézve a Lexiconra és a Magyar Atlásra² való praenumeratio elintézését egészen Excellentiád kegyességére és bölcs rendelkezésére bizván, egyedül azon esedezem, méltoztassék az én valóban közhaszonra tzelező igyekezetemet kegyes pártfogása által a Tes. Karok és Rendek hazafiui jöltevősegekbe ajánlani.

Ámbár pedig az Előfizetésbeli segedelmet az a környülállás, hogy a Lexicon II-ik Darabja is már szünet nélkül nyomtattatik, mindinkább szükségessé teszi, mindazáltal azt siettetni nem bátorodom, tsak azon esedezem Excellentiád előtt, hogy mivel a Lexicon Ilik Rése is Mártiusban elkészül, méltoztassék ugy rendelni a dolgot, hogy a praenumeráns Hazafiak neveit, melyek a Lexicon végén ki fognak nyomtatodni, a jövő februárius végéig kezemhez vehessem.

A ki egyébiránt magamat és igyekezetemet Excellentiádnak kegyes indulatiba újra is alázatosan ajánlván, mély tisztelettel vagyok

Excellentiádnak alázatos szolgája

Bétsben Dec. 28án 1818

Márton József
professor.

A Teleki nemzetség levéltárából közli:

SZÁSZ BÉLA.

¹ »Lexicon trilingue.«

² A M. Atlás 1811-ben jelent meg.

EGY ISMERETLEN MAGYAR KATALIN-LEGENDA.

A Nemzeti Múzeum könyvtárában van egy csupa apró-nyomtatványokból álló vallásos ének-gyűjtemény (I. Var. 1891 8°), mely *Mátyus Péter* neve alatt van felvéve, mivel a gyűjtemény első darabja az ő *Vándorló levelek* stb... 1785 című műve. A kötetnek 34-ik darabjában van az ismeretlen Katalin-legenda. Nem érzem hivatásomnak, hogy a legcsekélyebb véleményt is megkoczkáztassam a munkáról, hanem e helyett betűhiven közlöm:

Két Szép Uj/ Istenes Énekek/ Az Első/ A' Szent Szűz, és Mátyrom/ Catharináról,/ Ugymint:/ Egész ő szent életéről, Máty-/ romságáról, és haláláról./ Melly/ Minden hívő Keresztényeknek vigasz-/ talásokra előadattatott./

(Itt Katalin képe van, utána a lap alján:)

Második:/ Mint Isten küldi el-veszem, örö-/ mest el-szenvedem, 's a' t./ Nyomtatott ebben az Esztendőben./

(Ez a második semmi összefüggésben nincs az elsővel, azért mellőzzük. Az első itt következik. Versben közlöm. Az eredetiben a versszakok ugyan meg vannak számozva, de a versek prózában vannak szedve nagy kezdőbetűk nélkül.)

Első.

1. Mindnyájan keresztények örvendeztetek,
És nagy figyelmetességgel ti most légyetek,
Hadd beszéljem-el Catharina szép életét,
És melly örömmel Krisztusért ki-ontá véré.
2. Catharina Pogányné Cipperből való vólt,
Tizen-nyóltz esztendeje szép ábrázatu vólt,
Mesterségbe 's tudományba éles elméjű vólt,
Mert Isteni természetel meg-áldatott vólt.
3. Midőn Costus Király ő Attya meghala,
Azután Szűz Cipperből hamar el-ment vala,
Egyiptomban, hol pogány nép akkoron laka,
És lakó helyet ott Catharina választa.
4. Szűznek Alexandriában jövetelében,
A' Szűz Mária jöve, szeme eleiben,
Kisded Gyermek JÉsussal kit tarta kezében,
Ide Catharinának nem nézhete szemében.
5. Catharina meg-ijedvén, 's mellette örülvén,
Életét Istenessen viselni ígérvén,
Más nap reggelre kelvén szalada sietvén,
'S magát a Kristusban megkereszteltetvén.

6. Catharina ő magát Kristusnak ajánlja,
És már véle szentül vetekedjen kívánja,
De hogy illy' tsudálatos dolgot ő formála,
Ottan egy arany gyűrűt az újján találá.
7. Maximinus Tsászárr pogány férjfü lévén,
Ki Keresztényhez magát keményen viselvén,
Parantsolt Bálványainak áldozni, 's tisztelvén,
A' ki pedig nem akart életét el-vesztvén.
8. Catharina nagy vígan keresztényi hitben,
Nagy bátran megy Tsászárnak szeme eleiben,
Meg-mutatást vig szájjal teve ő vétkében,
Tsászárnak rá felelni nem vólt erejében.
9. Erre Tsászárr parantsola egész országában,
Sok tudós embereket gyűjtvén udvarában,
Gondolván Catharinat hitének útában,
El-térítni lehetne nagy discursusában.
10. Azontúl ötven Böls Doktorok el-jövének,
Catharinát eleikbe hivatni sietének,
Első ő tudományát kérdező hitének,
Catharina felelvén nem hisz' már senkinek.
11. Így mikoron elsőnek száját bé-töltötte,
Minden Tudósnak szivét szava meg-rettente,
Annyira hogy mindenik Kristust meg-ismérte,
Azt-is hogy három személy légyen Istenségbe.
12. Kiért Tsászárr keseregve igen haragudott,
Nagy hamar-is boszszúja reájok ki-omlott,
Mint egy ötvent elevenen tűzbe hajatott,
Mert mind az ötven igaz Istennél maradott.
13. Tsászárr az Hóhérrnak mindjárt parantsolá,
A' Szüzet mind véreíg ott ostoroztatá,
Jól meg vervén, 's tömlöztbe úgy bé-taszíttatá,
Egész tízen egy napig ötöt ott tartatá.
14. Onnét fellyül tömlöztbe Angyal jöve hozzá,
Sebét Catharinának mindjárt meg-gyógyítá,
Minden nap egy fejjér Galamb mellé szállott,
És mennyei eledelt nékie hozott.
15. A' Tsászárrné magát-is látni kívánta
Catharinát; a' tömlöztben látogatta,
A' keresztényi hitet tőle meg-tanulta,
Két-száz katonáival magát hozzá adta.
16. Tizenegy nap végtére mi történt meg-tartá
Ítéző székből kínzót akkoron meglátá,
A' Szűz hogy fél-hólt légyen magába gondolá,
Es annyi szenvedését Kristusért tsudalá.
17. Szép szín tettetéssel hizelkedvén Szűznek,
Mondván Isten Aszszonya lészeszsz ezen földnek,
Tagadd meg tsak a' Kristust, 's áldozz Istenemnek
Ha nem tehát el veszni kellettük fejednek.

18. Catharina menyeyi lánggal meg-gyújtatván,
A Tyrannus Tsászárnak ilyen szókat mondván:
Óh ne gyötörj már sokat illy rútúl kinozván,
Mert Kristushoz sietek hozzá óhajtozván.
19. Ezen szóra a' Tsászár kíváná Hóhértúl
Két kereket késekkel tellyeset kinzótúl,
Mellyre szép Catharinat hogy kötnék azontúl,
Az Alexandriai Hivőknek például.
20. Midőn pedig e' dolgokat a' Tsászárné látta,
Tsászárt akkor meg-inté néki azt mondotta,
Hogy ő-is örzőivel keresztény már volna;
Két százzal, és mindenik e' gyötrelme várja.
21. Erre Tsászár dühössen el-fel-háborodék,
Hogy a' Catharinátúl Társa meg-tsalaték,
Parantsola hogy Társa jól meg-kinoztassék,
Es hogy a' többiekkel feje el-vétessék.
22. Midőn Catharinára a' szer jutott volna,
Ő semmi gonosz szókat ez ellen nem szólla,
Kért teste kerékre Hóhértúl fordúla,
De mégis JÉzust híván ezzel nem gondolna.
23. Catharina el-sárgúlván de még-is kész szívvél,
Mondván hogy JÉzus többet szenvedett békével,
Kíért-is e' gyötrelmet fel-vészem örömmel,
Ha mindjárt száz darabra metélnek-is késsel.
24. Óh jaj szó! óh gyötrelm! óh jaj nyomorúság!
Könyörülj óh Szent Isten, már kereket hajtják,
Az égből nagy mennydörgés lett 's tudálatosság,
Kegyetlenül el-esett sok ezer Pogányság.
25. Tsászár a' félelemtől remeg 's retteg vala,
Kerekék-is sok részre hanyattattak vala,
Catharina meg-kötve ő mellette álla,
Gondolván az Úr Jézus hatalma le-szálla.
26. Midőn ezen tsudákat a' Tsászár szemlélné,
Ő mindjárt ezen dolgot ördögségre vélé,
Más okot-is találá Szüzet el-vesztené,
Parantsola Hóhérnak hogy fejét elvenné.
27. A' Porozslók 's Hóhérok a' Szüzet megfognán,
Igen kegyetlen módon kinzó helyre húzván,
Kíért is sok Matronák könyveket hullatván,
Siratták de a' Szűz vólt örömben vigadván.
28. Midőn már víg szívvél kinzó helyre méne,
Időt a' rút Hóhértúl imádkozni kére,
Kit-is áhítatossan hamar végbe vive,
A' mint e' sok könyvekbe vagyon bé-tétetve.
29. De hogy ő imádságát el-hagyta jelt ada,
És azontúl rút Hóhér a' fejét el-vágta.
Kiből téj, a' vér helyett magassanfel-folya,
Mint Szent Pálnak történék régentén Rómába.

30. Győzedelmes lévén Szűz Mátyróságában :
 Poklot 's világot győzven az ő hatalmában,
 Drága testét Angyalok tették koporsóban,
 Lelke pedig vitetett a' mennyei karban.
31. Igy midőn az Angyalok holt Testét felvették,
 A Sinai nagy hegyre ő magok el-vitték,
 A' Szűz mind mái napig rothatatlan fekszik,
 És kimondhatatlan békeségbe nyugszik.
32. Immár jöjj-el tüköre a' szép Rosmarinnak,
 Óh ékes koszorúja minden Mátyromnak,
 Légy könyörületes nekünk mindnyájunknak,
 Légy kegyelmes mindennek leg-főkép' magamnak.
33. Egy napot adok néked óh drága Mátrónánk,
 Kristusnak édes szívet maradj mi Pátrónánk,
 Mindeneknek pedig kik szent nevedet vallják,
 Kívánom hogy a' mennyet te általad birják. Ámen.

Közli: BAJZA JÓZSEF DR.

ARANKA GYÖRGY ÉLETÉHEZ.

Az alábbiakban Aranka Györgynek Gr. Bethlen Pálhoz a borgói birtokperben intézett két levelét közöljük, melyek írójuk személyeért figyelemre méltók. Mindkettő eredetije a gr. Bethlen család keresdi levéltárában található.

1.

Borgó, 17. Aug. 1783.

Kegyelmes uram!

12-dik praesentis hozzám eresztett levelét Excellentiádnak aláztosan tisztltem; minél tovább kezdem Borgót egészen esmérni, annál inkább látom, hogy Excellentiátok érette soha eléggé nem szorgalmatoskodhatik és a commissió is elég accuratióval nem lehet annak vizsgálásában. Mindazáltal Excellentiád bizonyos lehet róla, hogy valamit a katona accuratio s az hazafiúi igaz hűség elkövethet, semmi el nem marad. Nem győzöm Excellentiádnak dicsérni elébb a major Heydendorf úr szorgalmatosságát, azután az Pervik úr engedelmes és értelmes jóságát és a Gál uram figyelmetességét. A sietség nem fog ártani kegyelmes uram a dolognak, mert az időbe vagyunk fősvények nem a munkába. Én megvallom, hogy a nevezett urak szorgalmatos jósága minű alkalmatosságot enged nekem, részemről is az én hűségemet bizonyítani: mindazonáltal kivált ezen alkalmatossággal kívánom megmutatni, minemű kötelességem szerint való aláztos tisztelettel vagyok Excellentiádnak aláztos szolgálja

Aranka György mp.

Excellentiád engedjen meg mindenről, mert igen sietve reggel, mikor szinte fogtunk a commissióhoz, öt órakor írtam.

Külön borítékon: A Son Excellence Monsieur le Comte Paul de Bethlen etc. à Marosvásárhely. (Zárópecsét.)

2.

Kegyelmes uram!

Borgó 21 Septembris 783.

Mikor elsőbben ezen comissioiban rendeltettem vala, ámbátor mind magam gyengeségetől félttem, mind a dolognak súlyos terhit képzeltem, mind az ilyenforma dolgokkal egybekötött kedvetlenségeket és ijesztő következtetéseket meggondoltam: mindazáltal egyfelől biztattam magamat mégis a jó kimenetellel, vékony tehetségem mellé kötvén mind egyenes és jó szívből származott igyekezetemet, melylyel közönségesen az egész Mlgos familiához és nevezetesen Excltchoz köteles vagyok, mind pedig az ilyen dolgokban megkívántató vigyázást, serénységet és hallgatni nem tudó bátorságot; és másfelől hízkeltem magamnak, hogy bár kötelességem szerint való, de hű és igazságos szolgálatom jutalmául az Excltok teljes hitelt s hozzám eddig mutatott kegyességeknek nevedécsit megnyerem. Azután is a dologban belémenvén, jóllehet néhány külömbőség és akadékok adták magokat elő, azokban meg nem botránkoztam, hanem némeiyikét reménységem szerént igazítottam, s némelyikének, melyet igazítani lehetetlen volt, olyan utot csináltam, hogy jó módjával menjen feljebb. Ilyen volt az: Hogy némely a conscriptioiban ös-jobbágyoknak írt nevezeten lévő emberek most selléreknek irattak; mely iránt külön columna fog iratni és hogy a régi urbariumok szerént jobbágyoknak találtatnak béiratni. És azért reménységemet el nem vesztettem, hanem mint mintegy puskás, csak lesben tartottam magamat, lesvén és várván, mikor fogja magát a dolog előadni.

Azután pedig meg meg beljebb menvén, annyi apróság, de a szívemet erő és éjjel-nappal gyötrő, írásban vagy protokollumban nem mehető érdeklések adták elő magokat, hogy minden kedvemet elvették volt és azután érkezvén a nagyobb s kárban forgó külömbőségek, mikor láttam, hogy hozzá nem férhetek, egészen elvesztettem minden kedvemet és reménységemet, a mint a közelébb írt levelemből láthatni. Most megjárván a havasokat, melyeknek és benne levő Pojánáknak becsüjében vagyon a legnagyobb és kárban forgó külömbőség és azon igen sokat gyötrődvén, úgy tetszik, látom a vadat hozzám közelíteni, a dolgot és igazítását kézrejöni. Gál uramot magamhoz hivatván megmondottam, hogy válaszson, azt cselekedje, a mi jobb, Excellentiad is méltóztassék meglátni. Ha mostanra valónak itili Excltok, én hidegbe sárba való fáradtságomat nem sajnálom és a kezemből ki nem ereszttem az igazságig, ha meg nem fordíthatom, separata opiniot küldök. Ha pedig másszorra jobbnak itilik Excltok, legyen az Excltok bölcs itilete. Csak igen szégyenleném, hogy valaki méltán azt mondhassa, hogy az Excltok kenyerit, szalonnáját, borát ettem-ittam, sőt étettem s ittam azért, hogy Excellentiatoknak kárt tegyek. Gál uram mint emberséges ember gyak-

ran jelenvén meg memorialissaival és azokat végre a commissio megünvén, kénszerítette arra, hogy mondja meg, megelegedik-e a commissio munkájával és declarálván magát, hogy a conscriptioval nem volna megelegedve, azt adván ki, hogy mutasson hát módot megigazítására, itten találtam nagyrészt a szóllásra, de még csak Gál uramnak mondtam és Excellddal teszem hírré. Én nekem úgy tetszik, hogy a lévén a főbb különbség, hogy az esküdtek, mint idevalók és az urak ellen praeventusok, nem igazán adták volna fel sem a Pojánák proventusát in curribus foeni, sem az havasok hasznát in pascibus. Most mikor a commissio önként kérdi, hogy mi a jobb mód az igazság kitalálására, s mikor azt igéri, hogy kész fáradságának nem kedvezni, hanem mindent véghez vinni. N. B. Ez az utóbbszori declaratiója a commissionak, ennél többet kívánni nem lehet, csak utot kell mutatni s mellé szorítani ígérétenek. Az Major ur reménlem kész is magát nem kimilleni. Lehetne kívánni akár a Pojánák felmérésit, mivel fel nem mérte a thesauralis commissariatus semmiképpen, vagy pedig mindazoknak, mind az havasoknak másunnan hozandó esküdtekkel megbecsültetésit ujra.

Ha még az idő megengedné, talán meg is engedi. Én hozzá nem tudok semmiképen, de Gál uram azt erősíti a több tisztekkel, hogy csak harmadát adták fel az emberek mind a szénának, mind a legelésnek. Ez nékem úgy tetszik, megérdemli az utánna való járást. Ha Gál uramnak úgy tetszik, Exelltok parancsolatjából vagy addig is én segélleni fogom. És most legjobbnak is tartom, jóllehet semmi kedvem nincsen karácsonig itt ülni. Egyebekben is kegyelmes uram csekély tehetségem szerint igyekezem segélleni, kivált ha volna nekem is, ki segéljen valamit. Mert nem érkezik kglmes uram Gál uram; bárcsak egy cancelistát adott volna Excellentiád melléje, megérdemlette volna. Még mi Isten tudja, meddig leszünk itt; ezek az emberek különben perseverálnak a szófogatatlanságba, itt az ember nem is eszik, nem is iszik, ha hozva nem hoznak az országból, megköszöni, ha fát visznek, azt is erővel. A restantiakat nem fizetik; ma a guberniumnak irt relatiomban eléggé exponáltam mindent. Még most is nem késő, de minél hamarább, annál jobb volna, ha valaki jőne, akár a mlgos familiából, akár mint Máté Izsák uram, csak minél hamarább. Excellentiádnak méltóztassék megengedni, hogy terhelem és azt is, hogy légyek

Excellentiádnak alázatos szolgája

Borgó. 21 Septembris 1783,

Aranka György.

Külön borítékon: A Son Excellence Monsieur le Comte de Bethlen etc. etc. à Marosvásárhely. (Zárópecsét.)

Közli: LUKINICH IMRE.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Ányos Pál versei; bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve kiadta Császár Elemér.
Régi Magy. Könyvtár 23. sz. Franklin.

Ányos rövid, de lelki izgalmakban gazdag költői pályáját a kortársak őszinte csodálattal dicsőítették. A rövid, de gyötrő élet elmúlta után az utókor, az irodalomtörténet meleg érdeklődéssel igyekezett Ányos életét és működését megérteni. De a megértés helyett a zavar, az ellentmondó állítások és feltevések szaporodtak. Minél többször s minél többen nyúltak az Ányos-kérdéshez, annál bonyolultabbá vált a kérdés maga a nélkül, hogy az állítások és vélekedések a meggyőzés ellenállhatatlan erejével hatottak volna. Miért lett Ányos szerzetes? Széchynek van-e igaza, ki az Endrődi közölte családi hagyomány értelmében dacznak s az ifjú csalódásnak tulajdonítja e lépést? Vagy valóságos hivatásérzet vezette e pályára, mint Gellért és mások vélekednek? Azzal sem igen vagyunk tisztában, hogy a szerzetes ajakán fel-feltörő gyötrődés szava az életpályában is csatlakozott lélek megnyilatkozása vagy csupán a fiatalos elme öntépelődése. Szerelmi versei valódi érzésnek vagy képzelt helyzetnek visszhangjai? Bánata vajjon egyszerűen csüggedező reflexio vagy pedig reménytelen pessimismus? A betegségről szóló ellentétes vélekedésekről nem is szólva: ime mennyi vitás körülmény, mennyi döntésre váró ingadozás!

Azt hiszem, ehhez a döntéshez Császár az első helyes lépést megtette. Nevezetesen jelzett művében a gyakorlott philologus éles és szigorú kritikájával kiadta Ányos verseit — az eredeti fogalmazásban. S azt hiszem, a megbízható szöveg alapján most már biztosabb alapról lehet megállapítani az eddig ingadozó jellegű körülményeket. Idáig a kutató a Bacsfányi-féle kiadást használhatta, mert más nem volt. Vagy ha volt is: a Bacsfányiét követte. Már pedig Bacsfányi az Ányos verseit az akkori sajtósági kiadói elv szerint rendezte sajtó alá a Magyar Minerva I. kötete gyanánt. Kijavította a — szerinte — hibás helyeket és tetemesebb fogyatkozásokat; megegyengette a verseket s könnyű kézzel megváltoztatta. Szerinte az Ányos kiadójának poétának kell lenni. S mint a Császár közölte variánsokból látható, Bacsfányi alaposan meg is

mutatta, hogy ő poéta és nem kiadó. Az Abafi-féle kiadás ennek a hibás kiadásnak pusztá lenyomata. Pedig legalább ott lehetett volna jobb, a hol Bacsányi a censura miatt tett változtatásokat vagy kihagyásokat.

Császár a szövegközlésben lelkiismeretesen felhasználta a kéziratokat: a család birtokában levő esztergárit, az akadémiai, mit Bacsányi használt, a Kreskay-féle gyűjteményt stb. Pontosán közli a kézirati variánsokat is a nyomtatott szövegváltozatokkal együtt. A Bacsányi javításait, egyengetéseit visszaigazítja. Eredeti szöveget közöl ott is, hol Bacsányi nem esztétikai vagy nyelvészeti meggyőződése és felfogása alapján, de a censorra való tekintetből változtatott vagy épen törölt. Az egyes költeményekhez fűzött könyvészeti és irodalomtörténeti jegyzetek teljesen megfelelőek s a kiadó bőséges tárgyi ismeretéről tanúskodnak. Egyszóval a Császár Ányos-kiadása kiállja a legszigorúbb kritikát is.

A gyűjteményt a kiadó rövid életrajzzal vezeti be, a mely azonban az előszó szerint egy nagyobb, sajtóra kész Ányos-monographia kivonata. Így ebben az életrajzban részletekig ható elemzést s irodalomtörténeti bizonyítást nem találunk. Az Ányos életében vagy költői működésében felmerült s még nem tisztázott körülmények (olvasmányai, összeütközése hivatásával, szerelmi költészete, melancholiája) mint a részletes vizsgálat eredményei vannak említve. Ezek természetesen a monographiában részletes bizonyítást fognak nyerni. S most már érdeklődéssel várjuk a kiadó ígértét: az Ányos-irodalom teljes és kritikai ismeretével megírt Ányos életrajzot. Ennek megírására bizonyynyal Császár a leghivatottabb, ki Ányos verseit philologiai gondossággal és szeretettel úgy adta ki, hogy az a mai követelményeket teljesen kielégíti.

DR. KRISTÓF GYÖRGY.

II.

A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádámától Petőfiig. Irta *Galamb Sándor*, Budapest. Stephaneum-nyomda. 1907.

Ezzel a kérdéssel általánosságban többen foglalkoztak már. Szerző arra vállalkozott, hogy részletesen, költőről költőre haladva kimutatja, melyik mit tanult a népdaltól. Kár, hogy nem kapcsolódik e munka Arany János »A magyar népdal az irodalomban« című tanulmányához, a mely négy részre volt tervezve; belőlük azonban csak az első, »az öntudatlan népiesség kora« készült el, a többi háromnak csak vázlata maradt. Nem azt kívánjuk, hogy jelen munka egyszerű folytatása lett volna Arany töredékének, hanem, hogy eredményeit bevezetésében megemlítvén rajzolta volna röviden a XVII—XVIII. századot, a melyek már nincsenek meg Aranynál és a továbbiakban is hivatkozott volna Arany vázlatára, idézte volna találó kifejezéseit s ne intézte volna el rövidesen, egy apró jegyzetben Aranynek úttörő szerepét. Ennyit megkövetel Arany Jánosnak e téren való tekintélye, meg az irodalmi hagyomány.

Ha ezen az úton indul el, most nem nélkülöznénk bevezetésében a népi és műköltészet viszonyának kifejtését. Nem lehetne még az a

kifogásunk sem, hogy a népköltészet XVIII. századbeli megbecsüléséről szólván, a külföldi irodalmakkal egy kalap alatt tárgyalja le a magyart is; pedig nálunk egészen külön oka is volt a műköltészet népiestől való eltávolodásának: a latin, majd a német műveltség uralkodása vezető köreinkben.

Részletes tárgyalása során kevésbé ismert adat, hogy az első népköltészeti gyűjtésre felhívó szózat a Rát Máttyás Magyar Hírmondójának 1782-iki ötödik »levelében« van. A szerkesztő bevezető sorai után Révai Miklós veszi át a szót. Az ő gondolata volt a gyűjtés, de nem lett belőle semmi. Őket a népköltészet még nem is önmagáért érdekelte: Rát a népdalok régiségét, Révai pedig »különböző szó ejtésekét« hangoztatja.

Pálóczi Horvát Ádám versein már a Holmiban megérik a népies hatás; gyűjtővé azonban csak negyedszázaddal később lesz. A Magyar Árion előszavában (1814) szól a »régii kurta versek« értékéről s ajánlja a nemzeti versformát, a melyet maga is szinte kivétel nélkül használ. Azonban az ő népiessége még csak a kifejezésekben és a népiesnek vélt leplezetlen szókimondásban nyilvánul, de hangját ritkán találja el a népdalnak. Azonfelül efféle költeményei elnyújtottak és nevetésre szántak. Legjobban azok a versei sikerültek, melyekben egy-egy régi töredéket kiegészít, tovább költ. Közülök kettő Thalyt is megtévesztette. Az egyik, a »Telekes bocskor, gyöngyös kapcza«, melynek csak az első sora régi a másik az »Amott kerekedik egy fekete felhő«, melynek a Vitézi Énekekben közölt nyolcz sorából a négy utolsót Horváth toldotta hozzá. Ez az adat teljesen új.

Horváth Ádám debreczeni deák volt. Debreczenből származott a vele egy időben működő s népies hajlamú Csokonai is. Róla azt a találó észrevételt olvastam valahol, hogy származásánál, nevelkedésénél fogva lelkében magyaros és népies volt, de az iskola, az uralkodó irodalmi ízlés eltérítette természetes hajlamától. Szépen igazolja ezt jelen tanulmány is. Lelkesen emlegeti »az Árpád szerencsi táborát«, s költészetében mégis idegen hatások, idegen irányok érvényesülnek. Megírja a Paraszt-dalt, — de Kazinczy és Kölcsey tetszését nyeri meg vele, tehát nem népies. A nép csak a Szegény Zsuzsi két első sorát s a Csikóbőrös kulacs első szakát vette át tőle. Hogy mily nagy különbség volt a népdal hangja és az ő lyrájáé között, arra szép példa a Lilla-dalok között a Habozás című, a melynek többsorú versszakaiiban négy-négy sor mindig népdal s a többi velök ellentétes sor a Csokonai sajátja. Első népdalát a Tempefői végen, nem ártott volna egybevetni a Népdalok és Mondák első kötetének 306., 307. népdalaival.

Horváth és Csokonai — Arany kifejezése szerint — a népdalt, mint *genre*-t, objective akarták művelni. A XIX. századbeli népies irányú haladás okait tüzetesen elmondván, a szerző áttér Kölcseyre, a ki — Arany szerint — *emelni* akarta a népdalt. Ki akarta belőle küszöbölni a Csokonaiiban megrótt »gyöngyalak« és »kincsem«-féle »köz expressiókat«, festő sorát csak »üres, ízetlen rímjátéknak« nézte. Keserves műgondal »találgatta a parasztdal tonját« s a népiesből finomított dallal akart nemzeti tartalmat adni költészetünknek, melyet idegenszerűvé tettek Pán

sípja és Tytirus rigmusai. Finomított népdalai: *Bú kél velem . . . , Hervadsz, hervadsz . . . , Búsan csörög . . . , Csolnakon*, Kölcsey ízlésénél fogva nem népiesek, elhibázott törekvésénél fogva mesterkéltek.

Közelebb jutott a népdal lelkéhez a szerb származású s a szerb népköltéssel sokat foglalkozó Vitkovics. Jól alkalmazza a festő sort, utánozza a népdal formáját s el-eltalálja a hangját is, bár elterjedt népdalát nem ösmerünk. Utána Kisfaludy Károlylyal foglalkozik terjedelmesebben a szerző, bár népies dalait — szerintünk — kelleténél többre becsüli. Lehet, hogy sok sajtáságát elleste a népdalnak, azért még sincs több nép szájára átment dala ennél a négy sornál:

»A ki szeretőjét Igazán szereti,
Legyen bármi sötét Mégis felkeresi.«

Ő is még emelni akarta — Kölcseyvel, Bajzával — a népet, a népdalt, sőt Bajza egy újabban kiadott levele szerint még azt is szerette volna, ha Kisfaludy metrumban írta volna dalait!

Előzőinél sokkal jobban sikerül a népdal Czuczornak, bár ő is sokat elhibázott. A finomítás és nemesítés helyett nála néha a nevetető vagy tanító szándék bánt bennünket. A sikerültebbek közé soroznók a szerző által említettekén kívül a Heckenast-féle (1858-iki) kiadás II. kötetében a 14., 25., 32., 53., 55., 121., 161. lapjain levőket, részben vagy egészben; ellenben nem tartjuk sikerültnek a Csaplárosnét és a Kedvest látogatót, bármennyire drámai menetűek, — sem a Bordalt. S nem mondanók azt Czuczorról, hogy *nem költő*; hiszen maga mondja szerző, hogy 39 dala átment a nép ajkára. S nem írónok alá ezzel ellentétben azt sem, hogy Kölcsey és Kisfaludy Károly meg *nagy költők*. Ha Czuczor *semmi*, akkor ez a kettő is legföljebb *valami*. Az ilyen rövid, viszonyítást követelő ítéletekkel csínján kell bánni!

Vörösmarty népiességét ismét túlbecsüli szerzőnk. »Legszebb népdala«: *A szeretők* szép, de nem népdal; a *Bús legény* sem az. Erdélyi Jánosnak

»Nem panaszlok, nem szokásom,
De panasz könyhullatásom«

kezdetű dalának van a szerzőtől idézetten kívül másik népies párja is:

»Nem átkozlak, nem szokásom,
De sűrű könyhullajtásom
Felhat a magas egekre . . . «

Döbrentei katonadalai után egy alig ösmert, igazán népies költőnket veszi sorra a tanulmány: *Szentiványi Mihályt*, kinek népdalait a Vadrózsákban is megtalálhatjuk. *Beteg szerető* című dalának első szaka emlékeztet a *Kis kertemben rozmaringot ültettem* kezdetű népdalra, a mi szerző figyelmét elkerülte.¹

Igy emelkedünk a népies költészet szelíd lejtőjén mind magasabbra szerzővel, midőn egyszerre csak egy sziklafal mered előttünk:

¹ Szentiványi már, akárcsak Petőfi, — Arany kifejezése szerint — önmagáért míveli a népdalt; se *le nem száll* a néphez, se nem akarja *fölemelni*.

Petőfi. »Büszkén magasan kiemelkedve tekint társaira, a környező eltörpülő dombokra«. Ezzel a hasonlattal magyarázza szerző viszonyát előzőihez. Egy másik csinos hasonlattal pedig — befejezésül — megjelenésének hatását festi. Tanulmányával ismerkedvén, csaknem teljesen bejártuk az ő útját, sorra vettük a tárgyalt költőket, idézeteket. Ez a magyarázata, hogy aránylag sok apró kifogásunk volt ellene. De végezetül hálásak vagyunk neki az élvezetes, tanulságos útért, a melyen bennünket vezetett, tanulmányát igen érdemes munkának ítéljük, itt-ott mutakozó felületességét megbocsátjuk, hiszen nagykiterjedésű mezőn kellett vizsgálódnia. A népdalkisérletek részletes elemzése tudunkkal egészen új próbálkozás, és ha az eredmény nem mindig elfogadható, ennek oka az elemzés természetében van. Bajos annak hatását, a mi a maga egészében szép, ízekre szedett részeiből kimagyarázni — különösen a népdalban.

A munka elolvasásra érdemes, élvezetes, tanulságos; irodalomtörténeti, poétikai kérdésekben jó segítség is lehet.

FÜLÖP SÁNDOR.

REPERTORIUM.

- Ady Mariska.* Sok ború, kevés derű. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 8. sz.
- Alba Nevis.* Bolti leányok. Ism. Vasárn. Ujs. 5. sz.
- Arany János* egy kiadatlan levele. Közli Fenyő Miksa. Nyugat 47. 1.
- Bársony István.* Titkos veszedelmek. 1908. Ism. R—a. F. Pest. Journ. 21. sz. — Keve. Uj Idők 3. sz.
- Berze Nagy J.* Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. 1907. Ism. Gálos Rezső. Philol. Közl. 228—230. 1.
- Berzeviczy Albert.* Pulszky Ferencz emlékezete. Budap. Szemle 133. köt. 321—356. 1.
- Berzeviczy Albert.* Régi emlékek. Ism. Váczy János. Századok 264—267. 1.
- Berzeviczy Albert.* Gróf Széchenyi István. Ism. G. K. Századok 272. 1.
- Bleyer Jakab.* Toldy Ferencz levele Goethehez. Philol. Közl. 324. 1.
- Bódola Gyula.* »Kincskeresők«. Függelk. Székelység 1907. 95., 96., 98., 99. sz. (Vörösmarty.)
- Bodon József.* (1845—1908.) (Nekr.) Gömör-Kishont 7. sz.
- Bódor Aladár.* Döbrentei Gábor erdélyi szereplése. 1907. — Ism. Sallay Géza. Philol. Közl. 1907. 951. 1.
- Bobí.* A vicsek. (Emlékezés Tóth Bélára.) Tiszafüredi Ujs. 4. sz.
- Buday Barna.* Derült égbolt alatt. Ism. R—a. F. Pest. Journ. 21. sz. — Keve. Uj Idők 3. sz.
- Császár Elemér.* Ein Plagiat Nestroys. (Nestroy und Szigligeti.) Pester Lloyd 73. sz.
- Dézszy Lajos.* Arany János irodalomtörténete. Philol. Közl. 257—269. 1.
- F. J. Petőfi* Rimaszombatban. Budap. Hirl. 51. sz. és Gömöri Hirl. 11. sz.
- Fabó Bertalan dr.* A magyar népdal zenei fejlődése. 1908. Ism. Balogh Pál. Pester Lloyd 69. reg. sz.
- Farkas Pál.* Ádám és Luczifer az Ember Tragédiájában. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 320. 1.
- Ferenczi Zoltán.* Jelentés a Péczely-pályázatról. Akad. Értes. 1908. 21. 1.
- Ferenczi Zoltán.* Csokonai. 1907. Ism. kf. Budap. Szemle 133. köt. 475—480. 1.
- Fóris Miklós.* Toldi Ferencz. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 1907. 964. 1.
- Gellért Oszkár.* Petőfi-reliquiák. Nyugat 109. 1.
- Gyulai Aladár.* Kossuth Lajos mint drámafordító. Budapest 23. sz.
- Gyulai Pál.* Dramaturgiai dolgozatok. 2 köt. 1908. Ism. Viator. Az Ujság 59. sz. — Hatvany Lajos. Nyugat 257—271. 1. — Vasárn. Ujs. 8. sz.
- Harsányi Lajos.* Uj vizeken. 1908. Ism. (sz. 1.) Kath. Szemle 478. 1.
- Heinrich Gusztáv.* Jelentés a Kóczán-pályázatról. Akad. Értesítő 1908. 13—21. 1.
- Horánszky Lajos.* Bacszányi János és kora. 1907. Ism. Ruttkai-Rothauser. M. Pester Lloyd. 1907. 303. sz. Takáts Sándor. Budap. Hirl. 1907. 299. sz. — d. Budap. Szemle 134. köt. 145—151. 1.

- Ignotus*. Petőfi-leletek. Nyugat. 108. 1.
Ignotus. Hagymány és egyéniség. Nyugat 103—106. 1. (Kiss József-ről.)
Inczinger Ferencz. Vége a meséknek. Ism. (sz. 1.) Kath. Szemle 477. 1.
Isaák Mária. Bilincsek. Ism. R—a. F. Pest. Journ. 21. sz.
Janovics Jenő dr. A magyar dráma irányai. 1907. Ism. Vértesy Jenő.
 Philol. Közl. 286—289. 1.
Jókay Lajos. Ötven év előtt. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 7. sz.
Kárffy Ödön. Tinódi Sebestyén halála. Századok 273—276. 1.
Kassai Lajos. Zágoni Mikes Kelemen. Uj székely naptár 1908. 26—34. 1.
Katona József válogatott munkái. Szerk. Bayer József. 1907. Ism.
 Császár Elemér. Philol. Közl. 293. 1.
Kiss János dr. Pázmány Péter szelleme. Alkotmány 45. sz.
Kiss József. Levelek hullása. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 4. sz. — Számadó
 János. Uj Idők 5. sz.
Klauber Frigyes. Legnemzetibb tragédiánk és tragédiairónk. Hevesmegy.
 Hirl. 12—13. sz. (Önállóan is megjelent 8.-r. 23 l.) (Katona J.-ről.)
Kolovári Aladár. Arany János élete. 1907. Ism. Császár Elemér. Philol.
 Közl. 52. 1.
Körösi Sándor. Petőfi a Dante nyelvén. Budap. Hirl. 66. sz.
Kosztolányi Dezső. Négy fal között. Ism. Fröhlichné Kaffka M. Nyugat
 45—47. 1. L. Huszadik Század XVI. 1092—94. 1.
Köveskúti Jenő. Mult és jelen. Ism. Vasárn. Ujs. 8 sz.
Krúzselyi Erzsike. Örök csendben. 1907. Ism. Györe János. 1907. Abony
 13. sz.
Kürti Menyhért. Mikes Kelemen kiadatlan munkái. Ism. Császár Elemér.
 Philol. Közl. 242. 1.
Lengyel Miklós. Tompa Mihály élete. 1906. Ism. S. Szabó József.
 Sárosp. Reform. Lapok. 7. sz.
Loósz István. Zalán futása és az Iliász. Philol. Közl. 6—20. 1.
Molnár János. Vörösmarty emlékezete. Fejérmegyei Napló 1907. 145. s
 köv. sz.
Melich János. A magyar szótáriróadalom. 1907. Ism. Tolnai Vilmos.
 Philol. Közl. 47—52. 1.
Miklós Elemér. Versek. 1907. Ism. Z. Budap. Szemle 133. köt. 303—306. 1.
 (sz. 1.) Kath. Szemle 477. 1.
Nagy Endre. A misokai földkirály. Ism. R—a. F. Pest. Journ. 21. sz.
Oláh Gábor. Sámson. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 4. sz.
Pálos Ede. Révai Miklós és rajziskolája. Ism. Nyilasi Lajos. Philol.
 Közl. 76. 1.
Papp Mariska. Rög. 1908. Ism. Fröhlichné Kaffka Margit. Nyugat 290. 1.
Patai József. Bajza és Lessing. Philol. Közl. 33—47. 205—223. 1.
Pécsi Ottmár. Szemere Pál mint költő. Ism. Nyilasi Lajos. Philol.
 Közl. 77. 1.
Pekár Gyula. Vitézi románczok. 1907. Ism. r. p. Pest. Journ. 1907.
 279. sz.
Petőfi ismeretlen művei. Közli Kéry Gyula. Budap. Hirl. 1908. 6. sz. és
 Vasárn. Ujs. 1908. 2. sz.
Pintér Jenő. Petőfi Sándor. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 321. 1.
Pitroff Pál. Kemény Zsigmond. 1907. Ism. Papp Ferencz. Philol.
 Közl. 224. 1.
Pogrányi József. Tudós Hetényi János és kora. 1908. Ism. P—r. I. Neues
 Pester Journ. 46. sz.
R. B. A márcziusi napok költészete. Délmagy. Közl. 63. sz.
Révész Béla. A nagy börtön. 1908. Ism. W. Ö. Huszadik Század. Jan.
 91—93. 1. — Szini Gyula. Nyugat 165. 1.
Riedl, Fr. History of the Hungarian Literature. Ism. Morvay Győző.
 Budap. Szemle. 134. köt. 151—156. 1.
Rudnai Győző. Csoór Vilma. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 7. sz.
Sebestyén Ede. Sebők Zsigmond. Uj Idők 10. sz.

- Sörös Pongrácz*. Egy és más Kultsár Istvánról. Komáromi Ujs. 1908. 2. szám.
- Sörös Pongrácz*. Brodaries István. Ism. ó. Kath. Szemle 1907. 1086. 1.
45. 1. — (sz. 1.) Kath. Szemle 476. 1. — Keve. Uj Idők 6. sz.
- Szalay Mihály*. Az utolsó Bátor. (Jósika Miklós báró.) Kalazantinum XIII. 6. Számadó János. Öt kötet Gárdonyi. Uj Idők 2. sz.
- Szécsényi István* műveiből gyöngyszemek. Magy. Állam 82. sz. *Szén*. Novellisták és Gárdonyi Géza. A Kor. 388—390. 1.
- Szent-Imrey György*. Tompa Mihály. 1907. Ism. r. Sárosp. Reform. Lapok. 7. sz.
- Szini Gyula*. Trilibi. 1908. Ism. Fenyő Miksa, Nyugat 43. 1.
- Szöllősi Zsigmond*. Palma di Palma. 1908. Ism. Fenyő Miksa, Nyugat 110. 1. — Neues Pest. Journ. 70. sz. — F. P. Uj Idők 3. sz.
- Tötlőssy Miklós dr.* Pázmány Péter mint hitszónok. Religio 11—12. sz.
- Tökés Lajos*. Arany János és a természet. (Az Arany János társ. Könyvei. III. köt. 19—40. 1.)
- Váradi Antal*. Apróságok Petőfiről. Egyetértés 13. sz.
- Vértesi Arnold*. Fölfelé. 1908. Ism. R—a F. Neues Pest. Journ. 1908. 21. sz.
- Vikár Béla*. A magyar népköltés remekei. 1907. Ism. ró. Huszadik Század. Jan. 96—98. 1.
- Viszola Gyula*. Gróf Széchenyi István a gymnasiumban. Századok 1907. 912—920. 1.
- Vöröss Sándor*. Képek az eperjesi magyar színészet multjából. Eperj. Lapok. 10—13. sz.
- Weber Artur*. Nestroy »Umsonst«-ja és a Liliomfi. Philol. Közl. 323. 1.
- Zemplén Árpád*. Bosszú. 1908. Ism. Vasár. Ujs. 12. sz.
- Zöldi Márton*. A pápai gróf. 1908. Rövid ism. Neues Pest. Journ. 70. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Ábel Jenő dr.** A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.
- Analecta nova** ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Analecta recentiora** ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.
- Békefi Remig.** A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.
- Bogisich Mihály.** Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill.
- Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arcképevel. Ára 6 kor.
- Emlékkönyv,** Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.
- Hegedüs István.** Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.
- Heinrich Gusztáv.** Kudrun. A monda és eposz. Ára 80 fill.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Irodalomtörténeti emlékek.** I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknoi Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.
- Irodalomtörténeti közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 17 évfolyam 1891—1907.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Jakab Elek.** Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVII. kötet. 1763—1821-ig. Minden kötet ára 10 kor.

- Költők tára**, Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegei Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Márai Mihály, Sarlókői névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegei András, Paniti János, Szepetneki János, Szegei Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelének. 1545—1556.) Ára 6 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.
- Majláth Béla.** Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.
- Molnár Albert** (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek. Ára 60 fill.
- Pesti Gábor.** Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quin-quennium. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.
- Pollák Miksa.** Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.
- Báró Radvánszky Béla.** Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.
- Szabó Károly.** Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor.
- Szabó Károly.** Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.
- Szász Károly.** A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill.
— A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill.
— id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1908. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.